

Tartu Ülikool
Humanitaaria ja kunstide valdkond
Maailma keelte ja kultuuride kolledž
Klassikalise filoloogia osakond

**Karl Morgensterni inauguratsioonikõne ja Tartu ülikooli
pedagoogilis–filoloogilise seminari tudengite harjutustöodes
esinevate võtmesõnade võrdlev analüüs**

Magistritöö

Anni Polding

Juhendaja: Janika Päll PhD

Tartu 2022

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus.....	4
I. osa:.....	6
1. Johann Karl Simon Morgenstern: uushumanistliku hariduse andja	6
1.1 Johann Karl Simon Morgenstern.....	6
1.2 Morgenstern uushumanistina.....	7
1.3 Õpetajate ettevalmistamine Tartu Ülikoolis.....	10
1.3.1 Tartu Ülikooli Üldine Õpetajate Instituut.....	10
1.3.2 Ekskurss: Morgensterni tegevus tütarlaste asutaja ja edendajana	11
1.3.3 Pedagoogilis–filoloogiline seminar	12
1.3.4 Õpetajate instituudi ja Pedagoogilis–filoloogilise seminari üliõpilased ja nende edasine karjäär	13
1.4 Magistritöös käsitletavate üliõpilastööde autorid.....	15
1.4.1 Ekskurss: Neukirchi eksameid käsitlevad dokumendid Rahvusarhiivis.....	18
II. osa:.....	20
2.1.1 Meetod: võtmesõna analüüs, kaug– ja lähilugemine, kvalitatiivne analüüs ning R	20
2.1.2 Võtmesõnade esinemiskonteksti analüüs AntConci abil	23
2.1.3 Lemma koostamine Collatinusega	24
2.2 Transkriptsioonipõhimõtted	26
2.3 Korpus	27
III. Osa	29
3.1.1 Sõnade sageduse analüüsi üldised tulemused	29
3.2 Karl Morgensterni inauguratsioonikõne pealkirja võtmesõnad	31
3.2.1 Sensus	31
3.2.2 Literae humaniores	34
3.2.3 Excito ja acuo	35
3.3 Sõna <i>animus</i> Karl Morgensterni kõnes ja üliõpilaste harjutustöodes	36
3.3.1 Animus Karl Morgensternil	37
3.3.2 Animus Emil Kyberi kõnes Laus literarum	41
3.3.3 <i>Animus</i> üliõpilastel üldiselt	44
3.3.4 Klastrid sõnaga <i>animus</i>	46
3.4 Kvaliteetanalüüsi kokkuvõte	48
Kokkuvõte	50

Kasutatud kirjandus	51
Lisa 1: Karl Morgenstern „Oratio de litteris humanioribus, sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus“	56
Lisa 2: Ferdinand Scheffner „De studio literarum Latinarum“	73
Lisa 3: Heinrich Neukirch „De Tullio Horatique, egregiis linguae Latinae cultoribus“	75
Lisa 4: Ferdinand Otto Ludwig Freymann „De utilitate philologia“	78
Lisa 5: Ferdinand Kraemer „De utilitate ac praestantia literarum.....“	80
Lisa 6: Emil Kyber „Laus literarum“	82
Lisa 7: Ferdinand Johann Wiedemann „Quae studia referuntur ad humanitatem, et suntne omnino digna, quam illis impendimus?“	84
Lisa 8: Emil Kyber „Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur“	86
Lisa 9: Võtmesõnade tabel täies mahus	89
Summary	94
Avaldamine	95

Sissejuhatus

Magistritöö eesmärk on võrrelda humanismiaja ideede esinemist Karl Morgensterni Danzigi gümnaasiumis peetud inauguratsioonikõnes (Morgenstern 1800) ja Tartu Keiserliku Ülikooli üldise õpetajate instituudi, hilisema pedagoogilis–filoloogilise seminari õpilastöodes ehk harjutustöodes (kasutan neid kahte terminit läbivalt samas tähenduses), kus Morgenstern oli üks direktoritest. Töö uurib, kui palju on Morgensterni meelisteemad (nagu ka stiil ja –autorid) mõjutanud õpilastöid ning kuidas käsitletakse nendes töodes humanismi või kuidas need tööd uushumanistlikku õpetust esindavad. Minu hüpoteesiks on, et Morgensterni õpilased on temalt stiili üle võtnud ja nende harjutustööd esindavad humanistlikke arusaamu haridusest. Töö on valminud TÜ humanitaarvaldkonna baasfinantseeritavate projektide PHVLC20938 „Humanismist uushumanismi: humanitaaria väljakutsed Tartu Ülikoolis 19. sajandi 1. poolel ja Karl Morgenstern uushumanismi ideede levitajana” ja „Uushumanism kui uus paradigma: humanitaarteaduste väljakutsed Eestis 19. sajandi 1. poolel Karl Morgensterni ja tema lähikonna näitel“ raames¹. Minu roll projektis on kirjeldada pedagoogilis–filoloogilise seminari harjutustööde korpust ja uurida võtmesõnade analüüsi kaudu seda, kuidas üliõpilaste harjutustööd on võtnud üle Morgensterni ideed ning keelekasutust ja esindavad sealjuures uushumanismi ideid. Alljärgnevalt kirjeldan oma töö üldisemat teemat, allikaid ja meetodit. Sellele järgnevalt annan ülevaate magistritöö peatükkidest.

Janika Päll (2020b) väidab, et „Morgensterni tööd ülikoolis võib iseloomustada humanistliku hariduse andmisena“. Minu töö uurib Morgensterni ja tema õpilaste näitel, milliseid humanistliku haridusega seotud põhiteemasid ja kuidas käsitleti 19. sajandi esimesel poolel Tartu Ülikoolis. Lisaks annab töö võimaluse uurida Morgensterni pärandit ja klassikaliste keelte õpetamist laiemalt tollaste üliõpilaste õpitee ja õpilastööde näitel: kuna pedagoogilis–filoloogilises seminaris valmistusid tudengid õpetajakutseks (harjutades nii suulise kui kirjaliku ladina keele stiili), näitab see ka tollaste gümnaasiumiõpetajate ettevalmistust. Tausta (ehk Karl Morgensterni rolli ja õpetajate ettevalmistamist Tartu Ülikoolis) kirjeldavad magistritöö esimesed osad.

Magistritöö jaoks kirjeldasin kõigepealt kõiki pedagoogilis–filoloogilise seminari õpilastöösid, mis moodustavad töö aluseks oleva esialgse korpuse. Õpilastööde käsikirjad asuvad Tartu Ülikooli Raamatukogus, F. 15². 2020. aastal said need ka seoses koroonakriisiga

¹Vt https://www.etis.ee/CV/Janika_P%C3%A4ll/est. Projekt ei kajastu hetkel MKK kolledži veebilehe selle muudatuste tõttu.

² Tartu Ülikooli Raamatukogu Arhiivifond, fond 15, 1800-1840, Üldise Õpetajate Instituudi ja Pedagoogilis-Filoloogilise Seminari toimikud. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/75543>.

digitaliseeritud, sest korpuse kirjelduse tegemise ajal oli raamatukogu suletud, säilikuid aga saab uurida ainult Tartu Ülikooli Raamatukogu Rara saalis. Kuna kõik tööd on käsikirjalised ja nende kõigi transkribeerimine³ oleks liiga kaua aega võtnud, tuli võtmesõnade analüüsiks teha valik, jättes kõigi tööde kohta elektroonilise korpuse koostamise tulevikuks. Ülevaate saanuna valisime koos projektijuhi, minu juhendaja Janika Pälliga välja seitse humanismiteemalist õpilastööd, mida lähemalt uurida ja Karl Morgensterni inauguratsioonikõnega võrrelda. Nende autoreid tutvustab lühidalt ptk. I.4.

Analüüsiks kasutan võtmesõna analüüsi, mille abil leian kõigi tekstide enimkasutatud sõnad (välja arvatud tühisõnad), et uurida, kuidas need seostuvad uushumanismi teemaga ja kui palju ühtivad õpilaste kasutatud võtmesõnad Karl Morgensterni kõne võtmesõnadega. Lisaks kasutasin ka lähilugemist. Analüüsimeetodist tuleb täpsemalt juttu meetodi peatükis ja selle tulemusi tutvustab III peatükk. Töö lisas on analüüsitavate tööde tekstid (vt Lisa 1-8).

³ Kasutan mõistet 'transkribeerima' Michael Hunteri eeskujul, kes kasutab seda samas tähenduses läbivalt teoses "Editing Early Modern Texts" (2006).

I. osa:

1. Johann Karl Simon Morgenstern: uushumanistliku hariduse andja

Keskendun oma magistritöös Morgensternile seetõttu, et ta oli klassikalise filoloogia professor ning üks õpetajate seminari eestvedajatest, kes sõnastas ka uushumanistliku hariduse andmise põhimõtted.

1.1 Johann Karl Simon Morgenstern

Johann Karl Simon Morgenstern (edaspidi Karl Morgenstern) sündis aastal 1770 Magdeburgis, kus ta alustas ka esmaseid õpinguid. 1788. aastal astus ta Halle ülikooli, kus pärast õpinguid sai temast neljaks aastaks õppejõud ning pärast seda, 1798. aastal Danzigi Athenaeumi kõnekunsti ja poeetika professor (Teemus 2021, Rand 2020). Arvestades Morgensterni tähtsust Tartu Ülikooli jaoks, on temast ebaõiglaselt vähe kirjutatud. Tema peamisteks biograafideks olid Ludwig Mercklin (1816–1863) ja Wilhelm Süss (1882–1969), viimasel ajal on temast kirjutanud näiteks Mare Rand, Malle Ermel, Janika Päll, Jaanika Anderson ja Moonika Teemus.⁴ Mitmel Morgensterni juubelisünniaastapäeval on ilmunud ka käsitlusi Morgensterni elust ja tegemistest: esimene neist ilmus 200. sünniaastapäeval, aastal 1970, pealkirjaga *K. Morgenstern 200*. Raamat sisaldab ka Amelie Konksu (1970) artiklit Morgensternist koolielu uurijana ja pedagoogilis–filoloogilisest seminarist. 1995. aastal toimunud ettekandepäeva „Ammendamatu Morgenstern“ materjalid on kättesaadavad TÜ DSpace’is.⁵ Järgmine põhjalik ja mahukas raamat Morgensternist ilmus aastal 2020, tema 250. sünniaastapäeval (Anderson, Päll, Teemus, Volt toim. 2020),⁶ Morgensternile pühendatud näituse baasil on ilmumas ka põhjalik kataloog (Teemus, Rand, Päll, Ermel ilmumas).

Morgenstern valiti 1802. aastal Keiserliku Tartu (tollal Dorpat) ülikooli kõnekunsti, klassikalise filoloogia, esteetika, kirjandus– ja kunstiajaloo professoriks, hiljem sai ta ka raamatukogu direktoriks ja kunstimuuseumi asutajaks ja direktoriks (Päll 2021: 7–9). Morgensterni ootas Tartus ees sõber Gottlob Benjamin Jäsche (1762–1842), kellega ta Danzigis oli tutvunud. Esiteks pakuti kõnekunsti, kreeka ja rooma kirjanduse, esteetika professori ning raamatukoguhoidja kohta Friedrich Theodor Rinkile, kes selle tagasi lükkas ja enda asemele Morgensterni soovitas. Seejärel saabus Morgensternile Jäschelt kiri teatega, et ta

⁴ Süss (1928-1929), Rand (2007; 2011), Ermel (2020), Päll (2020ab, 2021), Anderson (2011, 2020, 2021), Teemus (2021), Mercklin (1853).

⁵ <https://dspace.ut.ee/handle/10062/51185>. (vaadatud 17.03.2022)

⁶ Koostaja Jaanika Anderson, kujundaja Peeter Paasmäe, kogumikus oli kokku 16 autorit.

on ühehäälselt professoriks valitud (Rand 2005: 161–62). Jäsche ja Rink olid mõlemad Immanuel Kanti õpilased, kes Kant andis neile ülesandeks avaldada oma loengute käsikirjad, kuid see jäi nii Jäschel kui Rinkil, hiljem ka Morgensternil tegemata (*ibid*: 160, 162).

Morgensternist räägitakse tänapäeval ka kui uushumanistlikust õpetlasest, kes olulisemad humanismi põhimõtted sidus enda kaasaja ideedega. Koolihumanismile vastas Morgensterni puhul autorite valik, kelle tekste ta editeeris ja käsitles ning otsus editsioonides kriitilisest aparaadist loobuda vastas humanistlikele editeerimispõhimõtetele. Tema akadeemilise tegevus- ja uurimissuundi saab pidada humanistlikeks, nendeks oli kooliharidus, moraalifilosoofia ning kreeka ja ladina keele õpetamine. (Päll 2020a: 43–45)

Danzigi Athenaeumi professoriks saades pidas Karl Morgenstern inauguratsioonikõne, mis kandis pealkirja „Oratio de literis humanioribus, sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus“ („Kõne humanistlikust haridusest, teravdamaks ja ärgitamaks tõe, kauniduse ja hüvelisuse tundmist“). Selles arutleb ta humanistliku hariduse eesmärgi ja antiikautorite lugemise kasulikkuse üle (Morgenstern 1800). Danzigi Athenaeumi inaguratsioonikõnel põhines ka tema Tartu Ülikoolis peetud saksakeelne inauguratsioonikõne (Päll 2021: 17). Kuna Danzigi inauguratsioonikõne on ladinakeelne ja väljendab Morgensterni õpetajakreedot, analüüsitakse just seda ka käesolevas töös õpilastööde võrdlusmaterjalina.

1.2 Morgenstern uushumanistina

Humanismi mõiste tuleb ladina keele sõnast *humanitas*, millel on ladina–eesti sõnastiku (Kleis jt 2002: 308) järgi mitmeid tähendusi:

inimlikkus, inimloomus, inimväarikus
inimesearmastus, inimsus, humaansus; südamlikkus, lahkus, sõbralikkus
haritus, kultuursus
peen maitse, peenus, rafineeritus
inimkond, inimsugu
ülalpidamine, elatis

The *Cambridge Dictionary of Philosophy* (Audi 1999: 396–397) defineerib humanismi kui 'kogumit eelduseid, mis seab inimindiidi asjade korralduses erilisele kohale'. *Encyclopaedia Britannica* (Grudin 2020) järgi on humanism kui filosoofiline suund pärit 14. –15. sajandist, kuid mõiste ise on pärit 19. sajandist. Humanismi mõiste on aga ajas muutuv ja lisandunud on mõiste 'uushumanism'. Termin 'uushumanism' autor on Friedrich Paulsen 19. sajandil, selle fookus oli humanismi omast erinev, nimelt humanistlikus hariduses jäljendati antiikautoreid, kuid uushumanism keskendus õpilaskeskse ja antiigi traditsioonidele suunatud hariduse

andmisele (Van Bommel 2015: 4). 16.–18. sajandil oli gümnaasiumides tähtsaimaks õppeaineks klassikalised keeled ja tekstid, tollel ajal olid Mandri–Euroopas ladinakeelsed koolid, kus ka muu õppetöö toimus ladina keeles ja klassikaliste tekstidega seonduvalt. Peamiseks oli Rooma kirjandus, aga vähesemal määral ka Kreeka kirjandus. 18. sajandi lõpuks ladina keel õppekeelena hakkas taanduma ja selle asendasid kohalikud keeled. Siiski, olenemata ladina keele kasutuse taandumisest oli 19. sajandi jooksul gümnaasiumi õppetöö tihedalt seotud klassikalise kirjandusega nii Roomast kui Kreekast.

Friedrich Paulsen (1885, vt Van Bommel 2015: 4) on kirjutanud, et klassikalise hariduse kaks suurkuju Friedrich August Wolf ja Wilhelm von Humboldt pooldasid klassikalise kirjanduse õppimist palju kaasaegsemal viisil. Wolf oli teadlik, et ladina keel on oma monopoli kaotamas, mistõttu „vanema humanismi“ praktiline vastav imiteerimine ei olnud tema arvates enam kasulik õppemeetod. Wolf ja Humboldt ei leidnud humanismi ideaali enam Rooma kirjandusest, vaid Antiik–Kreeka kirjandusest, kus oli esindatud idee inimesest kui üksikindiviidist. (Van Bommel 2015: 4–5). Nii muutus ka humanismi fookus ladina keelelt kreeka keelele. Seoses suunamuutusega hakkas Paulsen Wolfi ja Humboldti ideaali klassikalisest haridusest nimetama uushumanismiks, loodes selle termini alles pärast nähtuse enda kõrgaega (Van Bommel 2015: 5).

Ent milles seisnesid Morgensterni uushumanistlikud vaated ja kuidas sai temast uushumanist? Tema kujunemisel uushumanistiksi oli suur roll eeskujudel, kellest esimene oli tema gümnaasiumiaegne mentor Gottfried Benedict Funk, kes ühendas valgustusaja põhimõtted uushumanismi ideedega. Teiseks varaseks mõjutajaks oli Morgensterni enda ema Johanna Katharina Morgenstern–Schultze, kes mõjutas pigem poja meelelaadi ja seisukohti. Näiteks pidas Morgenstern ema eeskujul väga oluliseks tütarlaste haridust (Päll 2021: 14). Järgmiseks jõuame August Hermann Niemeyerini, kelle juures Morgenstern pikalt elas. Niemeyer pidas loenguid paljudest antiikautoritest ja tema pedagoogiline mõju avaldus Tartus nii Morgensterni kui ka tema kolleegide Georg Friedrich Pöschmanni (1768–1812) ja Johann Valentin Francke (1792–1830) tegevuses, kuid teaduslikku mõju avaldas ta Morgensternile vähe (Päll 2021: 14). Küll aga olid nad hiljem mitmeid aastaid kirjavahetuses ning ka tema suurendas Karl Morgensterni huvi tütarlaste hariduse parandamise suhtes (Rand 2020: 210–211).

Päll (2021: 15) toob välja, et Morgensterni suurima mõjutajana on alati õigustatult nimetatud eelpool välja toodud Friedrich August Wolfi (1759–1829), kes oli Morgensterni õpingute ajal Halle ülikoolis filoloogia, pedagoogika ja elokventsi professor. Wolfi peetakse

tänapäeval kaasaegse filoloogia, eeskätt klassikalise filoloogia rajajaks uushumanismi vaimus (Päll 2021: 15, vt ka Lill 1989). Ta kasutas oma loengutes enda koostatud niinimetatud filoloogia entsüklopeediat, mis oli *curriculum* filoloogiliste ainete õpetamiseks. Sama *curriculum*'i kasutasid ka tema õpilased oma konspektide põhjal, mis nad Wolfi loengutes üles kirjutanud olid. Entsüklopeedia mõju jõudis Morgensterni kaudu ka Tartu Ülikooli, näiteks õpetas Morgenstern filoloogiat, antikviteete ja kirjanduslugu oma Wolfi loengutes üles kirjutatud konspektide järgi (Päll 2020a: 46–53). Ent ka järgmise põlvkonna Tartu klassikalised filoloogid Francke, Neue ja Neukirch esindavad Wolfi koolkonda (Päll 2021: 15–16).

Lisaks Morgensterni enda vaimsusele soosis humanistliku hariduse andmist ka keskkond, kuhu ta Tartus sattus. Ülikool avati valgustusajal ning selle avakõnedes leidsid mainimist teemad, mis ka Morgensternile südamelähedased olid: Friedrich David Lenz ja Georg Friedrich Parrot mainisid oma avakõnedes mitu korda valgust ja valgustust. Morgensterni sõbra Jäsche peetud avakõnes oli põhirõhk sõnadel 'tarkus, teadused ja humaniteet.' Ka Otto Wilhelm Masing rõhutas oma kõnes just inimkesksete kunstide tähtsust (Päll 2021: 10–11).

Morgensterni uushumanistlikud hoiakud väljenduvad ka tema editsioonides. Ta ei olnud editeerijana väga viljakas, ent Kristi Viiding (2003: 54) toob välja, et „mitte ühegi hilisema Tartus 19. sajandil tegutsenud klassikalise filoloogi editeerimisampluaa ei olnud ajaliselt ega geograafiliselt nii hõlmav kui K. Morgensternil, ulatudes 1. sajandist e.Kr 18. sajandini p.Kr“. Selgub, et Morgensterni Tartu aja esimesed väljaanded, milleks olid Cicero ja Quintilianuse tekstid, tunduvad koostatud lihtsalt vajadusest nende järele õppetöös (Viiding 2003: 55). Selgub, et Halle ja Tartu aja editsioonidel on suur põhimõtteline erinevus. Kui Morgenstern Halles koostatud editsioonide puhul on teksti ja tõlke kõrval ka kommentaarid, sissejuhatus, eraldi peatükk retooriliste võtete kohta ja täiendavaid märkusi, siis Tartu–aegsetel editsioonidel pole isegi rea-, ega lõigunumbreid. Halle väljaanded on keeleõppijale head kooliväljaanded, kuid Tartu väljaanded kannavad endas hea, õige ja ilusa ideed. 1820.–1830. aastatel andis Morgenstern välja kolm David Ruhnkeni kirja. Kuna D. Ruhnken elas 18. sajandil, saab teda pidada uusladina autoriks. Ka nende kirjade väljaandmisel kasutas Morgenstern humanistlikke editeerimispõhimõtteid, pidades teksti sisu ja peamist ideed tähtsamaks vormistusest. Päll (2020: 43) lisab, et Morgenstern avaldas ka leedi Jane Grey ladinakeelseid kirju. Plaanis oli veel rohkemgi kui tehtud sai. Ivo Volt (2020: 167–168) toob välja, et Morgenstern kritiseeris küll enda suurt eeskujut Wolfi selles, et tema väljaandmisplaanid olid palju suuremad kui see, mis ta teostada jõudis, kuid hiljem jäid ka tal endal paljud plaanid täitmata.

Morgenstern on oma õppetöös pidanud väga tähtsaks just ladina keele oskuse arendamist. Suurt rõhku pani ta oma stiiliõpetuse kursusele *exercitationes latine dicendi, scribendi et disputandi* („ladina keeles kõnelemise, kirjutamise ja disputeerimise harjutused“), mida ta luges lausa 42 korda, kasutades järjepidevalt samu materjale, oma õppejõu ja suure eeskuju Wolfi ning tema õpilase Georg Gustav Fülleborni konspekte (Päll 2020a: 46).

1.3 Õpetajate ettevalmistamine Tartu Ülikoolis

1.3.1 Tartu Ülikooli Üldine Õpetajate Instituut

Samal päeval, kui Morgenstern Tartusse jõudis, tegi ta ettepaneku luua siia õpetajate seminar, see ettepanek võeti ka 7. novembril 1802 kuraatorite kolleegiumi otsusega vastu ning Jäsche ja Morgenstern pidid seda koos ette valmistama hakkama (Leppik 2020: 188–190, Rand 2020: 29). Siiski ei saanud see nii ruttu teoks, sest Georg Friedrich Parrot tõi detsembris keisrilt uue asutamisakti, mis kuraatorite kolleegiumilt ülikoolijuhtimise ja selliste otsuste tegemise õiguse ära võttis. Aastail 1803–1804 rajati rahvahariduse ministeerium ja Tartu õpperingkond, mille eeskirjadesse oli õpetajate seminari loomine ka sisse kirjutatud. Leppik (*ibid*) selgitab, et Parrot ja Morgenstern suhtlesid omavahel tihedalt, seega võis seminari loomise idee Morgensternilt Parroti kaudu haridusreformi alusdokumentidesse jõuda:

„Ülikooli juures tuleks luua filoloogiline seminar, mille eesmärk peaks olema õpetada tudengeid tundma vana klassikalist kirjandust, sest selleta pole kolmes esimeses teaduskonnas [meditsiin, juura, teoloogia] mingi põhjalikum õpetatus võimalik ega ka neljandas [filosoofia] selliste ainete puhul, mis eeldavad ajaloolisi ja filoloogilisi teadmisi; aga eriti on seminari vaja tulevaste õpetajate ettevalmistamiseks Tartu ülikoolile alluva õpperingkonna tarvis ja see seminar peab olema klassikalise filoloogia professori juhatusel. Kui linnakool ükskord korralikult tööle hakkab, võiks sellest saada tulevaste õpetajate praktikabaas”.

See tsitaat on pärit ülikooli 1803. aasta põhikirja kavandist, mille peamiselt Morgenstern redigeeris ja kokku kirjutas (F 55, nim. 1, s 7, lk 41–42, Leppik 2020: 190, 192). Selle lõigu asemele sai ülikooli põhikirja lõppversiooni kirja: „ülikooli juurde luuakse üldine õpetajate ehk pedagoogiline instituut mille eesmärk on Tartu õpperingkonna koolidele õpetajaid ette valmistada. Selle tarvis valitakse välja tublimad tudengid“ (*Statuten* 1803: 22–23, Leppik 2020: 192). Nagu eelpool mainitud, oli seminar Parroti ja Morgensterni tiheda suhtluse ja koostöö tulemus, kuid nad ei olnud seminari osas ühel nõul, Parrot soovis sinna rohkem reaallained ja Morgenstern oli humanitaarsuuna pooldaja. 1820. aastal sai ülikool uue põhikirja ja see vaidlus kerkis uuesti esile. Parrot nõudis, et seminaris oleks kolm kohta reaallainete õpetajate koolitamiseks ning Morgenstern pidi sellele vastavalt uue statuudi koostama.

Morgenstern tegi seda vastumeelselt, sest tema soov oli luua Tartusse Saksamaa eeskujul filoloogiaseminar. Seega läks statuudi koostamisega aega, kuid lõpuks oli uuendatud seminar just see, mida Morgenstern plaaninud oli (Leppik 2020: 192).

Morgensterni suureks iidoliks Saksamaal Halles oli Friedrich August Wolf, kes oma kolleegidega juhatas filoloogiaseminari, mille sarnast Morgenstern Tartusse teha unistas. Tartus ei olnud selleks küll nii head võimalused kui Saksamaal, sest antiigihuvi oli väike ja ettevalmistus nõrk. Morgenstern imetles Wolfi väga, mis on selge nende kirjavahetusest ja Morgensterni päeviku sissekannetest, säilinud on ka Morgensterni põhjalikud konspektid Wolfi loengutest. Lisaks õpetajate seminari ideele võttis Morgenstern Wolfilt üle ka palju muud, näiteks tema meelisteemasid ja autoreid, neist peamiseks Cicero. Ivo Volt (2020: 167) toob välja, et nad olid planeerimises palju agaramad kui nende plaanide tegudele viimises. Niisiis võib väita, et Wolf oli Morgensternile igati eeskujuks, nii positiivses kui ka pisut negatiivses võtmes.

Tuleme tagasi Morgensterni Tartu aja juurde. 1803. aastal loodi Tartus koolikomisjon, mille liikmena Morgenstern sai erinevaid ülesandeid, näiteks pidi ta kontrollima ja vajadusel looma uusi koole Soome kubermangus. Morgenstern hindas väga uuendusmeelsust ja kiitis neid õpetajaid, kes lugesid ajakirjandust, kuid ta oli õpetajate ja koolide osas üsna karm, näiteks kirjutas ta, et Sortavala koolis ei olnud ühtegi silmapaistvat õpilast ja ka õpetajad ei kõlvanud. Karl Morgenstern pidas oluliseks ka tütarlaste haridust, tema üheks tähtsaimaks ülesandeks selles ametis oli avada Viiburi tütarlastekool (Konks 1970, vt ka Tohvri 2020).

1.3.2 Ekskurs: Morgensterni tegevus tütarlaste asutaja ja edendajana

Vahemärkusena tuleb lisada, et tolle aja tütarlaste haridus ja selle arendamine oli väga erinev tänapäevast. Niemeyeri idee oli avada nelja tüüpi tütarlastekoole, vastavalt ühiskonnakihtidele. Tütarlaste haridus oli südamel ka ülikooli esimesel rektoril Georg Friedrich Parrotil. 1803. aastal andis Aleksander I välja „Rahvahariduse esialgsete eeskirjade“ ukaasi, millega määrati ära erinevat tüüpi koolide loomine: 1) kihelkonnakoolid, 2) kreiskoolid, 3) kubermangugümnaasiumid, 4) ülikoolid; iga alamastme kool andis võimaluse minna edasi õppima järgmisesse astmesse (Tohvri 2020: 205–206). 1803. aasta 1. aprillil loodi koolikomisjon, mis korraldas koolide tööd Eestimaa, Liivimaa, Kuramaa ja Viiburi kubermangus. Koolikomisjoni eesistujaks oli Parrot ja liikmeteks professorid Morgenstern, Johann Ludwig Müthel, Georg Friedrich Pöschmann, Gottlob Benjamin Jäsche ja Daniel Georg Balk ning Liivimaa superintendent Karl Gottlob Sonntag. Seoses koolikomisjoni tööga reisisid Morgenstern ja Parrot koos 1804. aastal mööda Liivimaa kubermangu, et inspekteerida

piirkonna koole ja jõudsid koos järeltulele, et ajastu moraalsuse tõttu on vaja noormehed ja tütarlapsed erinevatesse koolidesse suunata. Selle ideega läks Parrot Aleksander I jutule (Tohvri 2020: 206–207). Erinevat tüüpi koolides õppisid tütarlapsed erinevaid oskusi, madalamad klassid õppisid lihtsalt lugema ja kirjutama, kõrgemad klassid aga intellekti rohkem proovile panevaid ja arendavamaid aineid. Nende eesmärk oli siiski õppida olla hea koduperenaine ja ema. Morgenstern jagas ka Niemeyeri seisukohta, et füüsiline treening on tütarlastele enne emaks saamist väga oluline, kuid meheliku gümnaastika puhul meenutaks see liigselt spartalikku kasvatust, mis meenutas Morgensternile Vana–Kreeka amatsoone. Parim füüsiline koormus pidi olema hoopis tants ja laul, mis hoiab kogu keha parajalt vormis. Lisaks olid tütarlaste hariduse juures olulisel kohal ka käsitöö ja kokkamine, mis pakkuvat arenguvõimalusi (Rand 2020: 217).

Õpetajate instituut, mida nimetati ka seminariks, alustas tööd 1803. aastal. Selle esimesteks direktoriteks said Morgenstern, Jäsche ja Pöschmann, pärast Pöschmani surma jätkas instituut kahe direktoriga. Tulevased õpetajad said seal väga laia hariduse, õpiti ladina stilistikat, metoodikat, ajaloo didaktikat, matemaatikat, saksa keelt, saksa keele stilistikat, lisaks muid aineid, mille kohta on ainekavas märge, et need selguvad jooksvalt. Seminaristidele olid määratud stipendiumid, mille kättesaamise tingimus oli, et kooli lõppedes peab Tartu piirkonnas kuus aastat õpetajana töötama. Lea Leppiku sõnul oli see õpilaste karjääri suhtes pigem kahjulik, sest see tähendas teistest pakkumistest keeldumist võis stipendiumi tagasi maksmist. Stipendiumi maksmisses tehti korduvalt muudatusi, kuid kuus aastat õpetajana töötamise kohustus jäi alles. Paljud õpilased nurisesid seminari kvaliteedi üle ja arvasid, et osalemisest ei ole mingit kasu. (Leppik 2020)

1.3.3 Pedagoogilis–filoloogiline seminar

Pedagoogilis–filoloogiline seminar alustas tegevust 1821. aasta alguses pärast eelmainitud ümberkorraldusi. 9. mail 1821 pidasid seminari direktorid esimese istungi, järgmisel semestril oli istungeid kaks. Istungitel arutati saabuva semestri ainekava, tutvuti õpilastega, võeti vastu uusi õpilasi ja arutati muid korralduslikke küsimusi (Konks 1970: 36). Ka uuenenud seminaris oli probleeme õpilaste kohalkäimisega, selle vastu võitlemiseks otsustati stipendiume hakata maksuma ainult semestri lõpus ja tööde mitteesitamise eest või koolist puudumise eest lohakuse tõttu trahve tegema. Konks (1970: 37) toob näiteks, et tuntud keeleteadlane Ferdinand Johann Wiedemann pidi maksuma üheksa rubla trahvi. Trahvidest hoidumiseks hakkasid õpilased haiguse puhul laskma endale välja kirjutama arstitõendeid. Säilinud on ka tuntud kirjamehe ja arsti Friedrich Robert Faehlmanni kirjutatud tõendeid seminaris käinud õpilastele. Konks (*ibid*:

39) rõhutab veel seminari direktorite üllatavalt head omavahelist läbisaamist, seda et kolleegide vahel ei olnud nurisemist, vaid valitses üksmeel.

Keiserliku Tartu Ülikooli Pedagoogilis–Filoloogilisest Seminarist on seni kõige põhjalikumalt kirjutanud Anne Lill (1989). Morgenstern rõhutas seminari eesmärgina vanade keelte õppimist, mõlemal klassikaproffessoril oli selles ette nähtud kaks ainetundi nädalas. Teiseks professoriks Morgensterni kõrvale tuli 1821. aastal Saksamaalt Johann Valentin Francke, kes asus õpetama ka seminaris. Pedagoogilis–filoloogiline seminar sündis Morgensterni isiklikust panusest ja oli palju klassikalise suunilusega kui tema varasem Õpetajate instituut, milles filoloogia ainete õpetamisele pühendati vaid üks tund nädalas, lisaks olid ka Pedagoogilis–filoloogilise seminari nõuded kõrgemad, Morgenstern kohustas selle õpilasi käima teistes kindlaksmääratud loengutes ja seminaris õppimise üheks tingimuseks oli ka pärast õpingute lõpetamist Tartu kandis kuus aastat õpetajana töötamine, vastasel juhul tuli stipendium tagasi maksta (see tingimus oli jõus õpetajate instituudist saati).

Seminaris toimunud õppetöö kohta kirjutab Lill, et Karl Morgensternile meeldis rääkida antiikkultuurist üldisemalt, luues seoseid humanismiga ja inimese kõlbelise arenguga. Ta esitas küll rohkem teiste seisukohti kui iseenda omi, kuid tegi seda alati väga stiilipuhtalt (ibid: 1055–1056). Lille sõnul algasid seminarid antiikautorite käsitlemisega ja lõppesid 15–20 leheküljelise ettekannetega vabalt valitud või etteantud teemal.

Seminaris tehtud ladina keele alaseid harjutustöid käsitleb minu magistr töö. Nende teemadeks on näiteks filoloogia kasulikkus, filosoofia küsimused, antiikautorite teosed ja elulood (nt Cicero, Sophokles, Theokritos, Horatius ja teised), antiikaja olmekultuur, riigikorraldus ja religioon.⁷ Harjutustöid parandasid nii Morgenstern kui Francke (Lill 1989: 1065–1067). Töödel ei ole eristust, kumb õppejõud tööd parandas, kuid seda saab vajadusel edaspidi uurida loengukavadest ja võrrelda õppejõudude käekirju harjutustööde parandustes.

1.3.4 Õpetajate instituudi ja Pedagoogilis–filoloogilise seminari üliõpilased ja nende edasine karjäär

Lea Leppik (2021: 195–196) on uurinud pedagoogilis–filoloogilise seminari eelkäija, õpetajate instituudi õpilaste päritolu ja saatusi. Ta toob välja, et umbes pooled, 43 õpilast Leppiku tuvastatud 83st olid pärit Liivimaa kubermangust, 12 Saksamaalt, kolm Venemaalt, Eestimaa

⁷ Oma artiklis loetleb Anne Lill ka mõnesid harjutustööde teemasid, kuid neist olen ise saanud ülevaate sissejuhatuses mainitud harjutustööde kirjelduse koostamise käigus.

kubermangust 10, Soomest samuti 10 ja Kuramaalt 5. Anne Lill toob välja, et pedagoogilis–filoloogilises seminaris õppis tudengeid Venemaalt Saksamaani, kusjuures tänapäeva Eesti aladelt oli õppijaid üle poole, s.o. 48 üliõpilast, arvestades tolle aja kubermangupiire oli Eestimaa kubermangust õppijaid 16, Liivimaa kubermangust 43, Kuramaalt 9 ja Saksamaalt 6. (Lill 1989: 1069–1070). See statistika näitab, et õpilaste päritolus ei olnud kahe seminari vahel suurt muutust, välja arvatud see, et kui õpetajate instituudis oli Soomlasi märgatav arv ja mõni Venemaalt pärit üliõpilane, siis pedagoogilis–filoloogilises seminaris ei olnud kummastki riigist neid üldse. All on tabeli kujul ülevaade sellest, kui palju nii arvuliselt kui protsentuaalselt oli õpilasi pärit erinevatest riikidest (tabel 1), arvud on saadud Anne Lille artiklist (*ibid*), kuid protsendid olen arvutanud Exceli abil ise.

Tabel 1

Päritolu	Eestimaa		Liivimaa		Kuramaa		Saksamaa		Soome		Venemaa		Kokku
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	
Ped–fil seminar	16	21.62%	43	58.11%	9	12.16%	6	8.11%	0	0.00%	0	0.00%	74
Õp–inst	10	12.05%	43	51.81%	5	6.02%	12	14.46%	10	12.05%	3	3.61%	83

Õpetajate instituudis õppinud üliõpilastest sidus Leppiku (2020: 196) andmetel vähemalt 50 ehk 64% õpilastest end ka hilisemas elus kooliga, kuid suurem osa töötas kreiskoolides, mitte gümnaasiumides. Siiski said paljudest õpetajast (samamoodi nagu pedagoogilis–filoloogilise seminari puhul) inspektorid ning sageli ka vaimulikud. Arvestades, et õpetajate instituudis olid 53% ehk 41 õppijat teoloogia üliõpilased ning seminaristidel oli kohustus töötada pärast lõpetamist kuus aastat koolis, tundub ameti muutus õpetajast vaimulikuks loogiline. õpetajate instituudis õppis ka väga silmapaistvaid inimesi eesti või läti kultuuriloos, näiteks Hermann Martin Amuss, Paul Sokolowski ja Johann Heinrich Rosenplänter (Leppik 2020: 196).

Anne Lill (1989: 1069) kirjutab, et 53,9% pedagoogilis–filoloogilise seminari lõpetanutest jäi tööle praeguse Eesti aladele, sealhulgas 18,4% Tallinnasse ja 22,4% Tartusse. Venemaale (tollastes piirides) tööle läks 39,5% lõpetanutest, Kuramaal töötas 27,6% ja Saksamaal 7,9%⁸. Lill (*ibid*) mainib ka, et paljud lõpetanud kolisid hiljem Balti aladelt Venemaale või Saksamaale. Selle põhjuseks, miks Eesti aladele nii vähe inimesi tööle jäi, pakub Lill, et umbes sama suur osa seminaris õppinuist ei olnud Eestist pärit ning mujalt tulnutena ei soovinud nad

⁸ Protsendid ei ole arvatud mitte õpilaste koguarvust, vaid kajastavad seda, mitu protsenti õpilastest teatud riigis töötas. Kuna osad õpilased töötasid aja jooksul mitmes riigis, kuuluvad nemad mitmesse gruppi ja seega ei tule protsentide kogusumma 100%.

siia jääda. Kuid samas ei olnud otse Venemaalt tulnud õppijaid, aga Venemaale tööle läinute protsent oli siiski küllaltki suur. Seega võib väita, et pedagoogilis–filoloogiline seminar toetas toleaege Venemaa haritlaskonda (ja ka vaimulikkonda). Kuramaalt ja Saksumaalt tulnute protsent on umbes sama suur kui sinna tagasi tööle läinute protsent. Tartust tuli seminari õppima 11 õpilast ja siia jäi tööle 17, teistest Eesti linnadest mindi veel Valka, Võrru, Rakverre, Pärnusse ja Kuressaarde tööle.

Kuna tegu oli pedagoogilis–filoloogilise seminariga, siis töötas suurem osa neist asus tööle õpetajana. Nimelt 38,4% asus gümnaasiumiõpetajaks, 34,2% töötas mingi aja koduõpetajana ja 23,3% hakkasid õpetajaks kihelkonnakoolides. Osadest õpetajatest ehk 16,4% sai hiljem inspektoriteks. 6,8% töötas raamatukogudes. Lille (1989) andmetel asus 15,1% seminari lõpetanutest tööle pastoritena. Selle põhjuseks võib olla, et paljud seminaristid õppisid ka teoloogiat. Seminaris õppisid ka juura– ja meditsiinitudengid, kes pärast lõpetamist asusid tööle oma erialal. Osa seminaristidest läks ka edasi õppima, suuremalt jaolt Berliini, aga ka Leipzigi ja Jenasse. Umbes 10% neist töötasid seejärel ka ülikoolides, peamiselt õpetades antiikkeeli, aga ka saksa keelt, ajalugu ja antikviteete. Tartu Ülikooli tulid tööle Ludwig Mercklin (1816–1863) klassikalise filoloogia eradotsendiks ja hiljem professoriks, Nicolaus (Claus) Mohr (1806–1853) klassikalise filoloogia eradotsendiks ja Carl Albert Rathlef (1810–1895) ajaloo professoriks. Seminaris õppisid ka kuulus Eesti keeleteadlane Ferdinand Johann Wiedemann ning samuti keeleteadlane Robert Lenz (Lill 1989: 1073–77).

1.4 Magistritöös käsitletavate üliõpilastööde autorid

Pedagoogilis–filoloogilise seminari õpilastöid oli kokku 108 umbes 50 autorilt, mis tähendab, et paljud õpilased esitasid mitu tööd. Minu poolt uuritavasse korpusesse kuuluvad seitse üliõpilastööd kuult autorilt. Kuna Ferdinand Johann Wiedemann on tuntud keeleteadlane, kellest on juba kirjutatud erinevad käsitlusi (Ariste 1973; Jermakova 2005), siis pikemalt siin tema biograafiat välja toodud ei ole, vaid ainult tähtsamad faktid tema elust.

Ferdinand Johann Wiedemann (1805–1887), matriklinumbriga 1876, sündis 18. märtsil 1805. aastal Eestis (Haapsalus), ta õppis kõigepealt Tallinna kubermangugümnaasiumis ja seejärel õigusteadust 1824.–1826. aastal Tartu ülikoolis, aastail 1830–1837 töötas vanade keelte õpetajana Miiitavi (Jelgava) kubermangugümnaasiumis ja 1837–1857 kreeka keele õpetajana Tallinna kubermangugümnaasiumis. Alates 1854. aastast oli ta korrespondentliige ja 1857. aastast soome–ugri keelte akadeemik Peterburi Teaduste Akadeemias. Wiedemann on avaldanud uurimuse võrdlusest uuskreeka keele kohta võrdluses vanakreeka ja romaani

keeltega (Wiedemann 2014). 1869. aastal eesti–saksa sõnastiku ja 1875. aastal eesti keele grammatika ning mitmeid töid Soome–ugri rahvaste keelte kohta. 1866. aastal sai ta Tartu Ülikooli filoloogiadoktoriks ning alates 1880. aastast on ta Tartu Ülikooli auliige. Wiedemann suri Peterburis 1887. aasta 17. detsembril (Album Academicum 1867: 132).

Eesti rahvusrhhiivis säilitatavast ülikooli isikutoimikust selgub veel, et Wiedemann kavatses koostada araabia keele õpikut ning andis Tartu Ülikoolis araabia keele eratunde (EAA.402.2.27186: f 2–3, Wiedemann 2014: 225–226). Pedagoogilis–filoloogilise seminari harjutustööde korpuses on lisaks siin käsitletavale seminaritööle „Quae studia referuntur ad humanitatem, et suntne omnino digna opera, quam illis impendimus?“ („Millised õpingud seostuvad humanismiga ja kas need on üldse väärt seda vaeva, mis neile pühendame?“) veel tema alljärgnevad tööd: „De quibusdam Romanorum poetis“ („Mõnest Rooma poeedist“), „De formatione linguae Graecae: secundum Anglicam quandam dissertationem auctore Monboddo (of the Origin and Progress of Language)“ („Kreeka keele kujunemisest vastavalt ühele [James Burnet] Monboddo kirjutatud dissertatsioonile *Of the Origin and Progress of Language*“), „Quaedam de historia poeseos Romanae“ („Mõnda Rooma luule ajaloo“), „De quibusdam veterum philosophis eorumque doctrinis“ („Mõnest vana–aja filosoofist ja nende õpetustest“), „De magistratibus Romanorum“ („Rooma ametnikest“) ja „De jure Romanorum“ („Rooma õigusest“) (F.15, s.29).

Emil Kyber (1804–1873) sündis 12. juulil 1804. aastal Liivimaal. Kyber õppis teoloogiat ja filoloogiat Keiserlikus Tartu Ülikoolis aastatel 1824–1831, ta oli ka kraadiõppur. Aastatel 1831–1858 töötas Krimmi poolsaarel Zürichthalis jutlustajana, aastail 1858–1873 Mõkolaivis, olles aastail 1845–1873 Lõuna–Venemaa praost. Kyber suri 29. juulil 1873 Mõkolaivis (Album Academicum 1867, nr 1953, lk 138). Temalt on pedagoogilis–filoloogilise seminari üliõpilastööde korpuses lisaks siin käsitletavale „Laus literarum“ („Kirjanduse kiitus“) ja „Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur“ („Näidatakse, ettõeline humanism on tulnud kreeklaste juurest“) veel ladinakeelne tekst „Quaenam potissimum causae Graecorum ingenia excitaverint, exponitur“ („Näidata, mis teemad kreeklaste vaimuandi peamiselt sütitasid“) (F.15, s. 25). Tema isikutoimik rahvusrhhiivis oli lühike ja seal palju infot ei olnud (EAA.402.2.14055).

Ferdinand Kraemer (1805–1830) sündis 6. septembril 1805. aastal Eestis. Ta õppis Tartu Ülikoolis 1824–1827 aastal filoloogiat, jätkas 1828. aastal õpinguid välismaal ja sai Tartus 1830. aastal kandidaadikraadi. Kraemer töötas tütarlastekooli õpetajana Odessas, kus ta ka

1830. aastal suri. (Album Academicum, nr 1931, lk 136). Rahvusarhiivis säilitatavast isikutoimikust saame teada, et ta kuulus mitmeid Karl Morgensterni poolt loetud aineid: arheoloogiat (kaks semestrit; aine sisuks oli kunstiajalugu), Rooma muinsusi, filoloogia entsüklopeediat (kaks semestrit), vana aja maalikunsti, filoloogilist kirjanduslugu, antiikaja kultuuri ajalugu, esteetikat (kaks semestrit) ja tekstikursuseid Horatius Flaccuse kirjadest, Sophoklese „Kuningas Oidipusest“, Platoni „Symposionist“, Euripidese „Foiniiklannadest“, Sophoklese „Oidipusest Kolonosos“ ning Cicero *Academica*’st (EAA.402.2.13186). Säilinud on ka tema ladinakeelsed eksamitööd vastustena alljärgnevaile küsimustele: „Quid interfuit inter fabulas Romanorum togatas et palliatis et praetextatas et tabernarias?“ [„Milline erinevus oli roomlaste draamateoste fabula togata, palliata, praeteksta ja tabernaria vahel?“], „Qualia ab initio, ab Alexandrinorum, inde aetate, erant lexica et glossaria?“ [„Millised olid leksikonid ja sõnastikud algusest, ja edasi aleksandria ajast peale?“], „Quinam praecipui fuerunt apud Romanos Epigrammatum auctores?“ [„Kes olid roomlaste seas väljapaistvaimad epigrammide autorid?“] ja „Quae ratio fuit canonis Alexandrini?“ [„Mis oli aleksandria kaanoni aluspõhimõte?“] (EAA.402.2.13186). Tema toimikust leiame ka ladinakeelse ülevaate „De origine artis dramaticae, in primis comoediae, et praecipuis apud Graecos comicis poetis“ [„Draamakunsti päritolust, peamiselt komöödiatest ja silmapaistvatest komöödiakirjanikest kreeklaste seas“] (EAA.402.2.13186). Pedagoogilis–filoloogilise seminari harjutustööde korpuses leiame siin käsitletava „De utilitate praestantia litterarum“ [„Kirjasõna/Hariduse väljapaistvast kasulikkusest“] kõrval temalt ka harjutustööd: „De praecipuis poetis cyclicis“ [„Väljapaistvatest kyklilistest poetidest“], „De ludis Olympicis“ [„Olümpiamängudest“] ja „Demosthenis vita usque capugnationem Olynthi descripta“ [„Demosthenese elu kirjeldus kuni Olynthose vallutamiseni“] (TÜR, F.15, s.25).

Ferdinand Otto Ludwig von Freymann (1792–1836) sündis 28. jaanuaril 1792, ta õppis Tartu Ülikoolis aastatel 1810–1815 juurat ja teoloogiat. 1813–1818 töötas ta koduõpetajana Liivimaal. 1821. aastal oli ta gümnaasiumiõpetaja Marienwerderis, 1822–1824 töötas ta Königsbergi gümnaasiumis, 1824–1826 oli õpetaja ja 1826–1830 vanemõpetaja Riia gümnaasiumis. 1830–1836 töötas ta Miitavi (Jelgava) kubermangugümnaasiumis vanemõpetajana. Freymann oli ka kollegiumiassessor. Ta suri 14. oktoobril 1836. (Album Academicum, nr 600, lk 41). Pedagoogilis–filoloogilise seminari korpuses on lisaks siinkäsitletud referaadile „De utilitate philologia“ [„Filoloogia kasulikkusest“] tema sulest veel „De epistolae a Lentulo ad Catilinam Scriptae, et a Cicerone, et a Sallustio memoriae mandatae

auctoritate“ [„Lentuluse poolt Catilinale kirjutatud kirja ja Cicero kirja ning Sallustiuse kirjapandud mälestuste autoriteedist“] (TÜR, F.15, s.24).

Johann Heinrich Neukirch (1803–1870) sündis 7. veebruaril 1803. Ta õppis Tartu Ülikoolis teoloogiat ja filoloogiat aastatel 1826–1830, kuid magistrakraadi sai ta alles aastal 1837. 1828 sai Neukirch kuldmedali oma auhinna eest (Album Academicum nr 2110, lk 149). See on säilinud käsikirjas ja kannab pealkirja „De Lucio Afriano, togatarum scriptore“ [„Lucius Afrianusest, toogakomöödiate kirjanikust“] (EAA. 402.2.17622, f. 31). Aastatel 1830–1834 jätkas Neukirch õpinguid välismaal, Berliinis ja Lepizigis. Ta töötas aastatel 1835–1837 Tartu Ülikoolis privaatsõnendina ning Kiievi Ülikoolis erakorralise professorina aastatel 1837–1838 ja korralise professorina 1838. aastast 1868. aastani. Ta oli ka filoloogiadoktor ja omas tõelise riiginõuniku tiitlit. 1868. aastal Neukirch emeriteerus ja elas edasi Kiievis, kus ta suri 3. oktoobril 1870 (Album Academicum nr 2110, lk 149). Pedagoogilis–filoloogilise seminari õpilastööde korpuses on Neukirchilt kuus tööd: lisaks siinkäsitletud harjutustööle „De Tullio Horatique, egregiis linguae Latinae cultoribus“ [„Tulliusest ja Horatiusest, silmapaistvatest ladina keele viljelejatest“] ka „De virginibus vestalibus“ [„Vesta neitsitest“], „De patria“ [„Isamaast“], „Sacra gentilitia sive hereditaria num iam Homero fuerint nota“ [„Kas mingid sugulastevahelised või lähedastevahelised pühad riitused olid Homerosel juba teada?“], „De vestibus Romanorum“ [„Roomlaste rõivastest“] (F.15, s.27).

1.4.1 Ekskurss: Neukirchi eksameid käsitlevad dokumendid Rahvusarhiivis

Neukirchi arhiivisäilik Rahvusarhiivis on väga mahukas ja põhjalik ning annab väga hea ülevaate sellest, kuidas tollel ajal ülikoolis asjaajamine käis. Säilik algab valdkonna dekaani Fr. Goebeli kirjaga, milles ta annab 25. aprillil 1830 teada, et Johann Heinrich Neukirch tuleb tegema kraadiksamit õppejõududele, kelle seas on K. Morgenstern, G. B. Jäsche, V. Perevoštšikov, J. V. Francke, K. L. Blum ja Fr. K. H. Kruse. Eksam toimus 26. aprillil 1830 kell neli Goebeli korteris, kuhu kõik mainitud õppejõud lubasid tulla järjest eksamit vastu võtma (EAA. 402.2.17622, f 1). Neukirchi lubas eksamit sooritama rektor Johann Philipp Gustav von Ewers, kes kinnitas, et kraadiksami tegemiseks ei ole ühtegi takistust (EAA. 402.2.17622, f 3), õppejõud nõustusid eksamit vastu võtma ja andsid Neukirchile ette teemad ja küsimused, mida nii suuliselt kui ka kirjalikult ette valmistada (ibid, f 4–10). Dekaan Goebel koostas eksami kohta akti, millele kirjutasid alla ka kõik eksamit vastu võtnud õppejõud (EAA. 402.2.17622, f 12), Neukirch vastas kirjalikult talle esitatud eksamiküsimustele (ibid, f 13–25). Toimikule on lisatud ka tema ülevaatekäsitus „De Luciano Afriano, togatarum scriptore“ [„Lucianus Afrianusest, toogakomöödiate kirjanikust“] (ibid: 26–30), mille põhjal omistati

talle kandidaadikraad. 1834. aasta 24. novembril avaldas Neukirch soovi saada eradotsendiks (EAA. 402.2.17622, f 32). Selle jaoks esitas ta fakulteedile käsitluse Platoni „Riigist“ (EAA. 402.2.17622, f 34–65), millele Morgenstern lubas sellele oma hinnangu anda (EAA. 402.2.17622, f 33). Morgensterni hinnang tööle oli kiitev, lisaks tõi ta välja Neukirchi osalemise pedagoogilis–filoloogilises seminaris ja ülevaatekäsitluse Lucianus Afrianuse kohta, mistõttu ta ei näinud mingeid takistusi, et Neukirchi eradotsendiks võtta (EAA. 402.2.17622, f 66). Et saada luba ülikoolis avalikult loenguid pidada, esitas Neukirch teisegi käsitluse Platoni „Riigist“ (EAA. 402.2.17622, f 71–93), soovides selle alusel avalikult disputeerida (EAA. 402.2.17622, f 67). Neue, Morgenstern, Struve, Kruse ja Blum nõustusid sellega ja 26. jaanuaril kirjutas Neue Neukirchile vastuseks et ta on lubatud disputatsioonile EAA. 402.2.17622, f 69). 4. märtsil avaldab dekaan Neue protokoll, et on antud luba (nn ’imprimatur’) trükkimiseks ja selsamal päeval kella 12st neljani toimus kaitsmine, kus olid kohal fakulteedi liikmed, rektor ja ka kolm oponenti: dr Otto, Mohr ja Neue ise, seeläbi sai ta loa hakata ülikoolis loenguid pidama (EAA. 402.2.17622, f 94). Seejärel soovis Neukirch saada magistrikraadi, milleks pidi ta esiteks tegema eksamid õppejõududele Neue, Kruse, Rosberg ja Jäsche (EAA. 402.2.17622, f 100). Eksamitöö osaks olid ka ladinakeelsed käsitlused „De λειτουργίας“ [„Liturgiast“] ja „Historici Romani usque ad Augustam“ [„Rooma ajaloolased kuni Augustuseni“], mida hindas Neue sõnaga *docte* ’oskuslikult’ EAA. 402.2.17622, f 107–110). 4. juunil kirjutab Neukirch uue kirja, milles avaldab taas soovi magistrikraadi saada (EAA. 402.2.17622, f 113). Niisiis esitab ta käsitluse „De indicativo et coniunctivo modo et utenda quum particula“ (Kõneviisidest indikatiiv ja konjunktiiv ning partikli ’quum’ kasutusest) (EAA. 402.2.17622, f 115–142). Neue leiab selle olevat sobiva ning arvab, et Neukirchile võib magistridiplomi anda küll (EAA. 402.2.17622, f 143). Säilik lõpeb Neukirchi vandega, milles ta muuhulgas lubab keisrihärrat truusti teenida (EAA. 402.2.17622, f 144).

II. osa:

2.1.1 Meetod: võtmesõna analüüs, kaug- ja lähilugemine, kvalitatiivne analüüs ning R

Võtmesõna analüüsi on ladina filoloogiale lähedastel teemadel teinud varem Rahel Toomik (2020) oma bakalaureusetöös, milles ta omakorda viitab Urmas Nõmmiku ja Randar Tasmuthi (2006) meetodiõpikule. Kirjanduskriitika tööpõlluna nimetab õpik järgnevaid aspekte: „teksti maht, ulatus, piirid jne ehk teksti kirjanduslik terviklikkus ning kuju, aga ka päritolu“ (Nõmmik, Tasmuth 2006, viidatud Toomik 2020: 18 kaudu). Toomik analüüsib oma töös programmeerimiskeele R abil Pico della Mirandola kõnest leitud üheksat võtmesõna ja leidis, et see meetod viis teda tekstile palju lähemale kui varem (Toomik 2020). Toomiku meetodist inspireerituna pean soovitavaks kasutada kombineerituna valitud tekstide kauglugemist (ent keskendudes valitud tekstide korpusele ja võrdlusele), mille teostan automatiseeritud analüüsiga R'i abil, aga lisada sellele ka valitud tekstikohtade lähilugemise.

Andrew DuBois ja Frank Lentricchia (2002: 4) kirjutavad, et lähilugemisel ei ole ühtset meetodit. Lähilugemine on kirjanduskriitikute teksti sügavam, täpsem lugemine pöörates tekstile erilist tähelepanu. Rein Veidemann (2000: 128) kirjutab, et uuskiitika põhiline postulaat – lähilugemine – lähtus 1920.–1930. aastal peamiselt T. S. Eliotist ja selle sisuks oli kaks ootust: puhta olemuse eksponeerimine ja hindaja lahustumine objektiks. Lähilugemise kõrval on olemas ka kauglugemine, need ei vastanda teineteist, kuid on erinevad. Kauglugemisest kirjutab lähemalt Franco Moretti (2013: 48–49), et sellel on suurem kaanon kui lähilugemisel ja selle kaudu saab teha uurimusi suurema kaanoniga, selle abil saab uurida näiteks teemasid, žanre ja palju muid uurimisobjekte, mis ei käi ainult ühe või käputäie tekstide kohta. Seega saab kauglugemise abil uurida üldisi aspekte, mis käivad paljude tekstide kohta. Moretti väidab, et lähilugemine on pärit USAst ja mujal maailmas ei ole nii tuntud mõiste, kuid erinedes kauglugemisest on lähilugemisel väike kaanon ja see võimaldab esitada teisi uurimisküsimusi ja süüvida ühte või üksikutesse tekstidesse ja uurida nendes üksikuid sõnu, grammatilisi vorme ja muud teksti süvenemist nõudvaid aspekte. Lähilugemine võib tunduda sarnane diskursuseanalüüsiga, sest ka diskursuseanalüüs võimaldab tekstis kindlaid aspekte sügavamalt uurida, kuid kui diskursuseanalüüs on kindel meetod, siis lähilugemisel pole ühte kindlat meetodit, vaid erinevad kirjanduskriitikud ja teadlased kasutavad erinevaid meetodeid, et tekste süvitsi uurida. Kauglugemine ja kvantitatiivsed meetodid on tekitanud mõnede kirjandusteadlaste poleemilise vastureaktsiooni, soovitades hoopis kvalitatiivseid meetodeid

(nt Hennoste 2016: 616–617), mis on levinud hoopis sotsiaalteadustes. Ent lähilugemine kui lähenemine, mis võimaldab konkreetsele tekstile selle eripärast sõltuvalt süveneda, rakendades just sellele sobilikku meetodit, on viimasel kümnendil läbi teinud taassünni.

Nagu eelmises lõigus mainitud, siis lähilugemisel ühtset meetodit ei ole, vaid iga uurija valib omale sobivaima meetodi. Minu meetodiks on kauglugemisel saadud võtmesõnade kvalitatiivne sisuanalüüs. Meetodit hakati laiemalt kasutama pärast 1952. aastat, mil Siegfried Kracauer kritiseeris Bernard Berelsoni standardiseeritud kontentanalüüsi meetodit. Kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutatakse analüüsima teksti sisu ja konteksti, seal hulgas teksti sisse peidetud vihjeid, teksti eesmärki ja erinevaid mustreid (Kalmus et al 2015). Erinevalt standardiseeritud kontentanalüüsist rangeid mõõtmiskaalasid või kodeerimisjuhendit ei kasutata, vaid liigitused võivad tekkida analüüsi käigus. Kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutades on soovitatav matemaatilisi toiminguid vältida, vaid tuleks luua teksti olulisemate tähenduste kohta kategooriad ja arvuliselt võib esitada kategooriate ja koodide esinemissageduse (*ibid*).

Sarah Oberbichler *et al* (2021: 232–233) kirjutavad võtmesõnaanalüüsist ajalehtede analüüsimise kontekstis. Juhtumiuuringud on näidanud, et võtmesõnaanalüüs on siiani oluline meetod oma uurimisküsimustele vastuste leidmiseks. Probleemidena toovad nad välja, et polüsemia, idioomid, kirjavead, lühendid ja sünonüümid võivad tekitada vale tulemuse, seega on võtmesõna analüüs meetod, mida on oluline veel edasi arendada. Loomuliku keele tööluse meetodid lubavad teha kindlaks, millised tekstikohad on relevantid ja millised mitte.

Kauglugemise meetodeid on mitmeid, kuid otsustasin programmeerimiskeele R⁹ kasuks kuna seda on digihumanitaarias väga palju kasutatud, kaasa arvatud Tartu Ülikoolis, aga ka väljaspool. Eelmainitud artikkel (Oberbichler *et al* 2021) kajastab erinevate distsipliinide koostööd ja saavutusi digihumanitaarias ja sealhulgas ka programmeerimiskeele R kasutamist. Rahel Toomiku töö oli mulle algusest peale metoodiliselt ja temaatiliselt eeskujuks ja kuna esimesed katsetused oli plaanis teha tema koodi kasutades, siis mõjutas ka see programmeerimiskeele valikut. Alternatiiviks oli sarnane programmeerimiskeel Python, kuid eelmainitud põhjustel kasutan oma töös R-i. Kauglugedes programmeerimiskeele R abil sain teada teksti võtmesõnad, mida sain hiljem lähilugemise abil uurida.

Koodi kirjutades võtsin suuresti aluseks Rahel Toomiku bakalaureusetöös kasutatud kood (Toomik 2020: 20–21). Kuid selleks, et tulemuste tabel kajastaks mitme teksti andmeid, oli

⁹ R-iga on võimalik tutvuda ja seda endale arvutisse laadida aadressil <https://www.r-project.org/> (vaadatud 15.02.2022)

vaja seda koodi täiendada. Allpool on toodud kommenteeritud kood, mida enda töös võtmesõnade leidmiseks kasutasin. Eraldan selles tüviteksti¹⁰ ja võimalikud tuletatud tekstid. Kuna minu tüvitekstiks on Morgensterni Danzigis peetud inauguratsioonikõne „Oratio de litteris humanioribus, sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus“, siis on kood kirjutatud nii, et esimene veerg näitab, kui sagedane oli antud sõna Morgensterni tekstis, koodi viimane käsklus enne tulemuste salvestamist laseb aga sõnad sorteerida tulemuste koguarvu põhjal. Niisiis saame tabelist infot nii selle kohta, kui sage oli sõna Morgensternil, kui selle kohta, kui sage oli mingi sõna kõigi tekstide peale kokku.

Kasutatud kood

teekide paigaldamine

```
install.packages("udpipe")
install.packages("tidyverse")
install.packages("tidytext")
```

```
library(udpipe)
library(tidyverse)
library(tidytext)
```

ladina keele lemmatiseerimismudeli laadimine

```
udmodel <- udpipe_download_model(language = "latin")
udmodel
```

ladina tühisõnad

```
lat_stop_cltk_ent <- c("alius", "multus", "noster", "seu", "sum", "is", "omnis", "quasi", "sui",
"tum", "vel", "et", "in", "est", "non", "ad", "ut", "cum", "quod", "qui", "sed", "si", "de", "quae",
"quam", "per", "ex", "nec", "sunt", "esse", "se", "hoc", "ab", "enim", "aut", "autem", "etiam",
"quid", "quo", "atque", "eius", "te", "uel", "sit", "me", "iam", "ne", "haec", "quia", "tamen",
"nam", "ac", "mihi", "ita", "sic", "tibi", "id", "pro", "eo", "inter", "nunc", "quem", "ipse", "uero",
"neque", "quibus", "ille", "erat", "eum", "sibi", "qua", "nisi", "quoque", "ergo", "quidem",
"omnia", "post", "hic", "fuit", "ego", "ea", "nihil", "omnes", "his", "illa", "modo", "tu", "esset",
"sine", "nos", "dum", "ubi", "ante", "quis", "tam", "sub", "sicut", "quos", "omnibus", "potest",
"nobis", "sua", "cui", "igitur", "res", "ei", "tantum", "cuius", "apud", "contra", "magis", "suus",
"jam") # tidytext tibble formaati kirjutamine
```

```
stopwords_la <- tibble(rida = 1:113,
```

```
  sona = lat_stop_cltk_ent)
```

```
failinimed=c("morgenstern.txt", "scheffner.txt", "freymann.txt", "kraemer.txt",
"kyberlaus.txt", "wiedemann.txt", "kyberveram.txt", "neukirch.txt")
```

```
sonad=c()
```

```
for (i in 1:length(failinimed)) {
```

morgenstern teksti lugemine juurkataloogist

```
  morgenstern <- read_lines(paste("C:/Users/annip/Downloads/IntroR_DIGMET2021-
main/IntroR_DIGMET2021-main/", failinimed[i], sep = ""))
```

morgenstern teksti lemmatiseerimine

```
  x <- udpipe (morgenstern, object = udmodel)
```

```
  #head(x)
```

tulba ümbernimetamine

¹⁰ Tüvitekst kui mingi algtekst, millel on tugev mõju järgnevatele tekstidele (Merilai 2017: 746)

```

x %>%
  unnest_tokens(output = sona, input = lemma) -> tidytext_morgenstern_x
# tühisõnade eemaldamine
tidytext_morgenstern_x %>%
  anti_join(stopwords_la, tidytext_morgenstern_x, by='sona') -> morgenstern_ns_x
# lemmade esinemissageduse lugemine
morgenstern_ns_x %>%
  count(sona, sort = TRUE) -> morgenstern_loetud_x
morgenstern_loetud_x[,3]=failinimed[i]
sonad=rbind(sonad,morgenstern_loetud_x)
}
colnames(sonad)=c("sona", "kordi", "fail")
#tabeli veergude ja tulpade määramine
sonad_lai=reshape(sonad, idvar = "sona", timevar = "fail", direction = "wide")
colnames(sonad_lai)=c("sona",failinimed)
#puuduvad väärtused 0-ks
sonad_lai[is.na(sonad_lai)]=0
#arvutan kogusummad sorteerimiseks ja sorteerin
sonad_lai[,ncol(sonad_lai)+1]=rowSums(sonad_lai[,2:ncol(sonad_lai)])
sonad_lai=sonad_lai[order(sonad_lai[,ncol(sonad_lai)],decreasing = T),]
# tulemuse salvestamine
write.csv(head(sonad_lai, 200), file = "koigi_sõnade_esinemissagedus.csv")

```

Antud koodi rakendades sai sõnade esinemistabeli, vt töö lisa ja järgnevat käsitlust.

2.1.2 Võtmesõnade esinemiskonteksti analüüs AntConci abil

R-i abil tulemused kätte saanuna kasutasin ka programmi AntConc¹¹, mis hõlbustas tekstide lähilugemist ja kvalitatiivanalüüsi, kuna selle abil sai lihtsasti kätte kohad, kus võtmesõna oli kasutatud. AntConci otsustasin esialgu kasutusele võtta, kuna selle kasutusmugavus on parem kui R-iga koodi kirjutamisel, kuid siiski esines ka AntConciga probleeme. Kasutusmugavuse all pean silmas, et antud programm on visuaalselt mugav ja kui R-iga koodikirjutamise õppimine võtab kaua aega ning vajab täpsust, siis AntConcis saab tänu paljudele valikutele kasutajaliideses programmi kasutust õppida katse-eksitusmeetodil. Lisaks võimaldab AntConc leida erinevaid klustereid ja kollokatsioone¹². Klustrite leidmine AntConcis toimus automaatselt ja mingeid alternatsioone seal teha ei saanud, mis tulemuste arvu piiras, kuid seda korvasid kvaliteetanalüüsi käigus leitud tulemused. Kuna aga ladina keeles on ühilduvad lauseosad teineteisest tihti lahus, siis pidin AntConcis parameetrid panema väga suureks ning AntConc oli ka väga heaks abivahendiks tekstist otsingute tegemisel ja info leidmisel mitme teksti kohta korraga. Püüdlus teha võtmesõnade nimekiri AntConcis luhtus, kuna seal jäid

¹¹ <https://www.laurenceanthony.net/software/antconc/> (vaadatud 23.04.2022)

¹² Klaster on objektikogum, selle täpsem definitsioon uurimistöö raames oleneb meetodist (Tooding 2020). Kollokatsioonid ehk naabersõnad on sisusõnade tähenduslikult ja statistiliselt esinevad kombinatsioonid, näiteks on eesti keele kollokatsioonid *ere päike*, *päikest võtma* ja *päike paistab*; kollokaat on sõna, mis teise sõnaga tihti koos esineb ehk sõna *päike* kollokaatideks on näiteks *paistab* ja *võtma*. (Kallas *et al* 2015: 79).

võtmesõnad lemmatiseerimata kujule, kuigi püüdsin seda probleemi ära hoida programmi lemmalasti laadides. Sama probleem esines ka klastrite ja kollokatsioonide ning otsingul. Seega tuleks järgmistes uurimistöodes meetodit veel edasi arendada, kuid praeguste võimaluste raames oli kõige parem lahendus kasutada R-i ja AntConci kombinatsiooni, R-i abi leida võtmesõnad ja siis AntConcis teha võtmesõnade kohta otsinguid ja saada kätte näitelaused ning erinevad vormid, milles see sõna esines.

2.1.3 Lemma koostamine Collatinusega

AntConci jaoks lemmalasti tegemisel kasutasin programmi Collatinus¹³, sest see andis tulemuse kujul, mida oli Excelis lihtne AntConcile sobivaks lemmalistiks ümber teha. Collatinus on rakendus, mille abil saab ladinakeelset teksti lemmatiseerida ja sellele morfoloogilist analüüsi teha. Andsin Collatinusele sisendiks kõik oma korpuse tekstid ja väljundiks sain kõigi sõnade algvormi ja võimalikud käände- või pöördevormid, lisaks ka tõlked ja vormide kirjeldused (näiteks käände nimetus, ajavorm, arv, tegumood, kõneviis jne). Tulemuse eksportisin Excelisse tabelina, kus kõik lemmalasti koostamiseks ebavajalikud väärtused sai tänu valikule 'Go to special' korraka kustutada (mida ka tegin); sama lemma erinevad käände- või pöördevormid rühmitasin ja lisasin AntConcile sobiva lemmalasti koostamiseks lemma ja erinevate vormide vahele noole. Tulemuseks oli lemmalasti, mille abil AntConci 'Word list' funktsiooni abil sai näha lemmade sagedusi ja kui palju oli kasutatud mingi sõna erinevaid vorme. Näide lemmalasti üksusest:

animus → animi animique animis animo animoque animos animum
 animumque animus Animus animusque

Nagu mainitud, sai selle abil sai AntConc luua sagedusloendi iga sõna kohta. Näide samast sõnast:

20 88 animus animi 27 animique 2 animis 6 animo 8 animoque 1 animos 8
 animum 21 animumque 1 animus 12 animusque 2

Esimene arv (20) näites viitab, mitmes antud sõna sageduselt on, teine näitab, mitu korda see tekstides esines, selle järel on lemma ning siis erinevad vormid koos esinemissagedusega.

Kokkuvõte lühidalt

Esines ka olukordi, kus R-i ja AntConci esitatud sagedus oli erinev, kuid siis sai juba mõlemas programmi kaudu veakohta eraldi uurida. See tõestas taaskord, et täpsemate tulemuste

¹³ <https://outils.bibliissima.fr/en/collatinus-web/index.php> (vaadatud 26.04.2022)

saamiseks oli vaja kasutada R-i ja AntConci kombinatsiooni. Üksiknäidete põhjal on seda täpsemalt selgitatud analüüsisosas.

2.2 Transkriptsioonipõhimõtted

Editeerimisel ja transkribeerimisel võtsin eeskujuks Michael Hunteri käsiraamatu „Editing Early Modern Texts“ (Hunter 2015). Käesolevas magistritöös transkribeerisin kahte tüüpi tekste, mille puhul pidasin silmas eelkõige saadud transkriptsioonide sobivust masinlugemiseks. Esimene neist on Karl Morgensterni inauguratsioonikõne „De litteris humanis, sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus”, teiseks on seitse õpilastööd kuue autori poolt:

Emil Kyber: „Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur“

Emil Kyber: „Laus literarum“

Ferdinand Johann Wiedemann: „Quae studia referuntur ad humanitatem (pro humaniora), et suntne omnino digna, quam illis impendimus?“

Ferdinand Otto Ludwig Freymann: „De utilitate philologiae“

Ferdinand Kraemer: „De utilitate ac praestantia literarum“

Johann Henirich Neukirch: „De Tullio Horatique, egregiis linguae Latinae cultoribus“

Ferdinand Scheffner: „De studio literarum Latinarum“.

Morgensterni kõne originaal on trükitud tekst. Teised editeeritavatest töödest on käsikirjalised, neid on seitse, kirjutatud kuue autori poolt professor Morgensterni loodud pedagoogilis-filoloogilises seminaris. Morgensterni tekstis on palju allmärkusi, mis ka minu editsioonis samamoodi kajastuvad. Selles on ka palju isikunimesid ja reaale, mida kommenteerin. Minu enda lisatud kommentaarid ja märkused on vahetult teksti all järelmärgusena ning Morgensterni märkused on allmärgustena lehe allääres. Kui autor on kasutanud kaldkirja, on see ka minu editsioonis kaldkirjas, sama kehtib suurtähtede kohta. Leheküljevahetust märgin kahe püstkriipsuga. Käsikirjaliste tööde puhul esineb esiteks parandusi ja teiseks kohti, kus käekiri on arusaamatu. Esimeste puhul kirjutan editsiooni välja professori parandatud versiooni ja allmärgusesse kirjutan ka õpilase algse versiooni. Nii paranduse kui originaali olemasolu võimaldab editsiooni abil analüüsida õpilaste vigu. Arusaamatu käekirja puhul kasutan nurksulgudes sõnu, mida arvan kirjutatud olevat.

Oma editsioonis ma diakriitikuid, pikkusi ja rõhumärke ei säilita. Avan kõik ligatuurid ja kirjutan ampersandi (ja) ladina *et*-na. Kõik lühendid kirjutan välja. Säilitan originaali ortograafia, seega *i* ja *j* ning *u* ja *v* kasutus on sama, mis originaaltekstis, isegi kui autor nende kasutuses järjepidev pole.

2.3 Korpus

Olen koostanud mõningaid täiendusi vajava seminaritööde täieliku korpuse kirjelduse, milles on toodud kõigi tööde kohta peamised andmed: autori nimi, kirjutamise aasta, töö pealkiri ladina ja eesti keeles, töös käsitletud teemad ja märksõnad, märkused töö kohta ning fotode failinimi. Näide kirjelduse kohta:

Bornwasser, Carl

Aasta: **1826**

Säiliku lehtede järjekorranumbrid: F 15, 2. 23, f. **135–142**

Pikkus lehekülgedes: **9 lehte 14 (12 lk teksti)**

Pealkiri: **De descriptione temporis apud Romanos**

Pealkiri tõlkes: **Roomlaste ajaarvamisest**

Teema ja märksõnad¹⁴: **Rooma, ajaarvamine (kalender)**

Märkused: **paberil käsikiri, kirjutatud tindiga, ladina keeles**

Vana numeratsioon: **1124**

Fotode asukoht ja kausta pealkiri: **f_15_23_1821_1836_3.pdf**

Selle kirjelduse (mis saab tulevase magistratöö lisaks) abil sai täielikust korpusest välja valitud seitse tööd, mille teemaks oli humanistlik haridus:

Emil Kyber: „Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur“ [„Näidatakse, et tõeline humanism on tulnud kreeklaste juurest“]

Emil Kyber: „Laus literarum“ [„Kirjanduse kiitus“]

Ferdinand Johann Wiedemann: „Quae studia referuntur ad humanitatem (pro humaniora), et suntne omnino digna, quam illis impendimus?“ [„Millised uurimisalad on humanismiga seotud ja kas need on üldse väärt seda, mis me neisse panustame?“]

Ferdinand Otto Ludwig Freymann: „De utilitate philologiae“ [„Filoloogia kasulikkusest“]

Ferdinand Kraemer: „De utilitate ac praestantia27igna27o27umm“ [„Kirjanduse väljapaistvast kasulikkusest“]

Johann Henirich Neukirch: „De Tullio Horatique, egregiis linguae Latinae cultoribus“ [„Tulliusest ja Horatiusest, ladina keele silmapaistvamatest viljelejatest“]

Ferdinand Scheffner: „De27igna27oo literarum Latinarum“ [„Ladina keele ja kirjanduse õppimisest“]

Transkribeerisin need seitse tööd ja lisasin neile esialgsed kommentaarid õppejõu ja õpilase enda paranduste ning muu info kohta (nt tekstikoha variandid kui käekiri on arusaamatu). Lisaks laadisin Bayeri Rahvusraamatukogu andmebaasist alla fotod Morgensterni Danzigis

¹⁴ Märksõna all pean silmas raamatukogunduses kasutatavat terminit, vt <https://termin.nlib.ee/view/5340> (ei ole sama, mis võtmesõna) (vaadatud 10.11.2021).

peetud inauguratsioonikõnest (Morgenstern 1800) ja tellisin arvuti koostatud transkriptsiooni. Kuna aga teksti font oli vanas kirjastiilis, milles näiteks f-tähed ja s-tähed olid arvuti programmi jaoks väga sarnased, tähtede peal olid diakriitikud, mis masina segadusse ajasid ja esines teisigi probleeme, siis oli saadud transkriptsioonis nii palju vigu, et kogu tekst tuli üle vaadata ja vead manuaalselt ära parandada.

Järgmiseks sammuks oli tekstide puhastamine, et programmeerimiskeele R abil saada teada tekstide levinuimad sõnad. Kood on laenatud Rahel Toomiku (2020) bakalaureusetööst. Koodi on sissekirjutatud ka lemmatiseerimine ja tühisõnade (näiteks *et* 'ja') kustutamine, mis ka minu magistritöös vajalikuks võivad osutuda. Tühisõnad tuli välja jätta, kuna need täidavad pigem grammatilist funktsiooni ja ei sobi võtmesõnadeks. Koodi on pisut parandatud, sest Toomiku töösse oli juhtunud pisut vigane variant, kust olid mõned üksikud märgid puudu. Rahel Toomiku kood oli ka kirjutatud ühe autori ühe teksti analüüsiks, minu töös tulevad analüüsimisele aga mitme autori tekstid. Tegin selle koodiga esialgsed katsed, kuid nende käigus sai selgeks, et koodi tuleb nii palju täiendada, et saaks võimalikuks erinevaid töid võrrelda ja võrdluse tulemusi paralleelselt esitada. Kuna manuaalselt eraldi tekstide kohta käivate tabelite kokku panemine võib tekitada vigu, muutsin koodi, et oleks võimalik korruga võrrelda erinevate autorite tekste.

III. Osa

3.1.1 Sõnade sageduse analüüsi üldised tulemused

Koodi abil sain kõigi analüüsitavate õpilastööde enimkasutatud sõnad teada, lisasin need ühte faili ja sain teada kõigi tööde enimlevinud sõnad kokku. Morgensterni kõnet käsitlen aga eraldi, et saada eraldi välja tuua erinevused ja sarnasused õpilastööde ja õpilaste professori kõne võtmesõnade vahel. Lisaks on Morgensterni kõne mahult nii palju suurem, et kui selle andmed samasse tabelisse panna, ei oleks need võrdväärsed. Õpilastööde kohta analüüsi esialgsete tulemuste kohta lisan tabeli (Tabel 2). Kuna tekstide puhastamine on veel pooleli (sest igast tööst tuleb valmistada kaks versiooni: automatiseeritud analüüsi jaoks ettevalmistatud tekst ning magistritöö lisana esitatav kommenteeritud versioon, mis pole veel täielikult valmis), siis on tulemused tabelis veel kohati vigased, kuid annavad siiski esialgse ülevaate, missuguseid sõnu keegi rohkem kasutas.

Tabel 2: Morgensterni ja tema õpilaste 50 võtmesõna

	Sagedus- järjekorras Morgensternil	Sõna	morgens ten.txt	r.txt schefine	n.txt freyman	txt kraemer.	s.txt kyberlau	nn.txt wiedema	am.txt kyberver	.txt neukirch	Kokku
1	5	possum	33	14	8	9	7	18	1	6	96
2	3	animus	33	10	7	6	12	4	2	3	77
3	10	magnus	22	5	2	10	10	2	13	11	75
4	4	dico	33	7	4	1	4	5	5	9	68
5	18	studium	19	4	7	6	10	16	3	3	68
6	48	litera	12	6	2	18	11	5	12	0	66
7	7	verus	28	5	5	6	4	10	3	2	63
8	8	homo	26	1	4	8	7	7	6	2	61
9	35	lingua	14	10	10	0	1	16	0	9	60
10	1	sensus	44	0	2	0	2	7	0	1	56
11	2	antiquus	34	0	12	0	1	1	3	1	52
12	105	graecus	7	1	9	0	0	8	20	6	51
13	9	vita	26	2	0	12	6	4	0	0	50
14	32	ars	14	2	0	6	2	7	12	5	48
15	23	tempus	17	3	2	4	6	1	10	3	46
16	21	habeo	17	3	1	5	4	2	5	6	43
17	14	natura	20	0	0	2	2	5	8	2	39
18	16	primus	19	2	2	0	2	2	4	8	39
19	25	romanus	16	1	6	0	1	6	4	5	39
20	11	video	21	2	0	4	1	2	3	5	38
21	12	vir	21	2	2	0	4	2	3	4	38
22	17	ratio	19	1	2	1	4	4	0	6	37
23	22	scriptor	17	5	4	0	1	7	0	2	36
24	6	virtus	30	0	0	1	2	1	1	0	35
25	20	genus	17	3	0	1	3	0	4	7	35
26	38	solus	14	1	4	4	0	4	3	4	34
27	36	pars	14	1	1	1	2	3	6	5	33
28	86	tantus	9	3	4	0	5	2	5	5	33
29	40	fio	13	7	2	3	2	1	1	3	32

30	56	litus	11	2	2	5	3	1	7	0	31
31	13	locus	20	0	2	0	0	6	1	1	30
32	43	verbum	13	2	6	1	0	2	1	5	30
33	46	ingenium	12	2	1	1	2	5	3	4	30
34	57	parvus	11	2	1	1	2	7	4	2	30
35	710	opera	2	1	6	1	3	7	4	6	30
36	15	doctrina	19	1	1	3	1	3	0	1	29
37	49	oratio	12	1	1	0	0	0	2	13	29
38	59	populus	11	0	3	0	2	3	10	0	29
39	172	historia	5	0	10	0	1	7	4	2	29
40	26	unus	16	2	3	0	1	1	4	1	28
41	28	humanus	15	0	0	1	6	4	0	1	27
42	34	idem	14	1	0	0	0	7	2	3	27
43	39	bonus	13	6	2	3	1	1	1	0	27
44	45	humanitas	12	0	1	0	2	6	6	0	27
45	79	graecia	9	1	4	0	0	0	13	0	27
46	63	cicero	10	3	0	1	0	0	1	11	26
47	76	debeo	9	5	3	0	3	4	2	0	26
48	29	mos	15	0	0	0	1	2	5	2	25
49	93	lego	8	5	3	0	0	2	2	5	25
50	19	certus	17	0	1	1	0	2	2	1	24

3.2 Karl Morgensterni inauguratsioonikõne pealkirja võtmesõnad

Kuna minu poolt võrreldavaks tüvitekstiks on Karl Morgensterni 1800. aastal Danzigis peetud inauguratsioonikõne “Oratio de literis humanioribus, sensus veri, honesti et pulchri excitantibus et acuentibus” (Kõne humanistlikust kirjasõnast, tõe kauniduse ja hüvelisuse tundmise sütitamiseks ja arendamiseks), siis esmalt analüüsin seda. Kuna kõne pealkiri ütleb otsesõnu, millest juttu tuleb, annab see põhjust analüüsida võtmesõnadena ka pealkirjas sisalduvaid sisusõnu ehk *litera, humaniora, sensus, verus, honestus, pulcher, excito* ja *acu*. Et neid on mõtet uurida, tõestab ka see, et need pealkirjasõnad olid Morgensterni võtmesõnade tabelis väga kõrgel kohal (vt tabel 3).

3.2.1 Sensus

R-i antud tabel näitab, et sõna *sensus* on Morgensterni kõne kõige sagedasem sõna, mida on kasutatud 44 korda. Kontrollides R-i antud tulemust ka AntConci abil, selgus, et tegelikult oli sõna *sensus* kasutatud 52 korda. AntConci kollokaadiotsingu abil (vt tabel 4) on näha, et sõna *sensus* esineb 16 korda vahetult sõna *veri* kõrval, 8 korda vahetult *pulchri* kõrval ja 5 korda *honesti* kõrval, kokku 29 korda, seega rohkem kui pooled sõna *sensus* esinemiskorrad viitasid tõe, kauniduse ja hüvelise tundmisele, kajastades seega Morgensterni kõne pealkirja .

	sona	n
1	sensus	44
2	antiquus	34
3	animus	33
4	dico	33
5	possum	33
6	virtus	30
7	suus	28
8	verus	28
9	homo	26
10	vita	26
11	magnus	22
12	video	21
13	vir	21
14	locus	20
15	natura	20
16	doctrina	19
17	primus	19
18	ratio	19
19	studium	19
20	certus	17
21	genus	17
22	habeo	17
23	scriptor	17
24	tempus	17
25	quus	16

	sona	n
26	romanus	16
27	unus	16
28	honestus	15
29	humanus	15
30	mos	15
31	patria	15
33	ars	14
34	at	14
35	idem	14
36	jam	14
37	lingua	14
38	pars	14
39	publicus	14
40	solus	14
41	bonus	13
42	fio	13
43	philosophus	13
44	us	13
45	verbum	13
46	ago	12
47	humanitas	12
48	ingenium	12
49	liber	12
50	litera	12

Tabel 4

kollokaadi sagedus	sõna
16	veri
8	pulchri
5	honesti

4	elegantiae
2	humanioribus
2	conformandum
2	communis

Kollokaaditabel (tabel 4) näitab ka seda, et neljal korral on kohe sõna *sensus* kõrval sõna *elegantia*, nagu eelnevalt mainitud sõna, on ka see genitiivi käändes ja seega viitab peensuse tundmisele. Näiteks arvab Morgenstern, et antiikkeelte õppimine ning mitmes keeles samale asjale viitavate vormide äratundmine ja võrdlemine arendab inimestes peensust ja selgust koos peensuse tunnetamisega.

Non vident nimirum, quantopere quavis lingua addiscenda, praesertim utraque illa, quae politissimorum antiquitatis populorum ore viguit, notionum nostrarum copia augeatur, quantopere earum etiam subtilitas claritasque cum elegantiae sensu adiuvetur cognoscenda et comparanda formarum diversitate, quibus eadem vel similia cogitata in pluribus linguis notantur; (Morgenstern 1800: 9–10.)

Hakates ülejäänud näiteid uurima, selgub et korra kasutab Morgenstern sõna *sensus* siiski veel tõe, kauniduse ja hüvelise tundmise kontekstis ilma neid eraldi mainimata, vaid kõiki kolme koos nimetades kolmekordseks tundmiseks, mille viljelemisest inimkond õitsema hakkab (*Humanitas autem ex triplicis illius sensus cultura efflorescit*: Morgenstern 1800: 62). See tähendab, et 18 korral kasutati antud sõna mingis muus kontekstis kui osutades tõe, kauniduse, hüvelise ja peensuse tundmisele. Kollokaaditabelist paistis silma ka sõna *communis*. Kuna *sensus communis* 'terve mõistus' on juba Aristoteelt ja Aquino Thomaselt pärit mõiste (Audi 1999: 834), uurisin näidet lähemalt ning selgus, et selle kollokaadi sagedust saab veel ühe võrra suurendada, sest tekstis esines ka akusatiivis *sensum communem*. Kõik kolm näidet viitasidki tervele mõistusele, Morgenstern võrdles kainet mõistust tõe tundmisega ja tõi välja, et tõelise tundmine ja terve mõistus on sarnased, kuid mitte päris samad. Esiteks on tõelise tundmine palju laiem, sest see saab ja peab valdama kohta filosoofide kõige täpsemates ja teravamates mõtisklustes, terve mõistus omistatakse vastupidiselt aga ainult neile, kes kasutavad vaimuandeid, mida filosoofiaõpingutes ei harita. Veel on nende erinevuseks, et tõe tundmine, kuni see püsib puutumatusena, ei eksi kunagi; kuid terve mõistus, mis on suurema osa inimeste ühine kiindumus tõe vastu, eksib ja vääratav väga sageli, sest see kaasasündinud teravus nüristub kiiresti.

Hunc veri sensum cognatum statuo ei, quem vulgo dicimus sensum communem: non eundem. Primum enim sensus veri latius patet, quum vel in subtilissimis acutissimorum Philosophorum meditationibus locum suum obtinere et possit et debeat, sensus communis contra non nisi iis tribuatur, qui utuntur ingeniis Philosophiae studio non excultis. Tum haec est differentia, quod sensus veri, quamdiu integer servatur, nunquam errat; sensus communis

contra, id est, maioris hominum partis ad veritatem communis affectio, quia innata illa acies apud plurimos mature obtusa est, persaepe errat ac fallitur. (Morgenstern 1800: 15)

Morgenstern kasutab [terve mõistuse sarnases tähenduses](#) sõna *sensus* ka koos täiendiga *sanus*: *A quo quum proseminatae essent nobilissimorum Philosophorum familiae, multum quidem disiunctae ac dispares, ab aliqua tamen parte a Socratis doctrina adeo non abhorrentes ut omnes se Philosophos Socraticos et dici vellent et esse arbitrentur: fusus est sanus ille sensus a Socratica disciplina manans per omnem antiquitatem...* (Morgenstern 1800: 16–17) 'Kui neist [sokraatikutest] on põlvnenud kõige suurepärasemate filosoofide pered, isegi väga eraldatud ja erinevad, siiski ei ole nad mõnest osast Sokratese õpetusest nii väga ära kohkunud, et kõik ei sooviks, et neid kutsutaks sokraatikuteks ja peetaks sokraatikuteks: see terve tunnetus on levinud Sokratese õpetusest lähtudes läbi kogu antiikaja...' *Sensus* kui millegi tunnetus esineb Morgensternil veel näiteks kombinatsioonides *pietatis sensu* 'vagaduse tundmine' (Morgenstern 1800: 31) ja *sani sensus* 'terve tundmine' (*ibid.* lk 24).

Ent Morgenstern kasutab sõna *sensus* ka mingi tunde tähenduses, näiteks vapustustunne: *Efficere tamen conabimur, ut, si qui forte Graecarum Latinarumque literarum contemptores harum dignitatem ac pulchritudinem non fictis laudibus celebrari audiant, eo fere sensu commoti discedant, quem Poeta his verbis imprecatur: Virtutem videant intabescantque relicta!* (Morgenstern 1800: 9) 'Püüame lõpuks saavutada, et kui juhtub, et kreeka ja ladina kirjasõna vihkajad kuulevad, et nende väärkust ja ilu ülistatakse võltsimatute kiitustega, siis lahkuvad nad selle tajumise tõttu vapustustundega, mida poeet kutsub nende sõnadega: „nad nähku voorust ja kuhtugu, sest on selle hüljanud“ [Persius, satiir III, 71]'. Viimaseks on sõna *sensus* tähenduseks ka tajumine: *Iam vero operibus prioris generis propria mentis vis in lectore magis excitatur, latens in eo sollertiae scintilla facilius inflammatur, sensus, cogitatio, iudicandi facultas agitantur celerius, quam seriorum imitatorum operibus, licet haec sint limatiora, pleniora, consummatissima denique.* (Morgenstern 1800: 20–21) 'Tõesti, juba varasema ajastu teostele iseloomulik meelega jõud ärkab lugejas rohkem, temas peituv taiplikkuse/leidlikkuse säde süttib lihtsamini, tajumine, mõtlemine, otsustusvõime tegutseb kiiremini kui hilisemate jäljendajate töödes, kuigi need on rohkem viimistletud, täielikumad ja tõepoolest isegi täiusele viiduimad.'

Kokkuvõtteks võib öelda, et *sensus* viitab Morgensternil millegi tajumisele või tundmisele, antud kõne kontekstis just hüvelise, kauni ja tõelise tundmisele või tajumisele. Nende tajumiste viljelemine on oluline, sest see paneb inimkonna õitsema ja erutab inimesi. *Sensus* viitab aga ka näiteks peensuse ja erinevate tunnete tundmisele ja lihtsalt tajumisele kui sellisele. Tajumist

aitab arendada näiteks antiikkeelega tegelemine ja muistsete autorite teoste lugemine. Morgenstern mainib mõned korrad ka 'terve mõistuse' mõistet, seda nii Aristoteleselt ja Aquino Thomaselt pärit väljendiga *sensus communis* kui ka fraasiga *sanus sensus*.

3.2.2 Literae humaniores

Literae humaniores on mõiste, mis tähistab Morgensternil humanistlikku haridust. Mõiste esineb tekstis vaid kuus korda, sealhulgas pealkirjas ning kolmel korral (tabel 5: näited 3, 4 ja 6) on kasutusel teksti liigendava retoorilise võttena, et koondada mõtted uuesti kõne teema ja pealkirja juurde. Seda ilmestab hästi see, et neis kolmes näites on kasutatud verbi *dico* kas esimeses isikus või infinitiivis koos esimeses isikus abiverbiga *volo*.

Tabel 5

1	lk 71: imagines, in primis WERNSDORFII, viri de	literis humanioribus non solum tradendis, sed etiam
2	lk 4–5: Leipzig & Gdansk 1800> <5> ORATIO[a][b] DE	LITERIS HUMANIORIBUS, SENSUM VERI, HONESTI ET PULCHRI
3	lk 14: dirigamus, unde deflexit. <u>Dicere volebam</u> de	literis humanioribus sensum veri, honesti et pulchri
4	lk 52: incoctum honesto. <u>Dixi</u> de huius sensu	literis humanioribus excitando atque acuendo. Restat, ut,
5	lk 11: quibusdam virtutibus eminere, ut nec sine	literis humanioribus , nec sine studiis mathematicis ingenium
6	lk 7: commovere atque incendere. <u>Dicam</u> igitur DE	LITERARUM HUMANIORUM VI AD SENSUM VERI, HONESTI

Litera on R-i antud tabeli järgi sageduselt kõne 50. sõna ja esineb 12 korda. Taaskord, kui tulemusi AntConci abil kontrollida, siis selgub, et tegelikult esines seda hoopis rohkem, 25 korda. Suurem osa sõna *litera* kasutustest esineb mitmuses (12 korda vormis *literarum*, 10 korda vormis *literis*, ühe korra vormis *literas*), ainsuses esineb seda vaid kaks korda (üks *literam* ja üks *litera*). Ainsuses olevad näited viitavad *litera* tähendusele 'kirjatäht', esimene neist on sententsilaadne: *Litera mortua ubique; vivi sermonis spiritus nusquam* (lk 22) 'Surnud kirjatäht kõikjal, elava hinge kõne mitte kusagil'. Kollokaaditabelist tuli välja, et seitse korda oli *litera* (igal korral vormis *literarum*) paaris sõnavormiga *antiquarum* ning ühe korra vormiga *antiquis*. Seega on sõna *litera* kasutatud enamasti antiikkirjanduse või antiikaja kirjasõna kontekstis.

Sõna *humanus* puhul on R lemmatiseerinud kõik võrdlusvormid eraldi, kusjuures superlatiivi esineb nii vähe, et see tabelisse ei mahtunud, sest tabelist on välja jäetud kõik sõnad, mille sagedus on alla viie.

Tabel 6

järjekord sagedustabelis	sõna	sagedus
-----------------------------	------	---------

29	humanus	15
175	humanioris	5

See annab põhjuse jällegi sagedust ka AntConcist kontrollida, mis annab tulemuseks, et sõna *humanus* sagedus on hoopis 26.

Tabel 7

kollokatsioonide arv	sõna
5	literis
4	generis
3	naturae
2	sensum
2	rebus

Nagu sõna *literis* tabelist juba nähtus, on viiel korral esinenud *humanus* koos mainitud sõnavormiga ja veel ühel korral koos vormiga *literarum*. Neljal korral esineb *humanus* sõnavormiga *generis* ja AntConcist klastreid vaadates selgub, et kolmel korral on klastriks *generis humani* ja ühel korral *humani generis*, see tähendab, et neljal korral on juttu inimesooga seonduvast. Sageduselt järgmiseks kollokatsiooniks on *naturae*, klastrites *naturae humanae* (2) või *humanae naturae* (1), nii et kolmel juhul sõna *literae* kasutusest on juttu inimloomusest. Tabelisse on ära eksinud ka *sensum* kahe esinemisjuhuga, kuid mõlemad on ära toodud *literae humaniores* ühistabelis, kust on näha, et üks kasutus on pealkirjas ja teine pealkirjaga samas sõnastuses, kus Morgenstern annab uuesti teada, millest kõnes juttu tuleb. Viimaseks kollokaadiks on *rebus*, mis esineb mõlemal korral klastrina *in rebus humanis* ehk 'inimilikes asjades'.

Siit näeme, et Morgenstern kasutab sõnapaari *literae humaniores* praktiliselt ainult kõne pealkirjale ja teemale viidates, kuid eraldi on neil sõnadel veel erinevaid kasutusi, sõna *litera* mitmuses on enamasti kasutusel antiikaja kirjasõnast rääkides. *Humanus*'e kollokatsioonidest näeme, et *literis humaniores* seostub Morgensternil aga inimlike asjadega, inimloomusega ja inimsoole.

3.2.3 Excito ja acuo

Verbi *excito* on tekstis kasutatud 12 korda, neli neist on kõne teema kordamiseks ja need näited on ka eelnevatest tabelitest näha. Ühel korral kasutab Morgenstern verbi esimeses isikus tsitaadi sissejuhatusena: *Claudianum excitabo* (Morgenstern 1800: 35) 'tsiteerin Claudianust'. Verbi *excito* peamiseks tähenduseks ongi millegi või ergutamise, näiteks: *sed etiam ingenii puerilis excitandi...* (*ibid.* lk 11) 'vaid ka poisiea vaimuande ergutamiseks' või: *Dixi de veri*

sensu veterum scriptorum lectione excitando (*ibid.* lk 21) ‘rääkisin tõetundest, mida vanade kirjanike lugemisega tuleb ergutada’.

Verb *acuo* esineb tekstis üheksa korda, enamasti gerundiivi vormis, viidates millelegi, mida tuleb teravdada. Ainult korra on *acuo* tekstis pöördelises vormis: *Quin acuitis eum, qui Vobis innatus est, sensum veri, sensum honesti, pulchri denique sensum* (*ibid.* lk 61) ‘Kes teist ei arenda seda, mis teile on kaasa sündinud, tõelise tundmist, hüvelise ja kauniduse tundmist’.

Verbe *excito* ja *acuo* ei olnud kasutatud nii palju kui teisi pealkirjasõnu, kuid siiski kandsid nad esinenud lausetes olulist rolli. Mõlemat kasutatakse erinevate vaimujõududega tegelemise kontekstis, *excito* nende ergutamise või sütitamise tähenduses, *acuo* nende arendamise tähenduses. Lisaks kasutab Morgenstern verbi *excito* ka tähenduses ‘tsiteerima’.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Morgensterni kõne pealkirjas esinevaid sõnu *litera*, *humaniora*, *sensus*, *verus*, *honestus*, *pulcher*, *excito* ja *acuo* võib samuti pidada võtmesõnadeks, sest nende kasutus on üldjoontes üsna rohke, eriti sõna *sensus* puhul, ja et uurides näiteid, kus esinevad sõnad, mida Morgenstern on kasutanud, saab hea ülevaate tema kõne põhiideest. Vaadates antud sõnade sagedust tema õpilaste töödes (tabel 2), siis näeme, et tulemused on erinevad, näiteks *litera* ja *verus* on ka tudengitel üsna sagedased sõnad, kuid näiteks Morgensterni kõige sagedasem sõna *sensus* õpilastel nii sage ei ole. Seega tasuks lähemalt uurida mõnda muud võtmesõna, mida nii Morgenstern kui tema pedagoogilis–filoloogilise seminari õpilased sagedasti kasutanud on. Selleks läksin tagasi üldtabeli juurde (tabel 2), et näha, mis sõnu kasutavad tihti nii professor Morgenstern kui ka tema üliõpilased

3.3 Sõna *animus* Karl Morgensterni kõnes ja üliõpilaste harjutustöödes

R–iga tehtud võtmesõna analüüsist selgus, et kõige enimkasutatud sõnaks korpus oli *possum* (vt tabel 2), *sum* oli juba koodis tühisõnaks loetud. Kuna aga *possum* käitus antud tekstides enamasti modaalverbina, siis otsustasin selle tulemustest välja arvata ning seega analüüsin võtmesõna *animus*. Erinevalt Morgensterni pealkirjasõnadest on seda rohkesti kasutanud nii Morgenstern ise kui ka tema õpilased.

Tabel 8

	sõna/tekst	morgenstern.txt	scheffner.txt	freymann.txt	kraemer.txt	kyberlaus.txt	wiedemann.txt	kyberveram.txt	neukirch.txt	Kokku
3	animus	33	10	7	6	12	4	2	3	77

Nagu tabelist selgub, oli üks rohkemkasutatud sõnu *animus*, seega võib seda võtmesõnaks lugeda. Kõige rohkem kasutab seda Morgenstern, kellel AntConci põhjal küll antud sõnaga vähe klastreid esineb, kuid see pole sugugi üllatav, arvestades, et Morgenstern järgis Rooma retoorika reegleid, mille üheks põhimõtteks on variatsiooniprintsiip (Murphy et al 2003: 133–134).

3.3.1 Animus Karl Morgensternil

Järgmiseks toon mõned näitelauseid Morgensternilt, et nendega võrdluse põhjal hiljem uurida, kas tema õpilased on Morgensterni eeskujuks võtnud. Sõna *animus* kasutust oli küll palju, kuid arvestades Morgensterni kõne pikkust, ei olnud seda nii läbivalvalt, et vaid antud sõna kasutanud lausete abil saaks ülevaate kogu kõne kõikidest ideedest. Siin on tehtud kokkuvõtlik valik, mis annab piisava ülevaate sõna *animus* kasutamisest Morgensternil.

Alljärgnevalt esitan tabeli valikuga Morgensterni kõne lausetest, mis sisaldasid sõna *animus*, paksus kirjas on käändsõnad, mis sellega grammatiliselt või sisuliselt seostusid ning öeldis on alla joonitud.

Tabel 9

Näide 1	lk 6: Sed ne in trito rhetorum artificio commorer, quo in auditorum animos se insinuare callide <u>machinantur</u> fictae modestiae specie: vetat tum fiducia benevolentiae erga me Vestrae, quae ex carissima patria huc me adducere valuit;	Aga ma ei peatu pikemalt reetorite tihtikasutatud võttel, millega osavalt kuulajate hingedesse poetakse teeseldud tagasihoidlikkuse näoga: selleks keelab mind usaldus teie heatahtlikkuse vastu, mis on suutnud mind kõige kallimalt isamaalt siia tuua;
Näide 2	lk 6–7: Ad ipsam rem, quum mihi imposita sit publice dicendi necessitas, alacri progredior animo .	Selles küsimuses, kus mulle on ette pandud avalikult rääkimise vajadus, <u>lähen edasi innuka hingega</u> .
Näide 3	lk 11: sic philologicis studiis in Grammatica addiscenda, in interpretandi, vertendi, scribendi periculis mentem a pluribus partibus excoli , pluresque animi vires simul exerceri , memoriam, sensum, phantasiam, iudicandi vim, rationem, quum Mathesi tantum non sola exerceatur ratio.	Nõnda, filoloogia õpingutes ja grammatika õppimises, tõlgendamise, tõlkimise, kirjutamise katsetustes täiustatakse vaimu mitmekülgselt, ja samal ajal treenitakse mitmeid hinge jõude : mälu, tунnetamist, fantaasiat, otsustusvõimet, mõistust, sel ajal kui mõistust ainult reaalaanetega siiski ei harjutata.
Näide 4	lk 12: experti non sunt, quam mirifice illa ipsa animi intentio , qua Philologus per verborum tenebras ad res a Veteribus traditas <u>eluctatur</u> , veri et pulchri post multos labores tandem reperti vim augeat, condiat, illustret.	Nad ei ole kogenud, kui imeliselt see hinge püüdlus ise , millega filoloog pürgib läbi sõnade pimeduse vanarahva pärandatud asjade poole, pärast paljusid vaevu suurendab, kaunistab ja paneb hiilgama lõpuks leitud tõelise ja ilusa jõu.

Näide 5	lk 14: cuius aspectus amoenitate, varietate, amplitudine, quam, quaeso, insatiabili atque incredibili gaudio animus impletur!	mille [möödunud sajandite] veetlevusele, mitmekesisusele, ulatusele vaadates täitub hing , ütlen, kuivõrd täitmatu ja imelise õnnega!
Näide 6	lk 14–15: Sensus veri, i. e. ea animi facultas per quam a vero ac falso afficitur , etiam ubi affectionis huius caussas rationibus distincte cogitatis ac perspectis reddere nequit, omnibus hominibus, quotquot ratione gaudent, inest, aliis maior, minor aliis;	Tõe tunnetamine, see on see hinge võime , mille kaudu inimene on mõjutatud tõe ja vale poolt, isegi kui ta ei suuda selle mõju põhjuseid selgelt läbimõeldud ja läbimõeldud põhjustega seostada, on olemas kõigis inimestes, niipalju kui nad mõistuse üle rõõmustavad, osades rohkem, osades vähem;
Näide 7	lk 15: in perpaucis vero integritatem suam servat: erroribus, qui se nobis a teneris unguiculis insinuant, plerumque vitiatam, animi insuper commotionibus saepe turbatam .	(jätk) säilitab väga vähestes asjades oma terviklikkuse: eksimuste tõttu, mis juba varasest noorusest meile peale tulevad, mis on enamasti kahjustatud ja hinge rahutuste tõttu sageli häiritud .
Näide 8	lk 16: Hic veri sensus igitur haud scio an Veteribus , qui luxuriae animi et corporis tot illecebris ac venenis, quibus hodie capimur atque inficimur, nondum essent corrupti , maiori vigore et claritate affuerit.	Ma ei tea üldse, kas see tõe tunnetamine oli suurema elujõu ja selgusega muistse aja inimeste juures, kes polnud veel rikutud hinge lodevusest ja nii paljudest keha ahvatlustest ja mürkidest, millega meid tänapäeval püütakse ja nakatatakse.
Näide 9	lk 20: Antiqui Poëtae in exprimendis moribus, in repraesentandis animi commotionibus , uno ictu feriunt fortius; recentiores, singula lectoribus appendendo, pluribus momentis varie quidem movent magis, vehementer minus.	Antiikaja poeedid kommete väljendamises, hingeliigutuste avaldamisel , lõövad ühe hoobiga tugevamini; hilisemad aga, kuhjates lugejaid üle üksikasjadega, mitmetel puhkudel erinevalt, küll liigutavad rohkem, aga vähem tugevasti.
Näide 10	lk 20: Quid autem commemorem, quod est naturae simplicitati propius, id animos melius praeparare ad veri in quacunq[ue] re vim excipiendam?	Miks peaksin meenutama, et see, mis on lähemal loomuse lihtsusele, see valmistab paremini hingesid ette tõe jaoks, mis igas olukorras saab endale jõu?
Näide 11	lk 25–26: Hic, si quis alius sensus internus, omnium hominum animis , adeo ut ne sceleratissimi quidem eum plane exstirpare ex se valeant, inde a pueris radicibus altissimis haeret infixus.	Kui on mingi muu sisemine meel kõikide inimeste hingedes , siis see on poisieast saadik [hinge] kõige sügavamate juurte külge tugevalt kinnitunud nii väga, et isegi kõige nurjatunud seda täielikult väga juurida endast ei suuda.
Näide 12	lk 26: Quae porro quantaque vis exemplorum ad animos extollendos atque inflammandos divinae prope virtutis admiratione!	Edasi, kui suur on eeskujude jõud hingede ülendamiseks ja süütamiseks peaaegu jumaliku vooruse imetluse kaudu!
Näide 13	lk 29: Hesiodus ... amabili simplicitate exhortans, iustae gentis felicitatem, iniustae miseriam vividis coloribus depingens, aureaeque aetatis imagine animum nostrum movens haud inutiliter.	Hesiodos ... armsa lihtsusega ergutades, õiglase soo õnne, ebaõiglase õnnetust elavate värvidega kujutades ja kuldajastu kujutisega meie hinge sugugi mitte tulutult liigutades .
Näide 14	lk 31: LUCRETII ardor quem animum generosum non incendit flagranti veri amore, non implet acerrimo erroris odio sacrove superstitionis horrore!	Millist õilsat hinge ei süütaks Lucretiuse lõõm põleva armastusega tõe vastu, ei täidaks teravaima vihaga eksimuse või püha õudusega ebausust vastu!
Näide 15	lk 72: Unum quod opto, Vobis, carissimi laborum socii, ut aperiam, animus iubet .	Üks, mida soovin, kõige kallimad tööde kaaslased, hing käsib, et avaldaksin.

Kõne alguses lubab Morgenstern mitte ära kasutada oma kuulajate lahkust, nagu reetorid seda tihti teevad. Siit selgub esimene sõna 'animus' tähendus, mis on kasutusel metafoorselt tähelepanu tõmbamise kohta ja usalduse võitmise kohta (tabel 9, näide 1). Kuna eesti keeles on

samaväärne fraseologism ('hinge pugema')¹⁵, siis siinkohal tõlkimisel probleemi ei tekkinud. Enese kõnepidamisele viidates lubab Morgenstern rääkida teemast innukalt (näide 2). Seega juba teksti sissejuhatusest, milles Morgenstern keskendub oma kõnepidamise viisile, tulevad välja mitu hinge võimet: innukus: tähelepanu– ja usaldusvõime. Retooriliseks võtteks võib lugeda ka viimase näite kõne eelviimasest lõigust, kus Morgenstern pöördub kuulajate poole.

Järgmises näidete rühmas on fookuseks kaks tegevust: vaimu täiustamine ja hinge treenimine, seega on hinge (*animus*) kõrval ka teine oluline inimese osa – vaim (*mens*). Need toimuvad nimelt mitmete humanitaarteaduslike, täpsemalt filoloogiale omaste tegevuste kaudu (vt näide 3). Hinge jõudude kohapealt on Morgenstern üsna täpne, nendeks on: mälu, tunnetamine, sageli ka otsustusvõime ja mõistus. Filoloogi üks ülesanne on ka mõista antiikautorite tekste. Siin on oluline välja tuua, et just hing ise püüdleb nende poolt väljendatud tõe ja ilusa jõu poole (näide 4). Morgenstern tuleb 12. näite juures veel tagasi antiigi juurde, rõhutades, et hinge või vaimu sütitamiseks on väga oluline eeskujude jõud, eriti arvestades seda, et nende hinged pole veel nii rikutud (näide 8).

Kui Morgenstern naaseb sissejuhatuse lõpus iseenda ja oma kõnelemise teema juurde, selgub, et ka võime õnne tunda on justnimelt hinge omadus (näide 5). Sellele järgnevalt defineerib Morgenstern ühe oma olulisema mõiste oma kõnes, pealkirjas mainitud 'tõe tundmise või tunnetamise' (*sensus veri*), mida ta näeb hinge võimena (*facultas*), mille kaudu inimest mõjutatakse tõe või vale poolt (näide 6). Selgub, et ka tõe tunneb justnimelt hing ja see tundmine on olemas igas inimeses. See näitelause toob välja olulise: hinge võimed mõjutavad inimest. Seitsmes näide annab meile järgmise hinge võime – tunda rahutust.

Selgub, et hinge omadused on aja jooksul muutnud ja seega spekulatsioonid Morgenstern, kas tõe tundmise võime hinges oli muistse aja inimestel tugevam, kuna nende hinged ei olnud nii lodevad (näide 8). Seega olid antiikpoeedid ka võimekamad oma teostega hingeliigutusi väljendades mõjuma (näide 9). Niisiis on hingel ka liigutused, mida saab väljendada. Hinge liigutamise räägib ka näide 13, mille puhul on täpsustatud just selle saavutamist kuldajastu kujutamiseks.

Kümnendast näitest selgub, et mitte ainult hing ei mõjuta meid, vaid me ise peame ka hinge mõjutama, siinkohal teda ette valmistama tõe jaoks, mis on kõne üks põhiteemasid. Ka igasugused tunded sisalduvad just hinges ning poisieas sügavale kinnitunud tunnetega

¹⁵ <http://www.eki.ee/dict/frs/index.cgi?Q=hinge+pugema&F=M>

hingedest on neid väga keeruline välja juurida (näide 11). 14. näites toob Morgenstern Lucretiusele viidates sisse mõiste *ardor* – 'lõõm' mis peaks hinge sütitama põleva armastusega.

Morgensterni keelekasutus on üsna varieeriv, kuid siiski tulevad sõna *animus* esinemise puhul välja teatud tendentsid. Esimene grupp jaguneb kaheks, hinge endaga tegelemine ja hinge võimetega tegelemine. Hinge võimetega tegelemise puhul kasutab Morgenstern näiteks verbi *praeparare* (näide 10). Morgenstern kasutab ka sütitamise metafoori: selleks on verbid *inflammo* (näide 12) ja *incendo* (näide 14) ning toob selle kõrvale ka hinge ülendamise (*extollo*, näide 12). Hinge võimeks võib olla jõud (*vis*), mida saab trennida (*exerceo*, näide 3). Järgmised omadused – püüdlus (*intentio*) ja võime (*facultas*) (näited 4 ja 6) ja ka hinge liigutused (*commotio*) mõjutavad inimesi (näide 7). Sõnale *animus* lähedasi mõisteid nagu *ingenium* ja *mens* Morgenstern loeteludes ei kasuta, kuid viitab, et samade oskuste trennimine on hea nii hingele (*animus*) kui ka vaimule (*mens*). Nagu Morgensterni kõne pealkiri osutab, on kõnet läbivaks teemaks tõe tundmine, mis, nagu selgus, on hinge võime, olulised on ka muud sisemised tunded, mis asuvad hinges. Hingega tegelemise kontekstis on üheks peaeesmärgiks tõe tundmine, see on hinge võime, mille kaudu on inimene mõjutatud tõesest ja valest, tõe jaoks tuleb hinge ette valmistada (näide 10). Hingega tegelemisel on suur roll antiikautoritel ja täpsemalt antiikaja poetidel, kes ei olnud lodevast hingest nii rikutud (näide 8). Antiikautorid nii liigutavad meie hinge (*animus ... movens*, näide 13) kui ka kujutavad hinge liigutusi (*in repraesentandis animi commotionibus*, näide 9). Sama sõna, mida Morgenstern kasutas hinge eelmainitud näites liigutuste kohta, kasutab ta ka hinge rahutuste kohta, mille tõttu on tõe tunnetamise terviklikkus sageli häiritud (näide 6–7).

Morgensterni näited vaadates selgub, et tema puhul esineb ka teine rühm näiteid, *animus* tähelepanu pööramise tähenduses. Inimeste tähelepanu saavad reetorid, kes meie hingedesse poevad (näide 1). Kindlasti mõjutas Morgensterni sõnavalikut ja stiili see, et tegu on suulise kõnega, milles ta kasutab ka retoorilisi võtteid, andes kuulajatele teada, kui innukalt ja rõõmsalt ta seda kõnet peab (näited 2 ja 5). Seega räägib ta asjadele hingega tähelepanu pööramisest ka iseenda vaatepunktist. Morgensterni järgi on hingel küll sisemus, kuhu saavad teised pugeda (näide 1), kuid hinge või vaimu sees on ka tunded (näide 11) ja hing saab täituda õnnega (näide 5). Nagu eelpool mainitud, on hingel endal võimed ja püüdlused, mille abil saavad inimesed tegutseda (näide 4) või mille kaudu inimesed on mõjutatud (näide 6). Morgensterni tekstist toodud näidetes hingel on tegutseja roll, aga näiteks on ta võimeline soovi avaldama (näide 15), kuid tihedamini hingel on omadused, mis tegutsevad või panevad inimese tegutsema.

3.3.2 Animus Emil Kyberi kõnes Laus literarum

Morgensterni kõrval on kõige rohkem kasutanud sõna 'animus' Emil Kyber, oma esimeses tekstis lausa 14 korda, lisaks on ta korra kasutatud ka verbi 'animadverto'. Seda arvesse võttes otsustasin siin Kyberi teksti „Laus literarum“ (TÜR, F 15, s. 25) näiteid lähemalt uurida. Kuna sõna 'animus' on tekstis kasutatud väga läbivalvalt, siis antud sõnaga laused annavad praktiliselt täieliku ülevaate kogu tekstist. Mõnes lauses esines sõna animus kaks korda, need on analüüsis eristatud järgmiselt: näiteks üheksanda näite esimene pool on analüüsis nummerdatud 9.1 ja teine pool 9.2.

Tabel 10

Näide 1	lk 156r: Quaelibet vitae aetatisque conditio quum ad animi vires vel excitandas et augendas vel minuendas et retardandas valeat , sponte sequitur, maximi esse momenti illam, qua juvenis in literarum universitate versatur, annorum seriem.	Mistahes eluperioodi seisund saavutatakse iseenesest, sel ajal kui <u>ollakse võimekas sütitama või suurendama või vähendama või nüristama hinge võimeid</u> , on kõige jõulisem sel ajal, kui nooruk on ülikoolis ehk kirjasõna keskmes.
Näide 2	lk 156rv: Quid enim majorem habet vim in omnes totius vitae reliquae partes, quid magis totam juvenis indolem, animum atque ingenium format , quid magis sensus ejus ad praecepta honesta bonaque percipienda excitat, quid magis vivendi rationi viam aperit, quam artes literaeque a celeberrimis Academiae doctoribus in usum audientium traditae?	Mis nimelt omaks suuremat jõudu kogu ülejäänud elu kõikidesse osadesse, mis rohkem kogu nooruki andeid, hinge ja loomust vormib , mis rohkem tema meeli sütitaks heade ja ausate õpetuste vastuvõtmiseks, mis rohkem ja tõepoolest avaks teed tuleviku õnnele ning hästi ja õige elamise mõõdule, kui kõige kuulsamate Akadeemia õppejõudude poolt publiku ette toodud kunstid ja kirjasõna?
Näide 3	lk 157v: Prima jam ab aetate litearae honestissima quadam voluptate nos alliciunt allectosque praeceptis complent saluberrimis; non tantum bene dicendi, verum etiam bene vivendi commonstrant vias; excitant in animis nostris igniculos gloriae ; quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas edocent: quae omnia qui semel bene penitus imbeberint, ii numquam non postea et vitii turpitudinem omni studio refugient et officii honestatisque rationem rebus aliis omnibus anteponent.	Juba aegade algusest peale meelkitab kirjasõna mingite kõige ausamate naudingutega meid ligi ja täidab ligimeelitatuid kõige kasulikumate õpetustega; mitte niivõrd hästi rääkimise, (vaid) tõesti näitab ka hästi elamise teid (viise); <u>süütab meie hingedes au leegikesed</u> ; see õpetab, kui suur on hiilgus vooruses, kui suur on inetus pahedes: need kõik, kes üks kord hästi sügavalt endasse võtnud [õpetust], need mitte kunagi ei jäta põgenemata kõige pingutusega pahe inetuse eest ega seadmata kõigist teistest asjadest ettepoole kohustuse ja au põhimõtet.
Näide 4	lk 158r: Ab educatione pueritiae totius reliquae vitae exspectatio pendet; quo maturius jam literis imbuti sumus, eo magis tenebrae discutiuntur, eo magis in interiorem rerum naturam, a quibus bene perspectis multa in omnem vitam commada redundant, penetramus, eo magis in mentis animique cognitione progredimur , eo maturius ad animi corporisque tranquillitatem atque integritatem quam maxime perfectam, ad hoc ultimum omnium hominum studium ac finem <u>pervenimus</u> .	Poisiea haridusest sõltub kogu ülejäänud eesoleva elu ootus, mida varem oleme kirjasõnast läbi imbnud, seda rohkem pimedus hajub, seda rohkem tungime asjade sisemisse loomusesse, seda rohkem <u>areneme vaimu ja hinge tunnetamises</u> , seda varem <u>jõuame hinge ja keha rahulikkuse</u> ja ülimalt täiusliku terviklikkuse juurde , mis on kõigi inimeste kõige suurem püüd ja eesmärk.

Näide 5	lk 158v: Quodsi vetustissimis jam memoriae dignissimae antiquitatis temporibus, populos, maximeque Graecos Romanosque studiis literisque vacasse invenimus, istis temporibus, ubi literae minime tot singulas doctrinas amplectebantur, ubi, nullis majorum exemplis propositis, ex suis ipsi hauriebant viribus atque ingeniis illas disciplinas, quarum usum prius ignorabant, quodsi, inquam, istis jam temporibus, animos ingeniaque literis informabant ; quanto magis nos, post tot saecula, quibus incredibilia literae ceperant incrementa, operam illis dare debemus; quanto acrius nos illis incendi atque inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum virtute praestantium opera intuemur?	Mis siis kui me leiame, et antiigi väarikaimate mälestuste iidseimatel aegadel oli rahvastel, eriti kreeklastel ja roomlastel aega õpingutele ja kirjasõnale, neil aegadel, kui kirjasõna hõlmas väga vähe üksikuid õpetusi, kus ei olnud etteantud eelkäijate õpetusi, ammutasid nad ise enda jõududest ja vaimuandest neid distsipliine, mille kasutust nad varem ei teadnud, aga kui, ma ütlen, nad vormisid juba neil aegadel hingi ja loomuseid kirjasõna abil, siis kui palju rohkem meie pühendama aega kirjasõnale, pärast nii palju aastasadu, mil on toimunud kirjasõna imelised saavutused, kui palju teravamalt meil on vaja nendest sütitada ja lõkkele lüüa, kes me jälgime igapäevaselt mitte ühe, vaid arvukate silmapaistvalt vooreslike inimeste tegusid?
Näide 6	lk 159r: Humanitatis autem studia maxime sunt, quibus ad literarum usum qui sese conformat, operam navare debet; illa sunt, quae veram efficiunt animi culturam , et si quis, prius quam aureos veterum scriptorum libros animi cum attentione pervolverit , prius quam linguarum quantulacumque quidem antiquarum intelligentiam ac constantem et perennem totius eruditionis veterum amorem conceperit, academici civis nomen profiteretur, non sine damno profecto in academia versaretur.	Aga humanitaarteaduste õpingud on kõige rohkem need, millele peavad pühendama vaeva need, kes ennast harivad kirjasõna kasutamiseks, need on need, mis saavutavad tõelise hinge harimise , ja kui keegi tunnistab ennast akadeemiliseks kodanikuks, enne kui on tähelepaneliku hingega korduvalt lehitsenud muistse aja kirjanike kuldseid raamatuid, enne kui on hakanud mõistma väheseid kuid vanu keeli ja tundma kestvat ja igavest armastust kogu muistse aja inimeste tarkuse vastu, need ei viibi akadeemias ilma kahju tekitamiseta
Näide 7	lk 160v: Auxilio eorum sensus leporis, sive viva venusti, honesti et boni agnitio, praestantissima illa animi dos , qua omnes reliquae demum maxime frugiferae utilissimaeque fiunt , nos vero ipsi innumerae jucundissimorum liberalissimorumque sensuum multitudinis participes reddimur, facillime acquiri potest	Nende abiga on ülilihtne omandada kõitvuse tunnetamist, elava, meeldiva, ausa ja hea äratundmist , mis on kõige väljapaistvam hinge kingitus , mille läbi kõik ülejäänud saavad eriliselt viljakaks ja üliskasulikuks , tõesti ka meie ise saame meeldivaimate ja kõige väarikaimate meelte loendamatult suure hulga osalisteks.
Näide 8	lk 160v: Non minoris utilitatis literarum studium est, ratione habita illius, quod confert ad honestam animi indolem conformandam ; atque ubi infirmam ineuntis aetatis teneritatem robur adolescentiae excepit, quae tandem alia res ante animum praeclararum rerum studio accendere , aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea aetas insigniter agitari solet, frenos injicere, praeter literarum tractionem, potest ?	Mitte vähem kasulik on ka kirjasõna õppimine, pidades seda meeles, mis kasu ta toob hinge ausa vaimuande kujundamiseks ; ja kui noorukiea jõud toetab saabuva ea nõrka õrnust, siis mis muu teine asi peale kirjasõna käsitlemise suudab enne hinge sütitada hiilgavate asjade käsitlemise abil või siis ohjeldada kui need ihad teda ennast kaasa kisuvad, mida see vanus eriti tavatseb tekitada.
Näide 9	lk 160v–161r: Animus enim quodsi honestis semper bonisque occupatur laboribus , numquam pertimescendum est, ne aut voluptatis irretiatum illecebris, aut molli Sirenum cantu ad exitium perducatur, tanta siquidem est oblectatio paulatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi , ut ea qui fruuntur, ab iis neque laboris taedium, neque avocantium voluptatum blanditiae sentiantur.	Aga kui hing on tõesti alati hõivatud ausate ja hüveliste töödega , ei tule mitte kunagi karta, et ta kas takerdub naudingu ahvatlustesse või sireenide pehme lauluga hävingusse juhatakse, kui tõesti nii suur on iseennast toitva hinge nauding, mida tuleb vähehaaval omandada asjade tundmaõppimisega , et neid asju, mida nauditakse, ei tajuta nende poolt ei töö tüdimusega, ega eemalekutsuvate naudingute meelitustena.
Näide 10	lk 161rv: Quoties enim intellegit doctus, non frustra adhibitis animi viribus doctiorem se peritioremque fieri , rerumque cognitionem et intelligentiam augeri, toties maximam liquidissimamque percipit voluptatem, neminique pertimescendum est, ne fontes isti voluptatum exhauriantur; sed sunt perennes, quovis tempore nobis adfluentes, atque quo saepius ex illis	Kuivõrd sageli õpetatu tõesti mõistab , et ta mitte ilmaasjata ei saa hinge jõududega omandatud õpetust ja oskust, (vaid) iga kord kogeb suurimat ja selgeimat naudingut ja kellelgi ei tule karta, et nende naudingute allikad ammenduvad, vaid on igavesed, mis tahes ajal meie juurde voolavad ja mida tihedamini neist ammutame, seda magusamad nad on ja seda rohkem neid on küllalt.

hauriamus, eo dulciores sunt eoque magis abundant.	
--	--

Kyber alustab sellega, et kõige parem aeg oma hinge ja vaimuga tegelemiseks on noorukiiga (tabel 10, näide 1 ja näide 2). Siis jõuab Kyber mõtteni, et 'kirjasõna sütitab meis au leegikesed' (*excitant in animis nostris igniculos gloriae*, näide 3). Tänu kirjasõnast läbi imbumisele areneme vaimu ja hinge tunnetamises ning jõuame hinge ja keha rahulikkuse juurde (*in mentis animique cognitione progredimur... ad animi corporisque tranquillitatem... pervenimus*, näide 4). Kyber toob hinge ja vaimu vormimisel kirjasõnaga eeskujuks antiikaja kreeklased ja roomlased (näide 5) ja rõhutab antiikautorite lugemise olulisust (näide 6.2), rõhutades, et just humanitaarteadused saavutavad vaimu harimise (näide 6.2). Kyberi meelest kõige väljapaistvam hinge kingitus on köitvuse tajumise, elava, meeldiva, ausa ja hea äratundmine (näide 7). Siis jõuab ta tagasi kirjasõna olulisuseni hinge ausa vaimuande kujundamisel (näide 8.1) ja hinge ergutamisel (näide 8.2). Ühe viimase mõttena toob Kyber välja, et hinge tuleks rakendada ausate ja hüveliste töödega (näide 9.1). Viimaks leiab ta, et õpetatud ja iseennast toitvat hinge omada on suur nauding (näited 9.2 ja 10).

Nii Kyberi, kui ka teiste õpilaste (nagu hiljem näeme) puhul kujunevad välja kaks suuremat gruppi näiteid *animus*'e kasutusest. Ühe grupina toon välja näited, mis viitavad hingega tegelemisele, mille puhul on sageli kasutatud verbe *excito* 'sütitan', *formo* 'vormin' ja *fio* 'saan'. Sealjuures on oluline välja tuua, et kõige parem viis hingega tegelemiseks on Kyberi arvates kirjasõna (*litterae*) abil. Paaris sõnaga *animus* esinevad lähedase tähendusega nimisõnad nagu *ingenium* (loomus) ja *mens* (vaim), hingel võib olla 'vaimuanded' (*indoles*), 'jõud' (*vis*) ja 'äratundmine' (*cognitio*). Hinge võimeid saab ärgitada, suurendada, vähendada ja nüristada (näide 1). Sütitamise kujundit kasutab Kyber üsna tihti (näited 1, 2, 3 ja 8), kasutades selleks ladinakeelseid verbe 'excito', 'inflammo' ja 'accendo'. Nagu eelpool mainitud, kasutavad sütitamise kujundit ka teised õpilased.

Teise, väiksema grupina toon välja näited, kus – nagu ka Morgensternil – on sõna *animus* kasutatud 'tähelepanu pööramise' tähenduses. Näiteks lauseosa väljendavad seda *animi cum attentione pervolverit* 'tähelepaneliku hingega lehitsema' (näide 6) ja *Animus honestis bonisque occupatur laboribus* 'hing on hõivatud ausate ja hüveliste töödega'.

Märkimisväärt on veel hinge piiritlemine, selle roll agentsuse ja kogemise kujutamisel ning omaduste käsitlemine. Hingel saab olla sisemus, milles süttivad leegid (näide 3). Ilma hinge omaniku ehk inimese enda sekkumiseta on hing hõivatud erinevate töödega (näide 9), tihti peale ei mainitagi õpilast või inimest, vaid ainult hinge. Samamoodi ilma inimese endata saab

kirjasõna hinge ergutada (näide 8.2). Siiski on oluline inimese enda roll, sest et oma suurima eesmärgi saavutamiseks peame õppima oma hinge tunnetama (näide 4.1). Kokkuvõttes, hinge jõuga saab omandada õpetatust ja oskusi, kuid inimene ise peab mõistma, et see ei ole ilma asjata (näide 10).

3.3.3 *Animus* üliõpilastel üldiselt

Oma teises tekstis „*Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur*“ (TÜR, F.15, s.25) kasutab Kyber sõna *animus* palju vähem, kõigest kaks korda. Esimesel korral esineb see hinge köitmise kontekstis, kus Kyber kasutab verbi *allicio* (lk 164v: *quae rudium hominum animos magis allicit* 'mis vilunumatute inimeste hingesid rohkem köidab'). Teises näites toob ta välja, et hinge jõud on looduse poolt antud ja selle abil on võimalik saavutada põhjalikke teadmisi mõnedest kunstidest (lk 167v: *praeclaris animi viribus a natura donati, diligentia nonnullarum artium cognitionem adipiscuntur*).

Heinrich Neukirch oma kõnes *De Tullio Horatique, egregiis linguae Latinae cultoribus* (TÜR, F.15, s.27) kasutab sõna *animus* kõigest kolm korda. Üks kord esineb see verbiga *addisco* (lk 42r: *ad animum excolendum... addiscuntur* 'hinge harimiseks... õpitakse'). Teisel korral kasutab ta verbi 'dirigo', kuid sel juhul on 'animus' pigem tähelepanu tähenduses (lk 44r: *ut facile audientium animos ad suam dirigeret voluntatem* 'et ta saaks hõlpsasti kuulajate tähelepanu oma taatele juhtida'). Kolmas näide on märkimist väärt, sest siin ülistab ta Morgensterni lemmikut, Cicerot ja kasutab selleks Morgensterni kõne pealkirjas olnud mõisteid:

Quod quidem opus ita temperatum est, et suppletum ornatumque acuto Ciceronis ingenio, ut pulcherrimum ad animum honestatis sensu imbuendum praeceptorum corpus exstet. – 'See [Cicero] teos [de officiis] oli tõepoolest nii mõõdukas ning varustatud ja kaunistatud Cicero terava loomuandega, et tekib kõige kaunim õpetuste korpus, et vaimu selleks läbi immutada.' (*ibid.* lk. 45r)

Ferdinand Kraemer on oma kõnes *De utilitate ac praestantia litterarum* (TÜR, F.15, s.25) sõna 'animus' kasutanud kuus korda. Esimesel korral (kohe kõne alguses) on verbiks 'afficiatur' (lk 18r: *Nam cum unicujusque animus honestissima litterarum voluptate afficiatur...* 'Sest kui igauhe ausaim hing on mõjutatud kirjanduse naudinguga...'). Ka Kraemer kasutab sõna *animus* paaris sõnaga *colo*, kuid käändelises vormis (lk 18r: *Litterae imprimis ad animi cultum... necessariae sunt...* 'Kirjandus on ennekõike vajalik vaimu harimiseks...'). Ka kolmas näide räägib kirjanduse olulisusest, kasutatud on verbi 'praestat' koos infinitiiviga 'adicio' (lk 20r: *num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adjicere praestet* 'kas oleks parem pigem mingite teiste kunstide kui kirjanduse poole vaimu pöörata'). Lisaks leiab

Kraemer, et riigi ehtimiseks ja tõelise naudingu tekitamiseks hinges on kaks kunsti, maalikunst ja skulptuurikunst (lk 20v: *ex illis vero, quae ad ornandam civitatem, et ad honestam in animis voluptatem excitandam pertinent, duae aliae, ars pictoria et statuaria*). Viimase näitega sõna 'animus' kohta juhatab Kraemer sisse kõne lõpu, oma hingest palumisega (lk 22r: *ex animo peto*), et nende [tugevate meeste] teod säiliks järglaste surematu mälestuses (ibid. *ut eorum praeclara facinora ad immortalem posteritatis memoriam conserventur*).

Õpilastest teisel kohal on Ferdinand Scheffner, *De studio literarum Latinarum*

(F.15, s.28) kes kasutab sõna *animus* 10 korda. Sellega esineb kaks klasterit, koos verbidega *excolo* ja *exacuo* ('harima' ja 'teritama'). Verbiga 'excolo' on sõna 'animus' kogu õpilaskorpuses kokku kasutatud viis korda ning veel kolm korda partitsiibi vormis, lisaks Scheffnerile kaks korda Freymanni poolt ja üks kord Neukirchi poolt. Verbi 'exacuo' keegi teine koos sõnaga 'animus' kasutanud ei ole. Ainsad 'exacuo' näited peale Scheffneri on Morgensternil, mõlemal juhul esineb see Morgensterni kõne pealkirjas olevate sõnadega (*ad sensum veri... acerrime acuendum*; vt ülalt). Koos sõnaga *animus* on Scheffner kasutanud veel verbe *ad tendo*, *intendo*, *cresco* (mis viitavad tähelepanu pööramisele või hinge arenemisele) ning *esse ja posse*.

Ferdinand Otto Ludwig Freymann, kasutab oma kõnes *De utilitate philologiae* (TÜR, F.15, s.24) sõna *animus* 7 korral. Nagu mainitud, kasutab Freymann mitu korda sõna *animus* verbiga *excolo* hinge harimise tähenduses, viidates näiteks sellele, et keegi ei eita, et filoloogia hinge harimiseks kõige kasulik on (lk 82v: *Philologiam primum, ad animum excolendum, maxima utilitate esse, nemo negaverit*). Lisaks toob ta nimeliselt välja sellised autorid nagu Sophokles ja Aischylos, kelle ja ka teiste parimate meeste teoste lugemisest hing on kantud ja saavutab suurima naudingutunde (lk 83r: *Cujus animus in Sophocle, Aeschyle, aliisque summis viris legendis non effertur, maximaque voluptate fruitur?*).

Ferdinand Johann Wiedemann on oma kõnes *Quae studia referuntur ad humanitatem (pro humaniora), et suntne omnino digna, quam illis impendimus?* (TÜR, F.15, s. 29) R-i järgi kasutanud sõna *animus* ainult neli korda, kuid taaskord AntConcist järgi kontrollides selgub, et kasutusi on tegelikult seitse. Ka Wiedemann kasutab kahel korral *animus*'ega paaris sõna *dos*, tähenduses 'hingeand', viidates näiteks sellele, et kõiki neid sobilikke asju, mida ei tule hüljata ühegi hingeanniga koos, toob täpsemini iidsete aegade kirjanike uurimine (lk 36r: *Omnia haec commoda, ne una quidem animi dotium neglecta, simul offert accuratius veterum scriptorum studium*). Wiedemann võrdleb ka oma töös, kuidas erinevad õppeained või

valdkonnad inimest erinevalt mõjutavad, nimelt matemaatika treenib vaimu tähelepanuvõimet ja suurendab teravust, ajalugu kujundab võimet otsustada täpselt ausa ja kasuliku üle ja kumbki neist omab kõige kaudsemat mõju ilumeele sütitamiseks (lk 36r: *Mathesis animis attentionem exercet atque acumen auget, historia facultatem de honesto et utili accurate judicandi conformat, utraque autem remotissimam vim habet ad excitandum venusti sensum*). Näide iseloomustab jällegi, et asjadele tähelepanu pööramine on hinge ülesanne ja seda saab erinevate teadustega treenida, ent Wiedemann lisab, et antiikaja autorite tööde lugemine aitab siin kõige rohkem. Tulles korraks tagasi eelmise peatüki juurde, siis selle Wiedemann näite puhul on hästi näha, et Morgensterni pealkirjasõnades väljendatud ideed on õpilastel ikkagi kasutusel, *sensum* on ka siin, nagu oli enamasti Morgensternil, mingi meelega või tajumise tähenduses, seda meelt tuleb ärgitada või sütitada, mille väljendamiseks on samuti kasutatud Morgensterni pealkirjas esinevat sõna *excito* ja seda just gerundiivi vormis, nagu see ka Morgensternil sageli esineb. Üks Wiedemanni sissejuhatav lause iseloomustab seni analüüsitud lauseid vaadates hästi õpilaste põhiideed sõna *animus* kontekstis ja seega sobib hästi õpilastööde analüüsi kokku võtmiseks. Nimelt toob Wiedemann välja, et „üleüldiselt arvatakse, et need kunstid ja kirjasõna hõlmavad seda, mille abil ennekõike luuakse ja kujundatakse *humanitas*’t (inimsust/haritust), teravdatakse võluvuse taju, lihvitakse meelega taipamisvõimet ja suunatakse hing terviklikkuse poole, inimeste vastastikkuse armastuse ja teiste vooruste poole, niisiis on kasulik üldise kultuuri teadmine, mis inimesele on iseenesest ja mitte mingil muul moel pidades silmas avalikke kohustusi või muid tegevusi elus.“ (lk 33r: *Omnino eas artes et litteras complecti putatur, quibus prae aliis humanitas fingatur et formetur, sensus venusti acuatur, mentis intelligentia limetur, animusque ad integritatem, mutuuum hominum amorem aliasque virtutes impellatur; universae igitur culturae scientia, quae homini per se neque ullo modo munere publico aut ullo vitae negotio spectato, utilis sit*). Ainsad uued mõtted, mida Wiedemann siin Morgensterniga võrreldes sisse toob, on vastastikkuse armastuse ja avalike kohustuste otsesõnu mainimine. Kuid ideed kunstide ja kirjasõnaga erinevate oskuste, nagu kauniduse tajumine, meelega taipamisvõime ja hinge terviklikkus arendamisest, valdavad kõigis töödes.

3.3.4 Klastrid sõnaga *animus*

Nii nagu Morgensterni ja Kyberi näidetest näha oli, esineb sõna *animus* tihtipeale koos sõnadega *vis*, *indoles* ja *facultas*. Kui AntConcist otsida nende sõnade erinevaid vorme, tingimusel, et see peab esinema koos sõnaga *animus*, siis saame kokku 12 näidet.

Tabel 11

1	degunt. Hi enim, quamvis interdum, praeclaris animi	viribus a natura donati, diligentia nonnullarum artium cognitioni	kyberveram.txt
2	vitae reliquae partes, quid magis totam juvenis	indolem, animum atque ingenium format, quid magis	kyberlaus.txt
3	habita illius, quod confert ad honestam animi	indolem conformandam; atque ubi infirmam ineuntis aetatis tene	kyberlaus.txt
4	illa respexeris quod confert ad honestam animi	indolem conformandam. Sunt quidem, qui contrariam nobis opinio	wiedemann.txt
5	enim intellegit doctus, non frustra adhibitis animi	viribus doctiorem se peritioremque fieri, rerumque cognitionem	kyberlaus.txt
6	sed omnis cultus diversitate. Quae porro quantaque	vis exemplorum ad animos extollendos atque inflammandos di	morgenstern.txt
7	quavis alia arte, mentem exercere et locupletare	vimque habere in animum possint. Quenam igitur sunt,	wiedemann.txt
8	ut denuo animos graviter feriant: Poesis hanc	vim habet; nulla autem magis, quam Graeca et	morgenstern.txt
9	arant, quam opera recentiora. Ingenii saltem, animique	indoles ipsi linguae intexta perditur, quo toto quasi	wiedemann.txt
10	videntur. Sensus veri, i. e. ea animi	facultas per quam a vero ac falso afficitur,	morgenstern.txt
11	mentem a pluribus partibus excoli, pluresque animi	vires simul exerceri, memoriam, sensum, phantasiam, iudicand	morgenstern.txt
12	Quaelibet vitae aetatisque conditio quum ad animi	vires vel excitandas et augendas vel minuendas et	kyberlaus.txt

Nagu tabelist (tabel 11) nähtub, esinevad neli kasutust Morgensternil, neli näidet Kyberi tekstis „Laus literarum“, üks näide Kyberi tekstis „Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur“, kolm näidet Wiedemannil. Kuna Morgensterni näiteid on üleval analüüsitud, ütlen vaid kokkuvõtlikult, et ta räägib antud klastrite kontekstis kas hinge jõudude treenimisest ja harimisest või hinge harimisest erinevate jõudude ja antiikse kirjasõna abil. Kuna ka Kyberi teksti „Laus literarum“ näiteid on eespool põhjalikumalt analüüsitud, siis ma neil siin samuti pikemalt ei peatu, kuid eelnevast analüüsist on näha, et nagu Morgensternil, on ka Kyberil antud näited enamasti hinge ja vaimu jõudude harimise kohta. Oma teises tekstis kasutab Kyber seda samamoodi vaimu jõu kontekstis, mille abil saab end harida (vt ülalt, lk 167r...*praeclaris animi viribus a natura donati, diligentia nonnullarum artium cognitionem adipiscuntur...* 'looduse poolt kingitud vaimu jõuga omandavad teadmisi mõnest kunstist'). Ühe huvitava nähtusena tuleb välja, et nii Kyber kui Wiedemann kasutavad täpselt sama fraasi *quod confert ad honestam animi indolem conformandam* 'mis kasu ta [õppimine] toob ausate vaimuannete kujundamiseks' (vastavalt lk 37v ja 160v). Kuna tööd on valminud erinevatel aastatel, siis üksteiselt maha nad seda kirjutada ei saanud ning otsides Morgensterni tekstist verbide *confero* ja *conformo* esinemisi, on tulemusi üsna vähe, seega seda fraasi nad Morgensterni 1800. aasta inauguratsioonikõnest üle ei võtnud, kuid saame oletada, et Kyber ja Wiedemann võisid fraasi üle võtta Morgensterni muudest allikatest, näiteks tema loengumaterjalidest, sest nagu Morgensterni näidetest järeldada võib, on lause idee Morgensternile väga omane.

3.4 Kvaliteetanalüüsi kokkuvõte

Morgensterni näidetest nii selgeid gruppe ei kujune kui õpilaste puhul, vaid mitmeid näiteid saaks kumbagi ülalmainitud kahest grupist, hinge või vaimu ja selle jõududega tegelemine ja tähelepanu pööramine, liigitada. Seda võib seletada taaskord Morgensterni variatsiooniprintsiibiga, ehk Morgenstern varieerib oma keelekasutust niivõrd palju, et samatüveliste sõnade klastreid esineb vähe ja ka teemad varieeruvad, lisaks on selge, et Morgensterni ladina keele tase on tema inauguratsioonikõnes parem kui õpilastel nende harjutustöodes ja ta on oma keelekasutuses osavam ja sõnavalikus mitmekesisem, õpilased aga on oma vähesema oskuse tõttu sunnitud rohkem kordusi kasutama. Hingega tegelemise puhul kasutavad Morgenstern ja tema õpilased enim verbi *exerceo*, aga esinevad ka näiteks *praeparare* ja *excolo*. Morgenstern kasutab sütitamise metafoori, millest on õpilased usinasti eeskujul võtnud ning Morgenstern toob sinna kõrvale ka hinge ülendamise. Hingel või vaimul saab olla erinevad omadused, nagu *vis* ehk 'jõud', *facultas* ehk 'võime' ja *indoles* ehk 'anne', neid kolme on kõigis tekstides ka tihti klastritena kasutatud. Lisaks neile kolmele võib hingel olla veel ka püüdlus (*intentio*) ja ka liigutused (*commotio*). Sõnale *animus* lähedase tähendusega sõnu, nagu Kyberil olid *ingenium* ja *mens*, Morgenstern kuigi tihti ei kasuta. Morgensterni läbivaks teemaks on tõe tundmine, mis on hinge võime, ning muud sisemised tunded, mis asuvad hinges ning hingega tegelemise kontekstis on enamasti eesmärgiks tõe tundmine. Tõe tundmine on tema sõnul hinge võime, mis on mõjutatud õigest ja valest, kuid tõe jaoks tuleb hinge ette valmistada. Õpilaste tekstide puhul on juba pealkirjadest näha, et tõe tundmine otseselt neil fookuses ei ole, kuid arvestades, et võtmesõnade üldtabelis on ka õpilastel lemma *verus* üsna kõrgel kohal, võime arvata, et ka tõe teema olulisust on professor oma õpilastesse sisendanud. Morgensterni väitel on hingega tegelemisel suur roll antiikautoritel ja täpsemalt antiikaja poetid, kes ei olnud lodevast hingest nii rikutud ja suudavad meid ühe korraga rohkem liigutada ning mõjutada kui hilisemad autorid. Seda teemat esineb väga tihti ka õpilaste tekstides, kes samuti väidavad, et läbi muistsete tekstide lugemise saame hinge arendada, Freymann näiteks toob paar autorit, Sophoklese ja Aischylose, välja ka nimeliselt.

Morgensterni näited vaadates selgub, et tema puhul on teine grupp ehk *animus* tähelepanu pööramise tähenduses hoopis suurem, ka õpilastel esineb *animus* selles tähenduses, kuid harvem ja rohkem otsesõnu, näiteks on Morgenstern selle jaoks kasutanud ülekantud tähenduses 'hinge pugema' (tabel 9, näide 1), kuid Kyber kasutab sõnastust *animi cum attentione pervolverit* 'hinge koos tähelepanuga pöörab' (tabel 10, näide 6.2). Inimeste

tähelepanu saavad reetorid, kes meie hingedesse poevad. Lisaks mõjutas Morgensterni stiili ka see, et tegu on suulise kõnega, milles ta kasutab ka retoorilisi võtteid, andes kuulajatele teada, kui innukalt ja rõõmsalt ta seda kõnet peab. Seega räägib ta asjadele hingega tähelepanu pööramisest ka iseenda kontekstis. Kuna õpilaste tekstid ei ole avalikud kõned, vaid stiiliharjutused, siis on selge, et sealt tähelepanu pööramise teemat retoorilises tähenduses ei leia, kuid tulles eelmise lõigu teema juurde tagasi, siis õpilastel panevad tähelepanu pöörama antiikautorid.

Nii Morgensterni kui ka tema õpilaste järgi on hingel sisemus, kuhu saavad näiteks teised pugeda, kuid hinge või vaimu sees on ka tunded ja hing saab täituda õnnega või hoopis see sisemus süttida. Nagu eelpool mainitud, on hingel endal võimed ja püüdlused, mille abil saavad inimesed tegutseda või mille kaudu inimesed on mõjutatud. Morgensterni tekstist toodud näidetes tegutseb hing ise harvem, näiteks saab hing midagi soovida või määrata (*animus iubet*; näide 15), kuid tihedamini on hingel omadused, mis tegutsevad või panevad inimese tegutsema.

Arvestades, et Kyberi ja Morgensterni fookus ja temaatika olid piisavalt erinevad (Kyber esitas kiituse kirjasõnale ning Morgenstern rääkis ausa, tõese ja hüvelisuse tundmisest), oli nende sõnavalik ikkagi üsna sarnane. Mõlemad rõhutasid hinge harimise olulisust (sedasama leiame ka teistest õpilastöödest) ja toovad eeskujudeks antiikautoreid. Hingega tegelemisest rääkides kasutasid mõlemad sütitamise metafoori. Kyberi peaidee oli, et kirjasõna aitab hinge võimeid treenida ning Morgensterni peaidee oli, et ausa, hüvelise ja tõelise tundmine on hinge võime, millel on väga suur jõud ja on seega väga oluline. Kummagi põhiidee väljendusi leiab mõlemalt. Lisaks kasutavad mõlemad sõna *animus* ka millelegi tähelepanu pööramise kontekstis. Morgensterni kõne mõju õpilastele näitab ka see, et Morgensterni kõne pealkirjas olnud mõisteid *sensus*, *verus*, *pulcher*, ja *bonus* on korduvalt kasutanud ka tema õpilased. Kuna sõna *animus* sisaldanud näitelausestes on kasutatud ka palju teisi võtmesõnu, näiteks *litera*, *sensus* ja *verus*, siis andis analüüs sõna *animus* kohta esimese aimduse ka teiste võtmesõnade rollist kõne all olevates tekstides.

Kokkuvõte

Oma magistritöös uurisin, kuidas on Karl Morgensterni 1800. aastal Danzigis peetud inauguratsioonikõne „Oratio de litteris humanioribus, sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus“ mõjutanud tema pedagoogilis–filoloogilise seminari töid. Võtsin tüvitekstiks mainitud inauguratsioonikõne ja valisin pedagoogilis–filoloogilise seminari harjutustlööde seast enda korpusesse seitse õpilastööd kuuelt autorilt: Emil Kyber, Ferdinand Johann Wiedemann, Ferdinand Kraemer, Ferdinand Otto Ludwig von Freymann ja Johann Heinrich Neukirch. Programmeerimiskeele R abil leidsin üles kõigi tekstide võtmesõnad ja sealt tulemuseks saadud sõna *animus* ning Morgensterni pealkirjas olnud sõnade kaudu lähilugesin tekste ja tegin kvalitatiivanalüüsi. Karl Morgenstern oli oma kõnes kasutanud väga läbivalt sõna *sensus*, seda peamiselt millegi tundmise või tajumise tähenduses. Analüüsisides sõna *sensus* kasutusnäiteid tulid välja olulisemad mõtted Morgensterni kõnest.

Võrreldes sõna *animus* kasutust selgus, et Karl Morgenstern ja tema pedagoogilis–filoloogilise seminari õpilased kasutasid seda sarnastel eesmärkidel ja samas tähenduses. Nii Morgensternil kui üliõpilastel oli *animus*'t kasutatud hinge ja selle jõududega tegelemise tähenduses ja teiseks millelegi tähelepanu pööramise tähenduses. Sealjuures pidasid mõlemad, nii tudengid kui nende eeskuju Morgenstern oluliseks, et hinge ja selle jõude tuleb treenida just kirjasõna ja antiikaegsete autorite tekstide kaudu. Seega minu hüpotees, et Karl Morgensterni õpilased on tema keelekasutust üle võtnud sai kinnitust.

Kasutatud kirjandus

Käsikirjalised allikad

Tartu Ülikooli Raamatukogu. F. 15 Pedagoogilis–Filoloogiline Seminar

Rahvusarhiiv. EAA.402.2.13185 – Ferdinand Kraemer 1830

Rahvusarhiiv. EAA.402.2.13186 – 1827 Cand. Phil. Ferdinandus Kraemer Ehstonus

Rahvusarhiiv. EAA.402.2.17622 – 1830 Cand. phil. Henr. Neukirch, Cur. Magister philosophiae. Disputatio venia legendi

Rahvusarhiiv. EAA.402.2.27186 – 1829 Ferdinand Johann Wiedemann

Rahvusarhiiv. EAA.402.14055 – 1830 Kyber (Emil)

Trükised

Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1889.

Anderson, Jaanika. 2011. Enchantment of the casts – K. Morgenstern at the University of Tartu Art Museum (1803–1837). *Baltic Journal of Art History*, 329–348.

Anderson, Jaanika (2020). Karl Morgenstern kui kunstiajaloo maaletooja. *Postimees AK: arvamus, kultuur*, 03.10.2020.

Anderson, Jaanika (2021). Karl Morgensterni aegne kunstimuuseum ülikooli peahoones. *Tartu Ülikooli Ajaloo Küsimusi*, 49, 143–149.

Anderson, Jaanika. Päll, Janika. Teemus, Moonika. Volt, Ivo (Toim.). Anderson, Jaanika (koostaja). 2020. *Karl Morgenstern 250. Qui vult, potest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Ariste, Paul. 1973. *Ferdinand Johann Wiedemann*. Tallinn: Valgus.

Audi, Robert. 1999. *The Cambridge dictionary of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ermel, Malle (2020). Karl Morgenstern – keiserliku Tartu ülikooli esimene raamatukoguhoidja 1802–1839 = Karl Morgenstern – the first librarian of the imperial University of Tartu. Anderson, Jaanika; Päll, Janika; Teemus, Moonika; Volt, Ivo (Toim.). *Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250 (61–79)*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Grudin, Robert. 2020. Humanism. *Encyclopaedia Britannica*.

<https://www.britannica.com/topic/humanism>

Hennoste, Tiit. 2016. Filoloogia vabastamine Exceli käest. Kubofuturistliku uusfiloloogia programm. Keel ja Kirjandus, nr 8-9, lk 611–626.

Hunter, Michael. 2006. Editing early modern texts: an introduction to principles and practice. Basingstoke e.a.: Palgrave Macmillan.

Jermakova, Maria. 2005. Baltisakslane Peterburi Keiserlikus Teaduste Akadeemias. F. J. Wiedemanni arhiiv. Emakeele Seltsi aastaraamat 51: 258-278.

K. Morgenstern 200. 1970, toim. Richard Kleis, Maar, Kaja Noodla, Laine Peep, Leo Tiik ja Lea Trikkant. Tartu: Tartu Ülikooli Teadusliku Raamatukogu töid III.

Kallas, Jelena, Kristina Koppel, Maria Tuulik. 2015. Korpusleksikograafia uued võimalused eesti keele kollokatsioonisõnastiku näitel. Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat Estonian Papers in Applied Linguistics. 11.

Kalmus, Veronika, Anu Masso, Merle Linno 2015. Kvalitatiivne sisuanalüüs. Teksti- ja diskursusanalüüsi meetodid. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys> (vaadatud 24.05.2022).

Kleis, Richard; Torpats, Ülo; Gross, Lalla; Freymann, Heinrich. 2002. Ladina–Eesti sõnaraamat. Tallinn: Valgus.

Konks, Amelie. 1970. ‘K. Morgensterni tegevusest Soome kubermangu kooliolude uurimisel ja pedagoogilis–filoloogilise seminari juhtimisel’, [K. Morgenstern 200.] Teadusliku Raamatukogu töid, 3, 28–39.

Lentricchia, Frank, Andrew DuBois, John Crowe Ransom, Cleanth Brooks, Kenneth Burke. 2002. Close reading: The reader. Duke University Press.

Leppik, Lea. 2020. „Karl Morgenstern ja õpetajate koolitamine Tartu ülikooli üldises õpetajate instituudis.“ – Anderson, Jaanika jt (Toim.). Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250 (185–204). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Lill, Anne 1989. „Filoloogiaseminar Tartus 1821–1835.“ – Akadeemia 1, 5, 1051–1078.

Mercklin, Ludwig. 1853. Karl Morgenstern: Gedächtnissrede, gehalten am Tage der Thronbesteigung Seiner Kaiserlichen Majestät des Selbstherrschers aller Reussen Nikolai Pawlowitsch den 20. November 1852 im grossen Hörsale der Universität Dorpat (Dorpat, 1853), 18.

Merilai, Arne. 2017. Tüviteksti mõistest. *Keel ja Kirjandus*, 10, 737–752.

Morgenstern, Karl. 1800. *Oratio de litteris humanioribus, sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus*. Leipzig & Danzig.

Murphy, James J. 2003. *The codification of Roman rhetoric. With a synopsis of the Rhetorica ad Herennium. A synoptic history of classical rhetoric*. Routledge. 143–166.

Nõmmik, Urmas; Tasmuth, Randar. 2006. *Sissejuhatus eksegeetikasse: Meetodiõpik tudengitele ja kiriku töötajatele*. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut. 51–76.

Oberbichler, Sarah, et al. 2021. Integrated interdisciplinary workflows for research on historical newspapers: Perspectives from humanities scholars, computer scientists, and librarians. *Journal of the Association for Information Science and Technology* 73.2: 225–239.

Persius, satiir III, 71.

Päll, Janika. 2020a. Karl Morgenstern - klassikalise filoloogia Halle koolkonna edasiarendaja Tartus. *Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250*. (37–58). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Päll, Janika. 2020b. Aegumatu Tartu klassik Karl Morgenstern 250. Sirp. <https://sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/aegumatu-tartu-klassik-karl-morgenstern-250/> (vaadatud 15.05.2022)

Päll, Janika. 2021. „Morgenstern ja tema kaasaeg: nn humanistlikud alusained keiserliku Tartu ülikooli õppekavas 1803–36.“ – *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, (49), 7–33.

Rand, Mare. 2007. *Karl Morgenstern ja Tartu Kantiana*. Ermel, M. (Toim.). Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 2004–2005 (156–175). Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.

Rand, Mare. 2011. *Karl Morgenstern (1770–1852) im Spiegel seiner Privatkorrespondenz*. Angermann, Norbert. *Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20. Jahrhunderts* (65–99). . Berlin: LIT. (Schriften der Baltischen historischen Kommission; 17).

Rand, Mare. 2020. „Istuksid ka igal Dorpati katusel kuradid, läheksin ma sinna.“ Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia õppetool.“ – Anderson, Jaanika jt (Toim.). *Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250* (185–204). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Johan Karl Simon Morgenstern. <https://www.ut.ee/klassik/isikud/morgenstern.html>

Statuten der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. 1803. Dorpat: Grenzius

Süss, Wilhelm. 1928–29. Karl Morgenstern (1770–1852), eloquentiae, I–II. Gr. et. Lat., antiquitatum, aesthetices et historiae litterarum atque artis p. p. o. simulque bibliothecae academicae praefectus: ein kulturhistorischer Versuch, Acta et commentationes Universitatis Tartuensis/Dorpatensis, Bd. 16, 2; 19, 2. Tartu. 7, 154–164, 195, 255.

Teemus, Moonika (2021). Tartu klassik. Karl Morgenstern 250. Raamatukogu, 1, 3–6.

Teemus, Rand, Päll, Ermel ilmumas. Karl Morgenstern: Tartu Klassik 250. Näituse kataloog. Tartu: Tartu ülikooli raamatukogu, TÜ kirjastus.

Tohvri, Epi. 2020. Johann Karl Simon Morgenstern ja Georges Frédéric Parrot - tütarlaste hariduse edendajad 19. sajandi alguses Tartu õpperingkonnas. J. Anderson, J. Päll, M. Teemus, I. Volt (Toim.). Karl Morgenstern 250. Qui vult, potest. (205–223). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Tooding, Liia-Mai. 2020. Sissejuhatus klasteranalüüsi. Teksti- ja diskursusanalüüsi meetodid. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. <https://samm.ut.ee/sissejuhatus-klasteranal%C3%BC%C3%BCsi> (vaadatud 25.05.2022).

Toomik, Rahel. 2020. Pico della Mirandola elegantseim kõne: üheksa võtmesõna analüüs. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/69997/Toomik_Ba_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Van Bommel, Bas. 2015. Classical humanism and the challenge of modernity. Berlin, München, Boston: de Gruyter.

Veidemann, Rein. 2000. Kriitikakunst : uurimus kriitika olemusest ja toimest. Eesti kogemus. Tallinn: Avita.

Viiding, Kristi. 2003. Carolus Morgensternius humanissime edidit... – Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis = Duo saecula philologiae classicae in Estonia. Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis. Morgensterni Seltsi toimetised (48–66). . Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Volt, Ivo. (Toim ja koost.) Lill, Anne jt. 2003. „Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis = Duo saecula philologiae classicae in Estonia“. Morgensterni Seltsi Toimetised I=Acta Societatis Morgensternianae I. Tartu. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Volt, Ivo. 2020. Karl Morgenstern filoloogina: teekond ootustest iseendani = Karl Morgenstern as a philologist: a journey from expectations to self-discovery. Jaanika Anderson, Janika Päll, Moonika Teemus, Ivo Volt (Toim.). Qui vult, potest. Karl Morgenstern 250. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 167–182.

Wiedemann, Ferdinand Johann. 2014. Mälestusi minu elust. Teateid ja ülestähendusi minu sugulaste kohta, kogutud St. Peterburis 1858. aastast alates. Tõlkinud Anti Lääts; toimetanud Jaak Peebo. Ajajõe tagant. Tartu: Ilmamaa.

Lisa 1: Karl Morgenstern „Oratio de litteris humanioribus, sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus“

<Lisa 1:>

< Karl Morgenstern, Oratio de literis, Leipzig & Gdansk 1800>

<5>

ORATIO[a][b] DE LITERIS HUMANIORIBUS, SENSUM VERI, HONESTI ET PULCHRI EXCITANTIBUS ATQUE ACUENTIBUS.

CIVES, HOSPITES, QUOTQUOT ADESTIS, CUIUSCUNQUE LOCI, ORDINIS, AETATIS, SIVE NATALIUM SPLENDORE, SIVE MUNERUM GRAVITATE, SIVE INGENII ET MERITORUM NOBILITATE CONSPICUI, AUDITORES ORNATISSIMI, EXOPTATISSIMI!

Primum apud Vos verba facturus, et laetitia commoveor et timore: Laetitia propter oblatam novam opportunitatem de aliis, Si possim, bene merendi; timore, ne exspectationi de me Vestrae satisfactorius non sim, qui in eo, cui Eloquentiae Professio demandatur, – facundiam |||<6> Oratoris requiratis, meaque infantia Vos spe iam frustratos sentiatis. Sed ne in trito rhetorum artificio commorer, quo in auditorum animos se insinuare callide machinantur fictae modestiae specie: vetat tum fiducia benevolentiae erga me Vestrae, quae ex carissima patria huc me adducere valuit; tum sensus ipse meus, quem offendebat nonnunquam loquax oratorum verecundia longe lateque vagantium in excusatione audaciae suae, in describenda virium tenuitate, in imploranda auditorum venia: scilicet, quo facilius seculares fallerent ac circumvenirent, et in sui admirationem aut ad aliquam persuasionem sibi commodam, vel cum veritatis detrimento, traducerent. Sincere, sine omni fraude, Vobiscum, agam, AA., nec deprimendo me ipsum, quem qui ex hoc loco honorifico audiretur dignum iudicavistis, nec Vos extollendo, quos verborum lenociniis non arbitror deliniri, gratiam momentaneam capturus. Ad ipsam rem, quum mihi imposita sit |||<7> publice dicendi necessitas, alacri progredior animo.

Circumspicienti autem mihi, quodnam potissimum argumentum sumerem, huic et loco et tempori accommodatum, tale eligendum videbatur, primum quod, nullis spinis obseptum, faciles explicatus haberet; tum, quod, quum non contineretur intra artos singularis loci limites, opportunitatem dare Vobis posset iudicandi, qua ego ratione, quas profiteor, literas docendas discendasque putarem; denique, quod iuvenum, quorum coronam laetus conspicio florentissimam, studia in primis posset commovere atque incendere.

Dicam igitur DE LITERARUM HUMANIORUM VI AD SENSUM VERI, HONESTI ET PULCHRI EXCITANDUM ATQUE ACUENDUM. Vos ut favoris Vestri aura cursum dicentis dirigatis rogo. |||<8>

Hoc argumentum quo magis deligerem, non diffiteor in causa fuisse quorundam, qui nuper exorti sunt Viri de re paedagogica praeclare meriti, antiquarum literarum vix mediocriter gnari, calumniam; cui adolescentium nostrorum difficilia refugientium, in levissima quaeque male pronorum, desidia promptius, quam vellemus, audiens ac morigera fuit. Quam refellere, hoc quidem loco propositum mihi non est. Libri esset, fallacem istam disputationem explicare atque examinare; nec cadit ea res in huius orationis popularitatem. His igitur, valere iussis, patiamur eos sapientia frui sua, cui non invidemus. Efficere tamen conabimur, ut, si qui forte Graecarum Latinarumque literarum contemptores harum dignitatem ac pulchritudinem non fictis laudibus celebrari audiant, eo fere sensu commoti discedant, quem Poeta his verbis imprecatur: Virtutem videant intabescantque relicta! |||<9>

Etenim hac etiam in re, AA., accidit, quod saepe, ut homines reprehendant, quae non intelligunt. Nam illi literarum antiquarum adversarii (ut nihil de fructibus dicam, qui ex earum accurate cognitione ad alias doctrinas, Theologiam, scientiam iuris legumque lationem, Medicinam, illamque omnium disciplinarum reginam, Philosophiam, ceterasque doctrinas et artes redundant, quos fructus ne illi quidem infitari audent, ex veritate aestimare non valent), illi igitur eam aut nesciunt aut obliviscuntur, quam studia philologica recte temperata, sine respectu ad aliud quid, vel per se habent vim saluberrimam. Non vident nimirum, quantopere quavis lingua addiscenda, praesertim utraque illa, quae politissimorum antiquitatis populorum ore viguit, notionum nostrarum copia augeatur, quantopere earum etiam subtilitas claritasque cum elegantiae sensu adiuvetur cognoscenda et comparanda formarum diversitate, quibus eadem vel similia cogitata ||<10> in pluribus linguis notantur; quarum formarum, constat, multas in aliis breviores, venustiores, argutiores, quam in vernacula, reperiri; praesertim in sermone Graeco, qui, si perfectissima perhibetur ea lingua, quae, quorum causa homines loquela utuntur, simul consequitur omnia: Philosophorum subtilitati, perspicuitati, proprietati non minus idonea, quam Poetarum vigori, elegantiae, suavitati, Oratorum vi, copiae, gravitati, Historicorum candori, munditiae, ubertati: – proxime, certe propius, quam omnes, quae adhuc inventae sunt, ad perfectionem mirum in modum accedit. Non vident illi, quum pro antiquarum literarum maximeque sermonis Graeci Latinique studiis, olim sine ulla disceptatione inter praesidia non solum eruditionis acquirendae, sed etiam ingenii puerilis excitandi primo loco positus, Mathesin, in primis Geometriam, ut optimam ad omnem mentis cultum praeparationem, nobis commendant: utrumque hoc disciplinarum ||<11> genus propriis quibusdam virtutibus eminere, ut nec sine literis humanioribus, nec sine studiis mathematicis ingenium perducere possit ad perfectum naturae suae bonum aliquando perfruendum; utrumque igitur in puerorum institutione coniungi ac copulari oportere. Nam illud quidem nullam habet dubitationem, ut Mathesi adducimur in consuetudinem ordine cogitata disponendi eaque ratione disserendi, ut quaeque iis, quae antecedunt, illustrentur et firmentur: sic philologicis studiis in Grammatica addiscenda, in interpretandi, vertendi, scribendi periculis mentem a pluribus partibus excoli, pluresque animi vires simul exerceri, memoriam, sensum, phantasiam, iudicandi vim, rationem, quum Mathesi tantum non sola exerceatur ratio. Quae causa est, cur adolescentibus non ad scholam modo, sed ad vitam, sed ad negotia, in quibus sensu prompto et notandi observandique sollertia opus est, iisque rebus tractandis, in quibus probabilitas ||<12> regnat, praeparandis Philologia utilior reperitur, quam disciplina Mathematicorum. Nae ignorant antiquarum literarum contemtores, certe sensu nunquam videntur gustasse suavissimam, quam Philologo in veteribus linguis perdiscendis atque in priscis scriptoribus explicandis praebent voluptatem illae ipsae, quae inertiam deterrent, difficultates aliquando superatae, res occultae aliquando repertae, obscurae paullatim luce perfusae, incertae ad certum probabilitatis gradum evectae; experti non sunt, quam mirifice illa ipsa animi intentio, qua Philologus per verborum tenebras ad a Veteribus traditas eluctatur, veri et pulchri post multos labores tandem reperti vim augeat, condiat, illustret. Immemores etiam sunt iucundissimae, quam in antiquitatis itinere Philologus communem ||<13> habet cum quovis peregrinatore, oblectationis. Uterque enim populorum loci, Philologus etiam temporis intervallo a nobis seiunctorum linguas, mores, religiones, statum civilem, militare, domesticum, atque in primis homines inter eos virtute atque ingenio eminentes cognoscit consuetudinemque cum iis contrahit. Quae consuetudo in Philologo saepe artior, quam in peregrinatore; certe lingua et scripta alicuius gentis, accuratissime cognita, ingenium ipsosque mores eius gentis recludunt: res difficiliore cognitu easdemque digniores cognitione, quam terrae peregrinae facies, incolarum forma, morumque species externa, quibus perlustrandis pars maior peregrinatorum acquiescit. Quid autem commemorem, qui per classicos scriptores antiquorum populorum notionem, mores, rem publicam et privatam, omniumque harum rerum per tot temporum periodos ordinem ac vicissitudines cognovit ac perspexerit, eum in altissima quasi specula

esse collocatum, unde |||<14> spatium immensum ei pateat saeculorum serie distinctum: cuius aspectus amoenitate, varietate, amplitudine, quam, quaeso, insatiabili atque incredibili gaudio animus impletur!

Sed quid ago? Vix portum egressus, in altum proreptus sum. Contrahamus vela, cursumque eo dirigamus, unde deflexit.

Dicere volebam de literis humanioribus sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus. Iam propositum exsequor oratione tripartita.

Ac primum quidem de sensu veri dicendum. De quo quae allaturus sum, notioni eius paullo accuratius definitae superstruenda videntur.

Sensus veri, i. e. ea animi facultas per quam a vero ac falso afficitur, etiam ubi affectionis huius causas rationibus distincte cogitatis ac perspectis |||<15> reddere nequit, omnibus hominibus, quotquot ratione gaudent, inest, aliis maior, minor aliis; in perpauca vero integritatem suam servat: erroribus, qui se nobis a teneris unguiculis insinuant, plerumque vitiata, animi insuper commotionibus saepe turbata. Eo utimur non in philosophando solum, sed omnino in iudicando atque adeo in agendo. Hunc veri sensum cognatum statuo ei, quem vulgo dicimus sensum communem: non eundem. Primum enim sensus veri latius patet, quum vel in subtilissimis acutissimorum Philosophorum meditationibus locum suum obtinere et possit et debeat, sensus communis contra non nisi iis tribuatur, qui utuntur ingeniis Philosophiae studio non exultis. Tum haec est differentia, quod sensus veri, quamdiu integer servatur, nunquam errat; sensus communis contra, id est, maioris hominum partis ad veritatem communis affectio, quia innata illa acies apud plurimos mature obtusa est, persaepe errat ac fallitur. |||<16>

Hic veri sensus igitur haud scio an Veteribus, qui luxuriae animi et corporis tot illecebris ac venenis, quibus hodie capimur atque inficimur, nondum essent corrupti, maiori vigore et claritate affuerit. Certe eum Graeciae Latiique Scriptoribus legendis, si qua re, excitari atque expoliri contendo.

Nam primum in Philosophia Veteres manserunt immunes futilibus istis tricis, quibus sequiore tempore Scholastici irretiti deprehenduntur. Merito Veteres suo gloriantur SOCRATE, qui primus Philosophiam devocavit e caelo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coegit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quaerere <2>. A quo quum proseminatae essent nobilissimorum Philosophorum familiae, multum quidem disiunctae ac dispaes, ab aliqua tamen parte a Socratis doctrina adeo non abhorrentes |||<17>, ut omnes se Philosophos Socraticos et dici vellent et esse arbitrarentur <3>: fusus est sanus ille sensus a Socratica disciplina manans per omnem antiquitatem; iique ipsi; qui in abstrusioribus disputationibus eo sensu destitui videntur, tantum non semper communi illo omnis antiquitatis amore erga id, quod verum, simplex, naturae, vitae atque usui conveniens est, in rectam viam ex labyrinthis reducuntur. Nam Veteres in philosophando certo iudicio oculorum, quo quum usum vitae plerumque respiciant, portentosos errores devitant, in quos saepissime incurrunt, qui toti sunt in contemplatione, rerum gerendarum prorsus expertes. –Porro, meditatio Veterum quum minus, quam Philosophia Recentiorum, inclusa sit intra systematum anxie descriptos cancellos, liberius ea vagatur eademque circumspicius agit, diversis rerum partibus simul intenta |||<18>, nec toties, ut ii, qui ad systematis normam philosophantur, uni duntaxat parti inhaerens. At, dicat aliquis, illi ipsi, quos vituperas, Scholastici ad principem antiquorum Philosophorum, ARISTOTELEM, tanquam doctrinae suae unicum auctorem, provocant. Scilicet ad Aristotelem non intellectum, misero artificio inepte deturpatum, teterrima nocte infelicissimo studio circumfusum. Sic vel hodie Philosophos, qui, antiquarum literarum rudes,

omnem veram eruditionem, in colloquiis certe, pudenda rusticitate contemnunt, (nimirum male sibi conscii, se quidem illa carere) videmus ex cerebro, Scholasticorum praeclara scilicet aemulatione, araneorum instar, tenuissima fila deducere: ad ingenium, quo abutuntur, ostentandum usu aliquo; ad rerum naturam explorandam vitamve regendam nullo. Ii contra recentioris memoriae Philosophi, qui non minimam vitae partem veteribus auctoribus lectitandis impenderunt, illisque magnam |||<19> Philosophiae suae partem se debere ingenue falli sunt (unum memorasse satis habeo LEIBNITIUM, at qualem quantumque virum!) a ieiuna ista, si Diis placet, sapientia non magis sibi caverunt, quam ab agresti priscorum verae sapientiae Heroum contemptu. Illustrissimi autem in omni humanitatis historia exempli, quantum Veterum lectio conferat ad veri sensum, etiam ubi diu dormitavit, expergefaciendum atque in ipsa Philosophiae arce vigilem reddendum, vix admonendi estis, AA. Neminem enim Vestrum fugit, quantum valuerit ad pellendam medii, quod vocatur, aevi noctem, omni barbaria squalentem, antiquorum scriptorium post longum intervallum repetita lectio.

Quid de Poesi dicam, ut in hac Veteres naturae quasi propiores fuerint, ipsam sensuum veritatem ac vim secuti, quos arte Recentiores plerumque infucant, ac frangunt, bellulam sensiculorum tenuitatem et subtilitatem quaerentes scitumve |||<20> ornatum, festivas sententiolas, acuminum vibramina, allusionum e longinquo petitarum titillationem, ingenio aevi morigeri, aucupantes? Antiqui Poetae in exprimendis moribus, in repraesentandis animi commotionibus, uno ictu feriunt fortius; recentiores, singula lectoribus appendendo, pluribus momentis varie quidem movent magis, vehementer minus. Apud illos lucis rectae purus candor; apud hos lucis fractae, in varios colores dissipatae nitor. Quid autem commemorem, quod est naturae simplicitati propius, id animos melius praeparare ad veri in quacunque re vim excipiendam?

Multa hoc loco disserere etiam possem de priscorum operum in eo praestantia, quod horum excellentissima quaeque, tum in Philosophia, tum in Poesi, tum in reliquis artibus, non aliunde fuerint expressa, nova in suo genere, auctoribus propria; Recentiorum autem scripta, in plurimis certe generibus, Veterum imitatione confecta. Iam vero operibus prioris |||<21> generis propria mentis vis in lectore magis excitatur, latens in eo sollertiae scintilla facilius inflammatur, sensus, cogitatio, iudicandi facultas agitantur celerius, quam seriorum imitatorum operibus, licet haec sint limatiora, pleniora, consummatissima denique. Sic v. C. PLATONIS Dialogi, etiam ubi cum lingua, tunc ad Philosophorum usum adhuc excolenda, luctatur, per mentem spiritumque diviniorem, qui in immortalibus Viri scriptis viget, ingenium nostrum multo reddunt ad cogitandum alacrius, ipsisque, quae passim nobis obiiciuntur, difficultatibus ac tenebris vim iudicandi praesentius eliciunt et provocant, quam scripta Recentiorum, ubi eadem cogitata, et quidem accuratius explicata, ordine lucidiore disposita, continuis seriorum Philosophorum studiis exhausta, reperiuntur.

Dixi de veri sensu veterum scriptorium lectione excitando, quatenus potissimum versatur in contemplando et percipiendo. Pauca addidisse iuvabit, unde pateat, quam |||<22> egregie ille eodem adiuvetur praesidio, quatenus in agendo conspicitur.

Veteres exemplis atque usu magis conformabantur, quam doctrina ac praeceptis scripto mandatis. Nos scriptis cognoscere solemus naturam et homines; scribendi legendique tum labore, tum oblectatione utimur. Magistri in scholis, in academiis, in templis, nunquam fere disputant aut sermocinantur cum discipulis atque auditoribus; e scripto aut ex libro de cathedra sacrove suggestu aguntur omnia. Litera mortua ubique; vivi sermonis spiritus nusquam. Sapientis consuetudo non quaeritur: nam sapientia scriptis editis tenetur commissa. Senectuti honos suus decedit atque auctoritas: nam iuvenis plus sapit libris, quam experientia senex. Experienti viro rarius utimur, saepissime viri scriptis. Quid multa? sine libris nihil posse, inanes iacere nobis videmur; a literis pendemus; quid quaeris? literati sumus. Longe aliter res se habuit olim. Homo homini magis necessarius erat. Inexpertus expertum |||<23>, discipulus magistrum prosequabatur, observabat,

interrogabat, excutiebat <4>. Omnis institutionis atque educationis ratio apud Graecos et Romanos ad vitae usum propius spectabat, quam apud nos; mature se intueri discebant ut participes futuros reipublicae, quae apud nos, plurimis certe in terris, frustra quaeritur; ut filii carissimae patriae, quae apud nos, plurimis certe in terris, nulla est. Hinc illa omnium notionum ad usum directio, quam apud Veteres reperimus; hinc mascula illa vis, quam eorum scripta spirant; hinc proposita illa certa, fixa, magnanima, quo in illis omnia tendunt. Atqui, si ad promte prudenterque agendum opus est felici quodam veri sensu, qui celerrime, quid in quaque re agenda necessarium sit, pervideat, mentisque vires urgeat, ut quae consequenda sunt, lucis instar, brevissima via consequatur: quis non intelligit, Veterum, negotiis gerendis |||<24> et assuetorum et assuefacientium, libris sensum veri illum, etiam quatenus in agendo occupatur, egregie acui, excoli, perfici? Quis dubitabit, si ullum aevo literato remedium ad sananda, saltem levanda, bibliothecae illius pestis tam late serpentina mala adhiberi potest, antidotum certe nullum exquiri posse praesentius, quam intimam familiaritatem cum antiquis scriptoribus contrahendam, unde nobis, velut ex sacrorum lucorum atque antrorum recessu viatoribus itinere fessis ad fractis, refrigerans roboransque halitus iucundissime ac saluberrime afflat.

Quam multa, si temporis angustiae ad singula descendere paterentur, afferri possent ad probandum, digito certe monstrandum, quam laetus pastus sani sensus in veterum scriptorum semper virentibus pratis nobis arrideat. Primum in Graecorum Poetis inde ab HOMERO, cuius divino ore haerentes quam patenti aure non imbuimus catos sermones Nestoris, mitis sapientisque senis; provida consilia versuti Ulyssis |||<25>, divinique illius, subulci; virilia cordati adolescentis, Telemachi, proposita; fortissimorum heroum, Achillis Hectorisque quot verba, tot pondera! HESIODUM taceo; taceo TRAGICOS, ARISTOPHANEM, LUCIANUM; e Romanis TERENTIUM, VIRGILIUM, HORATIUM, aliosque multos utriusque sermonis Poetas. Praetereo sciens Veterum Historicos; te invitus, curiose peregrinator dulcisque narrator, HERODOTE! invitus THUCYDIDEM, XENOPHONTEM, POLYBIUM, PLUTARCHUM, SALLUSTIUM, CAESAREM, TACITUM, aliosque gravissimos viros; quorum nemo ad res scribendas accessit, nisi rebus gestis. Mitto, quantum ex his omnibus, peti possit praesidii ad veri sensum, tum in cogitando, tum in agendo, acerrime exacuendum.

Progredior ad alteram Orationis partem, quae est de sensu honesti. Hic, si quis alius sensus internus, omnium hominum animis, adeo ut ne sceleratissimi quidem eum plane extirpare ex se valeant, |||<26> inde a pueris radicibus altissimis haeret infixus. Sunt enim, ut praeclare Cicero ait, prima elementa naturae, quibus auctis virtutis quasi carmen efficitur. Hunc ergo, cuius colendi cura educatori debet esse primaria, sensum quomodo literarum antiquarum studio in primis excolere possimus, tum cognoscenda vetustatis historia, tum tenendis optimis veterum Poetarum, Historicorum, Oratorum, Philosophorum praeceptis, iam paucis est exponendum.

Atque ut de antiqua Historia primo loco dicam, quantum, quaeso, in ea opportunitatis ad iudicium de moribus eximie acuendum! Scilicet eo plus, quo remotiores a nobis sunt Antiqui, non temporis solum intervallo, sed omnis cultus diversitate. Quae porro quantaque vis exemplorum ad animos extollendos atque inflammandos divinae prope virtutis admiratione! Universi populi iustissimo Aristide suasore, aut generoso Fabricio auctore, id quod sibi utilissimum fuisset, honesto rara consensione postponentis; imperatorum |||<27> et magistratuum, qui ex praeda de hostibus capta provinciarumque administratione divitias cumulare potuissent regales, in tanta paupertate defunctorum, ut publico sumtu essent sepeliendi; hominum privatae simultatis, ubi patriae salus intercederet, immemororum, eiusdemque patriae, licet erga se ingratisimae, promptissimorum vindicum; patrum aut fratrum naturae reluctantis sensum reprimendum, ne publica libertas aut disciplina impune unquam violata videretur; amicorum de nomine suo, ut alter pro altero necaretur, fatali hora dimicantium; Serviliarum, Arriarum, immanes dolores ipsamve mortem ultro

expetentium, ut, utriusque pariter fortunae dulces comites caris maritis adessent; Epaminondarum, Phocionum, Curiorum, Fabriciorum, in summa vitae simplicitate regum dona spernentium; Regulorum, ne fides data laederetur, frustra obnitentibus civibus, vultu tranquillo in certum supplicium ad hostes regressorum; Codrorum, Deciorum, Curtiorum, pro patriae salute magnarum animarum genere |||<28> prodigorum; Catonum denique patriae libertati supervivere dedignantium. Dies me deficiat, si omnia reliqua reliquarum virtutum, tum publicarum, tum privatarum, exempla Graecorum et Romanorum res illustrantia non laudibus celebrare, sed verbo memorare vellem <5>.

Quid vero de praeceptis morum loquar, quam innumera sint, quibus veteres scriptores fructuosissime abundant? Quo loco Poetae iterum primi nominandi |||<29> sunt, ducente chorum HOMERO, qui, ex Horatii quidem sententia,

– quid sit pulchrum, quid turpe,

quid utile, quid non,

Planius ac melius Chrysippo et Crantore dicit.

Sequitur HESIODUS, ad innocentiam vitae fratrem, quidni et nos? amabili simplicitate exhortans, iustae gentis felicitatem, iniustae miseriam vividis coloribus depingens, aureaeque aetatis imagine animum nostrum movens haud inutiliter. Quid eos memorare attinet, qui proprie GNOMICI dicuntur, THEOGNIDEM, SOLONEM, reliquos? Quid PINDARUM, qui, licet invidia temporis ea venerandi vatis opera nobis eripuerit, ubi

– – – animumque moresque

Aureos educit in astra, nigroque

Invidet Orco,

iis tantum carminibus relictis, in quibus |||<30>

– quos Elea domum reducit

Palma caelestis, pugilemve equumve

Dicit,

vel in his tot exuberat sententiis, quae moderationem in secunda fortuna, patientiam ac sortitudinem in adversa, pietatem in parentes, in cives, in Deos, non commendant solum, sed ipsis eorum, qui audiunt, animis instillant, infundunt. TRAGICORUM Graecorum qui possim oblivisci, quorum ex aeternis, quae exstant, operibus pulcherrimisque fragmentis magnus ille Grotius laetissimam segetem instruendae vitae colligere potuit? Quae, EURIPIDIS non diserte laudati mihi dari posset venia? Cuius singulos versus singula testimonia ac praecepta vitae Cicero appellat; cuius fabulas Socratem ipsum, ut sapientiae scholam, frequentasse constat. Utinam MENANDER et PHILEMON integri nobis superessent! Qui quam egregie fabulis suis, tanquam speculis, vitam expresserint, quamque humane temperandam monstrarint humanam, tum eorum |||<31> reliquiae docent, tum dimidiatus ille Menander, TERENCEIUS. Nam a Graecis ad Latii Poetas respiciamus. LUCRETII ardor quem animum generosum non incendit flagranti veri amore, non implet acerrimo

erroris odio sacrove superstitionis horrore! Quam quaeso contra auram ipsos mores emollientem VIRGILII poemata spirant, candidae animae, unde profecta sunt, vestigiis gratiora, dulciora! Quale desiderium simplicis puraeque vitae, inter arbores ruris, rivi amoeni instar, leniter et tranquille fluentis, non relinquunt eius Eclogae aut Georgica! Quo pietatis sensu non imbuit nos pius ille Aeneas! Quam salubriter demulcet pectus nostrum Nisi atque Euryali divina illa amicitia! – Amicitiae sacrum nomen profatus, amicum Virgilii, humanissimi cuiusque amicum, unicum inter Romanos vitae suasorem et rectorem vere Socraticum, (te appello, urbanissime HORATI!) non ego siluerim. Tibi enim me summis beneficiis ita profiteor obstrictum, ut praeter Socratem Platonicum seu Platonem Socraticum, nemini |||<32> Veterum magis. Sed quid de me loquor? Plurimos Vestrum, AA., idem sentire scio. Politissimis enim omnis aetatis, omnium ordinum hominibus comes in paucis carus semper haesit Horatius: praecipue ob auream Philosophiam vitae in venustissimis Carminibus Poeseos lectissimis floribus exornatam; in Sermonibus atque Epistolis autem adeo expressam, ut ad notandos hominum mores nihil elegantius, ad fingendos nihil utilius unquam scriptum esse videatur. PERSIUM et IUVENALEM, Poetas, inter virtutis magistros numerari, nemo mirabitur: illum Stoica gravitate versibus philosophantem; hunc tragico paene sermone corruptissimorum aequalium vitia ac flagitia Furiae ultricis instar flagellis insequentem. Alter nobis ita acclamat:

Discite, o miseri, et causas cognoscite rerum!

Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur? ordo |||<33>

Quis datus, aut metae qua mollis flexus, et unde?

Quis modus argento?... quid fas optare? quid asper

Utile numus [f]habet? patriae carisque propinquis

Quantum elargiri deccat: quem te Deus esse

lussit et humana qua parte locatus es in re,

Disce –

Ecquis nostrum ad tales res discendas non libentissime accesserit? In altero autem passim occurrunt loca, quibus haud scio an aliud quidquam usquam legatur quod vehementius possit commovere ad virtutem unice amplectendam. Exempla poscuntur? En duo. In cuius animum non altissime penetrat locus, ubi orandi legem hanc statuit Iuvenalis:

Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano. |||<34>

Fortem posce animum, mortis terrore carentem:

Qui spatium vitae extremum inter munera ponat

Naturae, qui ferre queat quoscunque labores,

Nesciat irasci, cupiat nihil, et potiores

Herculis aerumnas credat, saevosque labores,

Et Venere, et coenis, et pluma Sardanapali.

... Audistisne, Commilitones? ... Altero, quem respicio, loco honesti viri, qui officio suo omnia, ipsamque vitam postponat, imago per gradationem quandam adeo luculenter proponitur, ut KANTIUS ipse, vir summus, eum locum laudare potuerit ut exemplum severitatis edicti, quod Ratio pronunciat, verissime expressae:

Esto bonus miles, tutor bonus, arbiter idem |||<35>

Integer; ambiguae si quando citabere testis

Incertaeque rei, Phalaris licet imperet, ut sis

Falsus, et admoto dictet periuria tauro,

Summum crede nefas animam praeferre pudori,

Et propter vitam vivendi perdere causas.

Sileo de SENECA Tragico; sileo de LUCANO, utroque sapientibus sententiis gravibusque conferto; mitto SYRI Mimographi fragmenta utilissimis vitae praeceptis plena. Ex seriori aetate unum, qui priori dignus erat, CLAUDIANUM excitabo, apud quem plura huiusmodi loca laetus reperiēs:

Ipsa quidem virtus pretium sibi, solaque late

Fortunae secreta nitet, nec fastibus ullis

Erigitur, plausuve petit clarescere vulgi, |||<36>

Nil opis externae cupiens, nil indiga laudis,

Divitiis animosa suis.

Sufficiant haec pauca, puto, si quis forte dubitet, an veterum Poetarum lectio virtutis schola recte appelletur. Nam profecto, si quidquam valet ad communia illa priscae, at verae, sapientiae praecepta, quae consuetudine pondus suum tantum non omne amiserunt, pristino decori restituenda, ut denuo animos graviter feriant: Poesis hanc vim habet; nulla autem magis, quam Graeca et Romana.

Accedo ad Veterum Historicos, in quibus plurimae occurrunt de moribus observationes et praecepta, non illa e longinquo petita aut inepte inculcata, sed ex ipsis rebus sponte redundantia, atque harum naturae non minus propria, quam floribus suavis idemque saluberrimus, quem exhalant, odor. Iterum prae ceteris appellandi HERODOTUS, THUCYDIDES, XENOPHON, POLYBIUS, PLUTARCHUS, e Romanis |||<37> SALLUSTIUS, LIVIUS, CORNELIUS NEPOS, VELLEIUS PATERCULUS, TACITUS. Qui quae fructuosissima his insunt de consiliis, actionibus, moribus hominum, in se recepit, is non abscissos trunculos animo suo inseruit, sed virentes quasi arbusculas cum ipsis radicibus, quae in eo inhaerescant et late serpent, mirabiturque aliquando

– novas frondes et non sua poma.

Nae is corde caret, quem antiquae historiae scriptores haud sibi reddunt non doctiorem modo, prudentiorem; sed, quod praeclarius habetur, meliorem, sapientiorem. Nam quem cordatum non

movebit insignis illa veterum Historicorum sentiendi et de moribus iudicandi ratio? V. c., ut unum vel e temporibus a pristina virtute dudum delapsis nominem, TACITI, gravissimi eiusdemque humanissimi hominis, indelebili turpitudinis nota eorum, quos scripsit, memoriam inurentis; indelebili turpitudinis detestatione eorum, quibus scripsit, animos perfundentis. Unusquisque ||<38> antiquorum illorum, ut filium Virgilio Heros, nos ex immortalibus scriptis verenda voce sic affatur:

Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem;

Fortunam ex aliis.

Et nos eos non audiamus, dilecti iuvenes? Imo vero bibula aure; bibula mente. Docebit Vos SALLUSTIUS: eum, demum vivere atque anima frui, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris aut artis famam quaerit. Novo modulo Vos aliosque metiri assuefaciet Vos XENOPHON, magnanima simplicitate virtutem referens potius quam celebrans, Mores vitamque Vestram formabit Agricolae vita TACITUS, Attici CORNELIUS. Excitabit Vos, generosa indole natos (non auguror, sed certo scio), magnorum virorum dignus laudator, PLUTARCHUS. Excitabit! ... Nam videor mihi videre unum ... imo alterum Vestrum! ... ut olim Alexandri simulacro Caesar iuvenis, ita illorum heroum ||<39> imaginibus illacrymantem, flammaque, quae memoria rerum gestarum egregiis adolescentibus in pectore crescit, calentem, non prius sedanda, quam virtus virtutem illorum atque gloriam, licet alio fortasse vitae genere, adaequaverit. – Sed quorsum proripior? Iam reprimo me. Linquo Historicos; nec expono, quam iucunda sit atque ad fingendum firmandumque honesti sensum frugifera, ut in Poetis, ita in illis, observatio contemplatioque alius per alia saecula aestimationis atque diiudicationis factorum, consiliorum, morum humanorum, sensim ad puritatem moralem propius accedentis.

Verbo tantum de Oratoribus addam, quot sapientiae praeceptis atque incitamentis hi quoque pleni sint; mitis ac moderatus ille sapientiae magister, ISOCRATES; acerrimus porro DEMOSTHENES, incorruptam honestatem ubique prae se ferens; severus ille LYCURGUS, cuius utinam plures una orationes exstarent; atque ||<40> ille in primis, qui ex Philosophorum spatiis, ut ipse saepe fatetur, ad causas dicendas prodiit, Romanae eloquentiae princeps, ille non loquendi solum, sed etiam vivendi egregius auctor, CICERO. Horum omnium ad honesti sensum alendum vim significasse potius quam explicasse iuvabit, ut parumper immorari adhuc possim iis, ad quos morum regimen proprie pertinet, Philosophis.

Doctior nemo ignorat, plurima de moribus egregie observata ac praecepta, atque adeo principia doctrinae moralis satis accurate enucleata apud veteres Philosophos reperiri. Qui naturae humanae cum animalis comparatione instituta; quid homini proprium esset, eliciebant; eum modo natum quasi suscipientes per omnes aetatum gradus usque ad perfectam in eo Rationis maturitatem prosequantur; atque in continua hac naturae explicatione diligenter observabant, quando caperet praesagium quoddam ||<41> iusti et honesti, et quando inciperet in virtute ponere finem bonorum legique morali ut imperatrici suae obtemperare: hoc ipso modo Rationis in ordinandis actionibus humanis iura tam explicare quam probare, eaque quae artis in homine essent, quae naturae, discernere conati <6>. Fieri autem non poterat, quin hac via persequenda in multas praeclaras inciderent distinctiones psychologicae et morales, linguae Graecae unica ad hunc usum praestantia mirifice adiuti. Quodsi antiquorum Philosophorum scripta ad ingenium in honesti ratione subducenda acuendum, atque adeo ad ipsam morum doctrinam perficiendam, nondum satis adhibita neque ullo modo per recentiores scriptores exhausta, a plurimis autem, qui hodie se illis

anteponunt, non fatis intellecta |||<42> <7> contendo: doctissimum quemque mihi assensurum scio.

Ad illos igitur animi purgandi limpidissimos atque honestissimae sitis restinguendae uberrimos atque dulcissimos fontes non temere, invitantur, quicumque erectioris ingenii igniculis ad maiorem morum perfectionem, tum cognoscendam, tum consequendam, stimulantur. Ediscant Carmina illa, quae PYTHAGORAE vulgo tribuuntur, certe ex eius schola esse videntur, vere aurea. Legant (non sine liquida legent voluptate) prosaica PYTHAGOREORUM Fragmenta moralia, apud Stobaeum aliosque servata, a Galeo collecta, plenius aliquando colligenda accuratiusque illustranda: quae veram non scholae duntaxat, sed vitae sapientiam spirant. |||<43> Defixos teneant oculos in sancta illa SOCRATIS imagine a XENOPHONTE vere expressa, a PLATONE (cui, si moralis doctrinae puritas cum summa humanitate coniuncta spectatur, neminem veterum Philosophorum censeo anteponendum,) divini ingenii radiis collustrata. Audiant ARISTOTELEM in Ethicis ad Nicomachum, filium, minus subtiliter quam fructuose de moribus disputantem. Suspiciant Stoici sapientis simulacrum, sive EPICETI, servi, sive ANTONINI orbis Romani Imperatoris, et mente effictum, et vita prope expressum. Adstent etiam CICERONI in Tusculano suo aut alio amoenissimo loco de tolerando dolore, de animi perturbationibus temperandis, de contemnenda morte, de virtute, de officiis, de finibus bonorum et malorum, eloquentissime disputanti. Visitent BOETHIUM, in carceris tenebris Philosophiae firmamentis pectus adversus immeriti fati tela munientem. Aut omnia me fallunt, aut Veterum doctrinam moralem experiemini praeclaram virtutis |||<44> non solum praeceptricem, sed etiam adiutricem; egrigiam vitiorum non solum indagatricem, sed etiam expultricem.

Nam de singulis Philosophis ad universam doctrinam animum advertere liceat, paullulumque adhuc versari in loco parum quidem culto, maximopere vere colendo, significandis quibusdam, quibus Veterum doctrina moralis a Recentioribus potissimum differret, momentis.

Ac primum quidem in coniungenda cum morali disciplina Religionis purae doctrina (licet in PLATONE, in ARISTOTELE, in CLEANTHIS Hymno, de natura divina longe digniora reperiantur, quam aliquis, cui prisci sapientiae antistites nonnisi nomine innotuere, existimaverit <8>) Antiquis antecellimus. Nam apud |||<45> veteres Philosophos doctrina de moribus a religione omnino erat seiuncta. Hoc ipso tamen, quandoquidem optimus quisque disciplinam ad humanae naturae dignitatem tuendam quaerebat, eamque libertati nonnisi per se, secundum ea, quae Ratio dictasset, coercendae superstruebat, effectum est, ut illa magis se ipsa niteretur, utque ad agendum redderet homines et promptiores et firmiores, ipso virtutis decore ac robore ad gravissima quaeque, vel ad mortem pro patria atque amicis oppetendam, invitans atque impellens.

Negari porro non potest, in definiendis, quae sunt erga nos ipsos, officiis ea, quae ad corpus spectant, parum accurate esse ab antiquis descripta. De castitate v. c. et de αὐτοχειρίᾳ longe clarius praecipit doctrina moralis Recentiorum.

Tum in commendanda universali generis humani caritate (quod summum |||<46> debetur Christianae Religioni beneficium) a recentioribus veteres Philosophi superantur, utpote Graeci aut Romani, non mundani <9>. At ceteris fere partibus Veterum doctrina moralis Recentiorum disciplinae adeo non est inferior, ut in quibusdam superior videatur.

Morum doctrina quum quum principio versata sit in iis, quae aliis debemus, ordinandis; postea demum, quae nobis ipsis praestare debeamus, constituerit: |||<47> primum officia aliis praestanda respiciamus. Ubinam igitur virtutes publicae gravius sunt commendatae, ubinam exemplis illustratae luculentioribus, quam apud Antiquos, patriae unice amantissimos? Unde clarius nobis resonat vox: Decet cariorem esse patriam nobis, quam nosmet ipsos <10>? Navis reipublicae tempestate iactatur.

Antennae gemunt. Viden', ut remiges, nautae, gubernatores, ut cuncti certatim, nemine cessante, laborant? Audisne inter procellae furores cantum: Dulce et decorum est pro patria Mori —? Profecto hoc spectaculo contemplando, si quoquam, vel hodie animi angustiae dilatantur, frigidaque praecordia incalescunt. – Neque illud hoc loco praetereundum videtur, quod multa, quae hodie vidimus, ex quo res Gallicae turbari coeperunt, repetita illa priscorum facinorum miracula, revocatum illud turbulentum in liberis rebus publicis vitae genus, ubi vires |||<48> cum viribus perpetuo certant ac luctantur, totaque civitas una quasi humanitatis palaestra videtur, multo rectius intelliguntur, longe aequius iudicantur, si quis in antiquitate non hospes, Atheniensis populi turbas, comitiorumque Romanorum fluctus et procellas non ignorat.

Accedo ad officia, quae sunt erga nos ipsos. Hoc loco in una ἀνδρία, id est, fortitudine, aut, ut verbum verbo reddatur, virtute, quae ex viro appellatur <11>, morabor.

Mihi vetustas res scribenti, Livius inquit <12>, nescio quo pacto antiquus sit animus. Haud minus vere dicere mihi videor, nobis Veterum ἀνδρίαν intuentibus veterumque Philosophorum libros, qui eam praecipiant, legentibus |||<49> masculum fieri animum. Heroicum quiddam habet omnis virtus antiqua, in primis Romana. Debetur, illud quidem magnam partem publicae libertati. Nam libertate extincta defloruit virilis ille vigor, quem in Veterum moribus facilius admiramur, quam imitamur. Omnino autem, quae spiritum frangunt virtutes, ut Recentiorum illa animi demissio <13> nihil sibi tribuentis, (si recte temperetur, minime quidem spernenda) Veteribus prorsus ignorantur. Satis est, Horatius ait, <14> orare Iovem, quae donat |||<50> et aufert: Det vitam, det opes: aequum mi animum ipse parabo. Eodemque modo et Cicero et Seneca loquuntur <15>. Nec Deorum ad virtutem consequendam auxilium otiose expectabant, nec in alios homines pigre se reclinabant. Doctrina sua morali naturae humanae vim ac dignitatem |||<51> non testabantur magis quam excitabant; nos nostra saepe eius imbecillitatem et declaramus et augemus.

Nec solum in virili quadam virium humanarum aestimatione Veterum ἀνδρία illa spectabatur, sed magis etiam in subeundis periculis, in tolerando dolore, in rebus humanis, ipsisque mortis terroribus, qui illis nulli erant <16>, contemnendis: Atque hic STOICORUM in primis laudanda est familia, ex qua, inter Romanos praesertim, idque corruptissimis temporibus, fortissimi viri prodierunt, sal putrescentis aevi. Nec temere de ea vir eximius, Montesquieuus <17>, Si oblivisci unquam possem, inquit, me esse Christianum, Stoicam sectam |||<52> generis humani calamitate extinctam dolerem. – Certe, asceticos si quaerimus libros, (eiusmodi dico, qui ad veram et genuinam virtutem, non ad inanem inertemve nescio quorum phantasmatum contemplationem, adhortentur) EPICTETI Enchiridio et iis, quae ad se ipsum scripsit ANTONINUS, nihil vel hodie reperietur fructuosius. Quibus si quis Dissertationum Epictetarum ab literis consignatarum lectionem, SIMPLICII in Epictetum et HIEROCLIS in Carmen aureum Pythagorae Commentarios, SENECAE scripta quaedam, et Fragmenta MUSONII RUFII (unica Graecae Philosophiae monumenta, ubi sapientia Stoica Socratica plane, elegantia temperatur)<18> adiungat; nec non ipsa Socratica |||<53> XENOPHONTIS – Memorabilia et pulcherrimos quosdam Dialogos PLATONICOS legat ac relegat: nae eum plumbeum esse oportet, nisi ex his studiis saniolem referat mentem, pectusque generoso incoctum honesto.

Dixi de huius sensu literis humanioribus excitando atque acuendo. Restat, ut, quae de pulchri sensu dicenda sunt, ne in abutenda, AA., qua tam diu iam me audivistis, indulgentia videar inverecundior <19>, paucis absolvam. |||<54>

Pulchri sensum in pueris a tenera aetate esse acuendum, vel antequam Rationem suscipere possint, ut, cum primum haec advenerit, eam agnoscant atque amplectantur, secreto affinitatis vinculo, quo verum et honestum cum pulchro iungitur, ad eam tracti <20>: de eo quidem a nemine

sano disceptatur. Id dubitatur a nonnullis, an Veterum ||<55> potissimum operibus sensus pulchri excolendus sit, nec ex Recentiorum libris idem utilitatis fructus, et minori quidem cum difficultate, capiatur.

His ita fere responderim. Recentiora laudatis, o boni; antiquis facile vos dicitis carere. Audio. Quid vero? num iniqui arbitri habeamini, an aequi? – Aequi igitur ad rerum discrimina attendite animum. Scilicet, quod de singulis hominibus verum est, aliis aetatibus alias facultates praecipua vigere, in iuvenibus v. c. phantasiae, in viris rationis vim: id de universis, quoque nationibus diversis generis humani aetatibus valet. Eae igitur disciplinae, ad quas perficiendas mentis purae ac sobriae diuturna contentione opus erat, ut Metaphysica; eae porro, quae non nisi observandi atque experiendi diuturnitate queunt constare, ut Physica, altera Matheseos pars, Astronomia, Chemia, Historia naturalis, ad perfectionis gradum olim incognitum provehi ||<56> potuerunt. In artibus elegantioribus contra, quae quidem loquela utuntur (nam artium plasticarum apud veteres praestantiam celebrare, huius non est loci), in Poesi atque Eloquentia, palma danda est antiquis. Qui quum sub mitissimi caeli in Ionia, Graecia atque Italia temperie feliciter nati, mythica illa uterentur religione, quae cantu, musica, choreis, nexu sororio inter se copulatis, animata artificum phantasiam, ad venustissimas atque augustissimas imagines et concipiendas et efformandas inflammaret, iidemque in liberis civitatibus viverent, ingenii almis nutricibus, erectioris indolis provocatricibus severis; fieri non poterat quin ad unica Poeseos atque Eloquentiae miracula prodenda raperentur, Quorum superandorum nobis, longe alia conditione viventibus, spes vana, aliqua ex parte aequandorum gloria satis magnifica esse videatur. Nempe humani generis iuventus, quae in Graecia in primis pulcherrimo robore enituit, transiit, iam irrevocabilis. ||<57> Humanitatis ver, cum amoenissimis floribus tepido sub aere ex fecundissimo solo sponte propullulantibus, eheu! defloruit. Aestate, aut, si placet, autumno vivitur hodie, frugum et fructuum omnis generis maturitate, atque ubertate conspicuo, at florum illis laetissimis decoribus destituto. Haec de Poesi potissimum me dicere putabitis, AA., quippe cuius lusus cum floribus comparari usitatissimum esse scitis. At de omni dicendi genere idem valere statim intelligetis, cum primum Vos admonuero, apud illos populos, ubi libertatem publicam cum societatis legibus temperatae necessitate consociare summa contentione niterentur homines, naturae simplicitati ac sinceritati propiores, ex civium politissimorum cogitationes suas cum rudioribus civibus ἰσόνομοις communicandi intentissimis studiis artem dicendi primum effloruisse; nec solum effloruisse, sed ea etiam incrementa cepisse, iis candidissimae popularitatis, fortissimae energiae, elegantissimae et musicae ||<58> plane harmoniae virtutibus exornatam fuisse, quas recentioribus populis et linguis optare magis quam tribuere fas est.

Ex antiquis igitur scriptoribus dicendi exempla petenda esse apparet. Nec temere plurimi illorum κατ' ἔξοχήν Classici appellantur, quandoquidem classicum dicitur, quodcunque in suo artificii genere perfectum habetur atque absolutum; etsi Antiqui illi capitalia Recentiorum ingenia; sibi cognata, facile ad honorifici tituli consortionem asciscant.

Atque hic orationi vela possem dare notandis iis Graeciae Latiique Poetis, Historicis, Oratoribus, Philosophis, qui sensum pulchri prae ceteris informant. Sed tempus dicendo constitutum iam fere sentio elapsum, et fecit mihi ab hac parte otium egregius elocutionis magister, QUINTILIANUS, decimo libro Institutionis Oratoriae eos, qui ex Graecis et Romanis in primis sint legendi, diligentissime ||<59> recensens. Nam licet ille eos potissimum scriptores commendaverit, qui futuro Oratori usui esse praecipuo possint: evenit tamen, ut, quos laudavit, (in Graecis maxime secutus certum Alexandrinorum Criticorum iudicium, qui praestantissimos quosque in quovis genere scriptores in numerum redegerent), iidem fere sint, qui ad omnem venustatis atque elegantiae sensum conformandum valeant in primis.

Non excurram igitur in campum ut amoenissimum, ita amplissimum. Discedam etiam, aegre quidem, ab eo loco, ubi monstrare volebam, maxime ex ingeniosa Veterum imitatione praestantissimos Recentiorum (perpaucis exceptis, qui ingenii quidem ditissima vena in sui admirationem rapiunt, elegantiae sensum non raro offendunt, ut Britanniae sidus, SHAKSPEARIUS <21>) tantos, || <60> quanti apparent, evasisse. Hoc unum addidisse iuvabit. In clarissima, quae nunc diffusa est, literarum luce; in tanta illa omnis generis apud cultissimas Europae gentes excellentium scriptorum multitudine, nec ad Poetae, nec ad prosarii scriptoris, qui omne tulerit punctum, laudem perveniri hodie posse, nisi si quis consociare aulit masculam illam simplicitatem, purissimam illam castitatem, limatamque elegantiam Veterum cum maturiore illo Rationis cultu quo aevum nostrum gaudet. Ut RAPHAEL SANZIUS olim, artis pictoriae divinus instaurator, antiquorum operum imitationem cum pulcherrimis suis pulchre coniunxit inventis: ita in alio artium genere KLOPSTOCKII, GOETHII, WILANDII, VOSSII etc. nostri; imo omnes, quotquot haberi voluerunt vereque habentur sui generis artifices: immortalitatis || <61> gloriam spectantes, non diurnum imperitiae multitudinis stuporem, nec plausum parvo venalem.

At artifices fieri nolumus, dicat mihi adolescentium, unus et alter. Audio, carissima capita. Scilicet statuarii fieri non vultis; non pictores; ne Poetae quidem; nec Historiographi; nec Oratores, nec Philosophi. Esto. At quaero ex Vobis: nonne homines fieri vultis humani? – Negare Vos pudet. Euge! Quin acuitis eum, qui Vobis innatus est, sensum veri, sensum honesti, pulchri denique sensum. Ut Vobis illud concedam, hos singulos et sine literis antiquis exacui posse (quanquam pulchri sensus tum nunquam perveniet ad naturae suae perfectionem, et honesti sensui fortissima quaedam praesidia decedent): coniunctim tamen illos expolire, non poteritis nec certius, nec melius, quam studiis humanioribus colendis. Nimirum haud temere humaniorum nomine ornantur. Nam || <62> hominis humanitatem liberalissime nutriunt. Humanitas autem ex, triplicis illius sensus cultura efflorescit.

Iam eo perventum est, quo ab initio tendebam. Lucem, ante in varios suos colores, quasi prismatico adhibito, dissectam, iam confluentem videtis in pulcherrimum humanae perfectionis candorem.

Recte temperato veri, honesti et pulchri sensu tales evadere possumus, quales florentissimis Graeciae temporibus, Socratis maxime aetate, fuere, qui καλοὶ κάγαθοί appellabantur. Quid? placetne praeclari nominis acroama? Atqui Europae, non Graeciae, καλοὶ κάγαθοί, humanissimi recentiorum temporum viri, qui tenebricosorum saeculorum micantia sidera, felicioris aevi splendidissima lumina fuere, in invidendae huius gloriae fastigium non escenderunt, nisi intima cum antiquis scriptoribus familiaritate contracta. An || <63> ex aliquot saeculorum memoria Vobis revocem FRANCISCUM PETRARCAM? An ERASMUM ROTTERODAMENSEM? an ex huius saeculi initio SHAFTESBURIUM, animo etiam magis quam natalibus generosum? an ex iis, qui nuper mortui sunt, Platonicae sapientiae atque elegantiae felicem aemulum, FRANCISCUM HEMSTERHUSIUM? Ex iis quidem, qui hodie vivunt, unum nominasse sufficiat HERDERUM, cuius, si Humanitati sacrarium aliquod conderetur, imaginem quis ibi maxime positam miraretur?

Atque huc dirigenda ac conferenda censeo haec antiquarum literarum studia magistro, quem quidem saeculo, quo vivere nobis contigit, indignum esse atque aliquando haberi pudeat.

Scilicet inter varios locos, unde philologica studia aspiciantur, is editissimus, inter varios modos, quibus tractantur, is omnium liberalissimus mihi videtur, quem uno verbo exemplarem || <64> appello <22>. Nam omnia, quae exstant, antiquitatis pignora, tum quae ad literaturam, tum quae ad artes plasticas, ad pictoriam, ad architectonicam pertinent, duplici potissimum ratione spectantur: vel historica vel exemplari. Ex illa considerantur ut monumenta,

linguas, res gestas, instituta, leges, mores, notiones, artes antiquorum populorum testantia; ex hac ut opera classica. Altera omnes antiquitatis reliquiae comprehenduntur, optimae altera.

Qui Veteres nonnisi e priori loco intuetur, is antiquitatis cognitionem ad unam refert memoriam. Incipiendum quidem hac via iter: puer principio historice cognoscat Graecorum et Romanorum ||<65> linguas, terras, instituta; res gestas. At quam primum fieri potest; in hac ipsa via, qua strenue progrediatur, circumspicere discat fertilissimas regiones, per quas illa ducit; audeat prospectare altissimas illas arces, quo ducit, si eam satis longe fueris persecutus.

Artis vetustae reliquias ad pulchri sensum informandum adhibendas medio hoc saeculo docuit WINKELMANNUS, studiaque archaeologica; apud Italiae potissimum eruditos, maxime in minutiis exquirendis occupata atque ad solam curiositatem explendam usurpata, ad maiora traduxit.

Classicos, qui supersunt; scriptores eodem potissimum consilio legendos inde ab eodem fere tempore voce et scriptis, laudabili proposito, commendavit HEYNIUS. ||<66>

At iam aliquot saeculis ante, renatarum literarum tempore, aurea illa Laurentii Medicaei et Leonis X. aetate, ingeniosi in Italia artifices Veterum opera plastica ex loco potissimum aethetico contemplati, iisque usi erant exemplis; ut magnus ille MICHELANGELO BUONARROTI.

Atque ex pictoribus idem, et subtiliore etiam venustatis omnisque elegantiae sensu, aequalis eius, RAPHAEL URBINAS, antiquorum artificiorum contemplatione adiuti, penicilli ediderant miracula aeterna.

Eodem modo, eodem prope temporis spatio, recentiores Poetae et scriptores Latini, praecipue in illa omnis denuo progerminantis culturae patria, Italia, exemplaria vetusta nocturna versaverant manu, versarant diurna: ex Poetis praeter eum, quem supra laudavi, PETRARCAM, CHRISTOPHORUS LANDINUS, ANGELUS POLITIANUS, SANNAZARUS, FRACASTORIUS ||<67>, VIDA, LOTICHIUS, alique permulti clarissimi homines; ex prosae scriptoribus idem POLITIANUS, ERASMUS, PETRUS BEMBUS, SADOLETUS, MURETUS, LAMBINUS, LIPSIUS, cum plurimis aliis; non verba tantum aut numeros Veterum mutuati, sed ingenia illorum feliciter aemulati. Quorum opera probant, eos in antiquis scriptoribus non solum memoriae pabulum, nec solum criticae emendatricis materiam, sed veri scintillas, sed honesti faces, sed pulchri flammas sibi quaesivisse. Atque idem dici potest de sanioris doctrinae per Germaniam statoribus, PHILIPPO MELANTHONE, IOACHIMO CAMERARIO, aliis. Loquuntur eorum orationes, epistolae, florilegia, praefationes, commentarii. Eademque via processerunt summi huius saeculi in gente nostra Philologi, GESNERUS, ERNESTIUS, atque ex iis, qui nunc cum maxime florent, HEYNIUS, WOLFIUS, SCHÜTZIUS, reliqui. Quid? Quod ne alia quidem est disciplina, quorum longe aliam esse vulgo existimant, praeclarissimorum ||<68> saeculi nostri apud Batavos Philologorum, HEMSTERHUSII, VALCKENARII, RUHNKENII, WYTTENBACHII. Non illi quidem Commentarios perpetuos, aetheticos quos hodie vocant, ediderunt. At quam liberaliter de humanitatis studiis senserint aut sentiant, declarant sollemnes eorum Orationes; praeterea genus dicendi, quo ipsi utuntur: ex iis quidem, quos nominavi, praecipue RUHNKENII dictio, adeo Romana, ut post Muretum elegantius neminem Latii sermone dixeris locutum.

Nam acerrimum linguarum antiquarum studium minime negligendum esse, per se intelligitur. Imo nisi hoc fundamento altissime iacto, ruunt omnia. Linguarum accuratissima cognitio clavis est ad recludenda est ad recludenda augustissimi templi penetralia. Mitte clavim: foris stabis,

At a primis et tenuissimis Grammaticae elementis ad summum quem ||<69> proposuimus, finem fortiter est enitendum.

Tum metuendum non est, ne nobis obiiciatur, humanitatis quae vocarentur studia, esse minutiarum. Tum aberit invidia, ab umbraticis magistellis atque adeo ab eruditis viris, at eruditis duntaxat, doctrinae antiquariae conflata. Iam enim illa ex intima linguarum antiquarum cognitione, ut radicibus altissime fixis, ad ea protenditur, quae summa sunt in rebus humanis: iam, ramis suis latissime diffusis amplectens ingenia ac mores hominum, populorum, saeculorum, laetissime exsurgit ad Solem Humanitatis, cuius beneficentissimum lumen ex veri, honesti et pulchri radiis temperatum effulget.

Atque harum literarum, quibus celebrandis animus exultat meus, in inclyto hoc Athenaeo posthac tradendarum |||<70> beneficium immortale debeo Vobis, ad quos, gratiae mentis ardore incitata iam mea properat oratio, antiquissimae ac nobilissimae huius Civitatis Patres dignissimi, Consules amplissimi, Senatores gravissimi, academici huius Gymnasii Curatores omni, qua par est, reverentia prosequendi. Sponte ac liberalissime evocastis me ex patria et de professoria cathedra Halensi ad novum munus, dignitate sua conspicuum, opportunitate de aliis bene merendi animo exoptatum meo. Quod quum hoc dierno die in huius concionis celebritate sollemniter suscipio atque auspicio, gratias quantum possum maximas Vobis persolvo pro summo illo favoris, humanitatis ac munificentiae erga me Vestrae documento; simulque religiose Vobis spondeo et promitto, me in administranda provincia fidei meae commissa omnes virium nervos intensurum, nunquam ut Vos Vestrorum de me suffragiorum poeniteat. Mihi credite, semper animo observabuntur meo praestantissimorum |||<71> doctorum, quibus hoc Athenaeum floruit, imagines, in primis WERNSDORFII, viri de literis humanioribus non solum tradendis, sed etiam adiuvandis, praeclari meriti.

Sed quid ego mortuos commemoro? Nimirum Vos adestis, Clarissimi omnium disciplinarum Professores, Viri eximiae eruditionis atque humanitatis laude insignes, Collegae iamiam summopere colendi. Certo illud scio: si, uti muneris ac dignitatis socius Vobis adiungor, ita ad Vestrae virtutis ac meritorum Vestrorum societatem pervenirem; Athenaeo nostro ac mihi egregie esset consultum. Dicamne Vobis, qua via me ad hanc laudem facillime sperem accessurum? Si Vos Vestris me consiliis sublevabitis. Quod Tibi praecipue dictum puta, Vir Excellentissime, Consultissime, qui hoc tempore Rectoris vice fungens, post Orationem doctam eandemque disertam me ad capessendum munus, sollemniter inaugurasti. |||<72> Pro qua benevolentiae erga me Tuae testificatione singulari si pluribus verbis gratias Tibi agere nunc omitto, non omittam unquam, Te, qua decet, observantia prosequi.

Unum quod opto, Vobis, carissimi laborum socii, ut aperiatur, animus iubet. Nam quum primum prope Monasterium Olivense Gedani celsis turribus deinceps surgentibus silens adveherer atque appropinquarem, primum aspiciens latissimos illos campos, amoenissimis silvis et collibus circumscriptos, late ridentibus villis distinctos, nonnisi maris immensitate finitos: tamen in tanta naturae magnitudine, splendore, varietate, cuius spectaculo oculi vix poterant satiari, iisdem oculis lacrymae sunt obortae. Quid desideraverint, quaeritis? Nempe illos, quibuscum communicare consueveram gaudia mea, propinquos, magistros, discipulos, amicos meos, tot terrarum, tot montium, tot fluminum intervallo a me seiunctos. |||<73> Redde mihi, gemens precabar, redde mihi, Gedanium, quales liqui, amicos! – Utinam, ut Vos voti conscios feci, ita unus et alter Vestrum, Collegae, eius me faciat compotem!

Tandem Vos, illustris huius Athenaei Cives, patriae spes, flos iuventutis, mea compellat oratio. Amisistis immatura optimi COSAKII morte, cuius doctrinam, industriam, indefessumque Vestrae utilitatis studium omnes boni dilaudant, praeceptorem, qualem utinam ego Vobis aliqua saltem ex parte referre possim! Certe, si aliis rebus facile ab aliis vincor, Vestri amore ac studio nemini cedam. – Quam praeclara sit humanitatis disciplina, quot quantorumque fructuum ferax,

audivistis. Euge! Nunc, nunc, dum genua virent, hos fructus colligite ac degustate, me quidem, si placet, iucundae huius operae vel ducem habituri vel socium.

D I X I. ||| <74>

<HALIS SAXONUM,

EX OFFICINA SCHIMMELPFENNIGIANA.

(Exemplaria formis descripta non sunt plus quam trecenta)>

1 Antiquitatis iter Cicero dixit de Orat. I. 60, ex qua loquendi ratione patet, quam in promptu sit Philologi cum peregrinatore comparatio.

2 Cic. Tusc. V. 4.

3 Cic. de Or. III. 16.

4 Vid. Mosis Mendelidis Jerusalem, pag. 61, 63.

5Adeo de omni antiquitate, et Graeca et Romana, valet, quod divino Paeane cecinit Aristoteles (Anthol. Gr. Jacobs., T. I. p. 110):

Ἀρετὰ πολύμοχθε

γένει βροτείω

θήραμα κάλλιστον βίω,

σᾶς περὶ, παρθένε, μορφᾶς

καὶ θανεῖν, ζηλωτὸς Ἑλλάδι πότμος,

καὶ πόνους τλῆναι μαλεροῦς

ἀκάμαντας· κ.τ.λ.

6 Conf. Garvii Animadversi: in Cic. de off. T. I. p. 11. 12. ed. min. et librum: Versuche etc. T. II. p. 351, 352.

7 Id quod olim me demonstraturum spero, si quando, quod erat in votis, per muneris et valetudinis rationes perficere mihi licebit librum de Doctrina Veterum Morali.

8 Quae quantum recentioribus Philosophis, v. c. LEIBNITIO, in Theologia naturali condenda profuerint, conftat inter eruditos.

9 Legitur quidem apud Ciceronem Tuscul. V. 37: Socrates quum interrogaretur, cuiatem se esse diceret, Mundanum, inquit. Totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. Et sunt passim in Ciceronis, Senecae, Epicteti, M. Antonini scriptis plura, quae egregie commendunt hominum inter homines caritatem, eosque non ut patriae duntaxat, sed ut mundi cives se intueri doceant. At sunt haec singula et rara, utpote antiquarum civitatum ingenio plane repugnantia,

10 Cic. de Fin. III. 19; de Off. I. 17. etc.

11 Cf. Cic. Tusc. II. 18.

12 XLIII. 13.

13 Recentiorum doctrina moralis omnino habet impressa ortus sui apud populum, qui potentiori populo esset subiectus, vexationumque, quibus Christiani prioribus saeculis premerentur, vestigia. In tali gente, et talibus temporibus patientia, modestia quaedam ad humilitatem pronior, aliaque eius generis virtutes, quae magis patiundo, quam agendo cernuntur, prae ceteris erant commendandae. Accesserunt Christi mores peculiare: placidissima illi lenitate ac mansuetudine temperati.

14 Epist. I. 18. v. 111, 112.

15 Cic. de Nat. Deor. III. 36. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum et fructuum, omnem denique commoditatem vitae, a Diis se habere: virtutem autem nemo unquam acceptam Deo retulit. Nimirum recte: propter virtutem enim iure laudamur, et in virtute recte gloriamur. Quod non contingeret, si id donum a Deo, a nobis haberemus. etc. Seneca autem Ep. XLI. Bonam mentem stultum est, inquit, optare, cum possis a te impetrare. Non sunt ad caelum elevandae manus, nec exorandus aedituus, ut nos ad aires simulacri, quasi magis exaudiri possimus, admittat: prope est a te Deus, tecum est, intus est. Ita dico: sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator et custos etc.

16 Ad hos depellendos artifices etiam constulisse, quem fugit? Componere piget placide aridentem antiquae artis Genium cum face versa, et foedum illud Recentiorum sceleton cum immani falce.

17 Esprit des Loix L. XXIV. Ch. X.

18 Utinam mox perficiat aliquis, quod sibi proposuerat Vir immatura morte literis atque amicis ereptus, PETRUS NIEUWLANDUS (vid. Diss. de Musonio Rufo p. 21) de Musonii fragmentis, tum editis, tum ineditis, potissimum ad fidem integriorum Stobaei et Io. Damasceni codicum separatim edendis: quod propositum Nieuwlandus quidem, studiis mathematicis et physicis ab illo cursu revocatus, etiamsi longior ei obtigisset vita, exsecuturus non erat, ut ipsum mihi meminisse narrare. Ecquis mecum optet, ut egregius ille Nieuwlandianae memoriae commendator, Auctor praeclarae Orationis de Socrate Cive, honestum otium suum etiam colligendis atque illustrandis illis animae vere Socraticae reliquiis condecoraret!

19 Nescio, an Comparativus Adiectivi inverecundus apud Ciceronem alibi occurrat, Restituendus quidem videtur eius Lucullo c. 41, his verbis: Ergo ... dubium est, uter nostrum sit, leniter ut dicam verecundior? ubi legendum esse pluribus abhinc annis conieci; inverecundior. Quam coniecturam meam tuum ita probabat idoneus, si quis alius, arbiter, Wolfius, ut eam prae vera lectione haberet, Nimirum vox inverecundus lenior, voce impudens, qua Cicero usus est supra c. 36. Utrum – nos impudentes, qui labi nolumus: an illi arrogantes, qui sibi persuaserint, scire se solos omnia? Syllaba in quam facile exciderit ob praecedentem literam m, patet.

20 Elegantissimum respexi locum Platonis Republ, III. p. 402. A. Steph.

21 Ingeniose ingeniosissimum Poetam OESERUS in aulaeis Theatri Lipsiensis, quum ceteros Recentiorum effinxisset Veterum vestigia prementes, non respectis his ad ipsius Naturae templum pinxit sponte properantem.

22 Vulgo aestheticum appellant, vocabulo notionis angustioris. Nam studium praestantissimorum antiquitatis operum non minus ad veri atque honesti, quam ad pulchri sensum conformandum adhiberi et potest, et debet.

Lisa 2: Ferdinand Scheffner „De studio literarum Latinarum“

De studio literarum Latinarum

< Ferdinand Scheffner; 1827, F_15_28_1822_1834_6 >

<42r> Omnes fere homines, qui probe exculi esse velint, literis Latinis studere, res est haud obscura. Lingua igitur Latina utilitates quasdam aut vias ad majorem rerum peritiam adferre videtur. Quo circa, rem, puto, non esse inutilem, omnes utilitates, quas literarum Latinarum studium praebeat, referre, ut eo libentiores ac diligentiores animum linguae Latinae addiscendae adtendamus.

Ut vero de re minori loqui incipiam, |||<42v> tum de rebus gravioribus gradatim explicem, primum hoc tantum moneo, multa esse vocabula, quae Germanice usurpentur, neque sine cognitione linguae Latinae bene intelligantur. Quid enim est, quod sit injucundius, quam, cum in circulis aliquid inter convivas seritur, ne nomina quidem scire rerum, de quibus disputetur: nam plurima, et artium, et scientiarum nomina, rerumque multarum aliarum vel e lingua Latina, vel e Graeca ducuntur. Nec non sunt multa vocabula, quae, licet haud raro Germanice usurpentur, tamen sint evitanda, quod |||<43r> ex aequo, ac lingua peregrina, vel interdum melius etiam, vernacula exprimere possimus; sed, ne plane rudes et inculti esse videamur, ea, etsi non utamur iis, saltem scire atque intelligere debemus.

Tum etiam, neque haec est res levissima, opera clarissimorum virorum, velut Livii, Ciceronis, Horatii multorumque aliorum legere possumus et intelligere: in quibus nobis summi viri exemplo sunt, quomodo vita agenda sit, animusque excolendus. Doctus et literarum studiosus operibus priscorum legendis magis delectatur, quam nebulo nutrimentis mitissimis |||<43v> et jucundissimis. Ita etiam Seneca in epistola quadam librorum lectionem verum appellat ingenii alimentum, quod tamen, si exspectatam utilitatem praebeat, ut in ventriculo cibi, concoquatur. "Alimenta, inquit, quum ex eo, quod erant, mutata sunt, demum in vires et in sanguinem transeunt. Idem in his, quibus aluntur ingenia, praestemus. Concoquamus illa."

Aut quis meliorem potest literarum descriptorem dare, quam Cicero in quinto suo de finibus bonorum et malorum libro: "Animi cultus, inquit, est quasi quidam humanitatis cibus." |||<44r> Constat, summos scriptores, qui temporibus recentioribus exstiterint, praecipue auctoribus priscis, tam Latinis, quam Graecis, studuisse: qua etiam ex re judicari potest, horum in operibus vias quasdam ad doctrinam majorem cogitationesque optimas contineri. Quod idem nullus negabit, qui aliquantulum in literis profecit. Ut tamen exempla nonnulla adtulerim, pauca de notissimis Romanorum scriptoribus dicam. Horatium magis laudari posse non puto, quam cum Quintilianii verbis utor: "Inter Lyricos, inquit, solus fere dignus est legi Horatius, quoniam et insurgit aliquando, et plenus est jucunditatis |||<44v> et gratiae, variisque verbis et figuris audax."

Nominetur omnium recentiorum aliquis, qui in componendis versibus pulchrisque cogitationibus Virgilium aequaverit. Habuit quidem, quorum vestigia sequi posset, uti satis constat, eum in Eclogis Theocritum, in Georgicis vero Hesiodum, atque in Aeneide Homerum esse imitatum: quod tamen nihil ad minuendam ejus laudem confert, quia unus praestitit, id quod omnes tres Graeci poetae praestiterunt. Ut vero etiam dicam, quis de oratione pedestri optime meritis sit, neminem Ciceroni praeferre audeo. Hic enim summus |||<45r> et orator et philosophus exstitit, tantamque sibi paravit laudem, ut nullus hisce in rebus ad animum excolendum majori nobis sit exemplo. Quid quaeris? de omnibus fere scriptoribus priscis simile quoddam dici potest. Quis nescit breviter Taciti? quis ignorat copiam Livii? quis non amat dicendi venustatem Plinii? Sed ne in laudibus celebrandis multus videar, hoc satis sit.

Dicant forte aliqui bonas nobis esse versiones, quarum ope, quaecunque in priscis contieantur, noscere possimus: hinc nobis non opus esse, ut tantum temporis, tantamque curam ac diligentiam addiscendae linguae Latinae ||<45v> impendamus. Sed qui sunt hi? – Quod, qui dicunt haud dubie rudes ac literarum expertes. Nam versiones in dies, quo magis in literis proficimus, oratioque nostra excolitur, eo peiores fiunt; et quis post nonnulla secula, ubi linguam vernaculam plane mutatam fore puto, versiones, quae propter scribendi genus nec delectare possunt, nec faciles intellecta sunt, libens leget? Nec minus ipsa lingua addiscenda, quod si subtiliter fit, animum exacuit: tam declinando et coniugando, quam investigando constructionis ordine et resolutione, quam vocant. Et quo magis discipulus ipse animum intendit, ipse meditat, ipse omnia quaerit, ||<46r> eo magis animus ejus crescit. Quodsi quispiam, qui artem postea sequatur quandam, quae eum a studendo lingua Latinae prohibeat, omnem Latinitatem obliviscatur, num is etiam intelligentia sua et iudicio privabitur?

Denique iuvenis, cujus animus legendis priscis excitatus, alius excultus, qui et ipse, cum interpretandis priscorum operibus, tum crebris exercitiis, accurata linguae peritia instructus, multo facilius omnes scientias, ad vitae usum pertinentes, addiscere potest. – Hac sunt utilitates, quae ex studio literarum Latinarum profiscutur. Iam partem ||<46v> aggrediemur alteram, quae docet, quomodo hoc studium sit instituendum.

Praecipue requiritur, ut discipulus iam initio regulas grammaticas cum omnibus exceptionibus discat. Neque audiendi sunt ii, qui dicunt, non opus esse, ut discipulus discendis regulis vexetur; hoc fieri posse usu atque legendo. Rem se non ita habere, iam ex eo intelligimus, quod multi, qui scriptorem, eumque difficilem, ita vertere possint, ut tamen explicare nesciant, reperiuntur. Praeterea, cum puer ex Latino in Germanicum vertere coepit, etiam ex Germanico in Latinum ||<47r> vertere debet. Qui non una et legendo et scribendo, atque adhibendis regulis grammaticis exercetur, is nunquam, etsi permulta legerit, dissertatiunculam, vitiis carentem, conscribere poterit. Nec non nobis usu probatum est, quiconque bonum facere possint exercitium, facilius quoque ex Latino Germanice vertere posse. Hinc sequitur, plus esse temporis exercitus faciendis adhibendum, quam in scholis plurimis fieri solet.

Quaeritur ad huc, possitne lingua Latina, vernaculae instar, loquendo disci? Si res tantum spectat eo, ut Latine sciamus, nihil refert, quomodo hoc fiat: sin ||<47v> vero animus exacuendus est, cujus rei rationem maxime hic habere debemus, subtili quodam modo fieri debet. Denique discipulo ad Latinitatis castitatem et auctoritatem animus est attendendus, atque in ipso scribendo maxima adhibenda diligentia. Nihil quidem inter est, utrum puer, qui modo aliquid Latine scribere coeperit, locutionibus, a priscis usurpatis, utatur, nec ne: sed cum primas difficultates vicit, et animum iam magis ad dicendi genus atque elegantiam, quam ad minores regulas grammaticas, attendere potest; tum etiam melius scribendi genus a peiori, enuntiationes, quibus aureae aetatis scriptores usi sunt, a recentioribus distinguere debet.

Lisa 3: Heinrich Neukirch „De Tullio Horatique, egregiis linguae Latinae cultoribus“

<Heinrich Neukirch, F_15_27_28_3>

<42r>De Tullio Horatique, egregiis linguae Latinae cultoribus <a>

Omnibus in doctrinis, in quas linguas quoque referre licet alienas, quatenus eae ad animum excolendum magis ex regulis grammaticis addiscuntur, quam usu, ut tantum, si res postularit, loqui possimus, operibus utendum est nobis eorum, qui in re ea, quam percipere studemus, omnium maxime excelluerunt. Unde sequitur, ut ante, quam scientiae cuiusdem studio nos dederimas, praestantissimi huius res auctores nobis perquirendi sint. Quodsi quis linguae Latinae operam daturus est, necessario scriptorum Latinorum cognitionem consequi studebit. Quorum quisdem si || <42v> rationem habemus, facile intelligimus, eorum copiam esse maiorem, quam quae a iuventute studiosa pertractari possit. Quare delectus quidam habendus erit eorum, qui dignissimi sint, quibus tirones plurimum laboris, operae, curae impendant.

Cum vero dua sint scribendi genera, alterum orationis solutae, alterum metricae, paucisque tantam contigerit, ut simul in utroque genere excellent: Quorum quoque, quos principes habere liceat, auctorum habenda erit ratio. Solutae autem orationis scriptorum profecta nemo clarior fuit Cicerone, nec quisquam Flacco antecellit poetarum. – Quodsi eandem quam supra approbarimus, rationem || <43r> praestantissimos rei addiscendae auctores esse adhibendos, retinemus, hi etiam viri in litteris Latinis nobis praecipue erunt respiciendi; quippe a quibus lingua Latina in utramque partem maxime sit exulta. Eisdem igitur viros argumentum faciamus huius dissertationis, quam in duas dividamus partes, quarum prior de Cicerone, de oratione pedestri optime merito, exponit, posterior de Flacco, orationis poeticae peritissimo.

Si ex iis, quae ad huc superant, Ciceronis operibus de eo ipso iudicamus, offertur nobis orator, philosophus, poëta. Gravissime oratoris partes suscipit; eloquentiae enim diligentissimo studebat. || <43v> Qua quidem in re imitandos sibi proposuit Isocratem, Lysiam, Demosthenem, Graecos illos oratores, quorum orationes etiam Latine vertit. Omnino ex pluribus ipsius operum locis intellegere licet, eum semper Graeca cum Latinis coniunxisse: neque id in dicendi exercitatione solum, sed etiam in philosophia: et eum aequè peritum fuisse Graecae linguae, ac Latinae: Graecae historiam quoque consulatus sui conscripsit.

Eloquentia Ciceronis semper imitanda et fuit, et est, et futura est. Litteris reflorescentibus omnium veterum hunc maxime admirabantur auctorem, cui puritas orationis perpetuo inter scriptores Romanos primas servavit. Cum Latinitas emendata atque elegans indicanda || <44r> est, Latinitas dicitur Ciceroniana. In arte dicendi quidem Cicero nec primus, nec solus exstitit Romanorum, qui insignem sibi pararet gloriam, sed habuit, quos sequeretur; in his M. Porcium Catonem, Gracchos, aliosque. Primus vero excoluit orationem, primus verbis delectum adhibuit et compositone artem, ruditatem antiquam Graeca vincens <e> urbanitate. Qui quidem, quia de omni redefendenda perspicue, ornate, auditoribus temporibusque accommodate, ut facile audientium animos ad suam dirigeret voluntatem, dixit, sane temporum illorum orator habendus est maximus. Attamen neque huic quidem obtrectatores defuisse constat, qui ei primas concedere nollent. Sed quae singuli || <44v> Tullio obiectaverint, non opus est afferre, quoniam, cum eius opera ad manum habeamus, ipsique, studio et ira vacui, de his iudicare <g> possimus, facile intelligimus, quiquunque <h> eius vituperandi causa protulerint, eos, invidia concitatos aut certo inuria dixisse.

Hactenus de oratore. Iam videamus, quatenus Cicero de philosophia, simulque etiam hac in re de lingua meritis sit Latina.

Philosophum licet multi eum minoris faciant, tamen, praecipue quod ad linguam attinet, etiam hac in re multo maximus exstitisse videtur. Nec minus hoc in genere elegantem, splendidam quoque, atque etiam magnificam dicendi rationem tenet. Vim quidem, ipse existimat, dicendi maiorem esse in orationibus: sed hos quoque colendum ||<45r> esse aequabile et temperatum orationis genus. Maximum autem fecit, quod Latine scribere maluit, quam Graece. Neque enim eo, quod vidit, priores Romanorum scriptores hisce de argumentis scribere non ausos esse, deterritus est, quominus ipse scriberet: sed, periculo facto, etiam hoc in genere maxime profecit, ut, id quod et ipse in primo de natura deorum libro dicit, verborum: quidem copia ne a Graecis quidem vinceretur. Omnes enim libri eius philosophici ostendunt, quam multa verba Graeca ille in Latinum verterit, atque eo linguam suam vernaculam quemadmodum ditaverit. Ac sane nullum Ciceronis operum ||<45v> legere possumus, quin intelligamus, eum praeter summam copiam maximam quoque et puritatem, et concinnitatem atque elegantiam esse assecutum. Dicendi copia eius interdum tanta est, ut linguae conformationes, ab eo adhibita sint admirandae. Oratione tamen excepta, philosophici eius libri non omnes eiusdem nobis sunt pretii. Praestantissimi eorum sunt tres de officiis ad Marcum filium, in quibus elaborandis Panaetium praecipua atque Hecatonem, stoicos philosophos Graecos, secutus est. Quod quidem opus ita temperatum est, et suppletum ornatumque acuto Ciceronis ingenio, ut pulcherrimum ad animum honestatis sensu imbuendum ||<46r> praeceptorum corpus exstet. Nec quisquam amicitiae ac senectutis iucunditates melius depinxit, quam Cicero in opusculis suis de amicitia et de senectute. Reliqui libri philosophici, quamquam non semper cum nostris cogitationibus et nostro iudicio congruunt, tamen multa praeclara continent, et vel propter ipsam orationem iam <i> digni sunt, qui diligentissime legantur. Praecipue ea iis magna philosophiae historiae pars, imprimis Academicorum ratio, addisci potest.

Ciceronem denique adolescentem artem quoque poëticam attigisse constat. Quod quamquam ad laudem eius celebrandam minus valeat, tamen, quia ipse senex iuvenili ista opera ||<46v> delectatus esse videtur, rem non plane omittamus. Versus eius apte pulchreque sunt compositi, in <j> quibus tamen ingenium poëticum et mens divinior desideratur. Quo in genere haud dubie plus praestitisset, si in hoc studio perseverasset, neque omnes vires suas in id contulisset, ut orator evaderet Romanorum maximus. Poëmatum Ciceronis hodie fragmenta tantum supersunt.

Cetera, velut libri rhetorici, epistolae, quae nobis tam auctorem ipsum, quam excellentissimos illius temporis viros et reipublicae statum manifeste ab oculis ponunt, mihi propter angustiores dissertationis fines silentio sunt praetermittenda.

Iam alteram aggrediamur partem, ||<47r> ubi nobis explicandum est de Horatio.

Hunc quis ignorat poëtam, qui ab omnibus legitur, omnesque oblectat? Quis nescit altitudinem in eius carminibus, et gratiam ac varietatem? Cui solertia ignota est ne nitor in sermonibus? Quem denique artificiosa in omnibus eius operibus compositio fugit? Qui ingeniosum poëtam et concinnum legere cupiunt, quique stadium suum in versibus faciendis ponunt, iis nemo maioris potest esse auctoritatis Horatio. Franciscus Petrarca, poëta suae aetatis praestantissimus, cuius opera nunc quoque libentissime legimus, dicere solitus est, se nullius poëmatibus, ||<47v> lectis perfectiorem evasisse, quam Flacci.

Horatius licet Graecos poëtas magis imitaretur, quam Latinos, Graecaque exemplaria nocturna versenda manu, versanda diurna <1> existimaret, patrio tamen sermone, ac non alieno, sibi utendum esse censuit. Qua re immortalitatis viam sibi aperuit. Neque enim tantam, si Graece scripsisset, sibi parasset gloriam, cum tempore iam illo omnes fere Graecorum poëtae insignes, quorum opera non satis admirari possumus, quique eius fortasse obscurassent gloriam, vixissent.

Quocirca etiam ipse: In silvam, inquit, non ligna feras insanius, ac si magnas Graecorum malis implere catervas. || |

<48r><2> Lyricorum poëtarum Romanorum solus hodie exstat Horatius; sed Quinctiliani sententia nos de perditis ceterorum operibus solari potest. Inter lyricos<3>, inquit, solus fere dignus est legi Horatius, quoniam et insurgit aliquando, et plenus est incunditatis et gratiae, variisque verbis et figuris felicissime audax. Ex quo iudicio intellegitur, quanti iam tum poëta noster sit aestimatus. Praeterea in carminibus praecipue de arte metrica meritis est; primus enim Lesbios modos attemperavit Latinis; primus orationem Latinam diligentissime elaboravit, quam difficilibus Graecorum metris aptam redderet. Eius studio || |<48v> et perseverantiae contigit, ut<k> artificiosam versuum componendorum rationem perficeret, ut merito ab Ovidio appelletur numerosus.

Plus tamen, quam in lyricis poëmatibus, Horatius valet in satiris, in quibus etiam eius epistolae, cum fere inscriptione tantum inter se differant, habendae sunt<l>. Satiricum eius ingenium nemo, neque ex veteribus, neque ex recentioribus, ulla assecutus est imitatione. Fuerant quidem ante eum Ennius, Lucilius aliique. His tamen Horatius non usus est; suos habuit fontes, e quibus hauriret, usum atque ingenii humani scientiam. Neque acerbum in satiris se praebet morum magistratum, aut || |<49r> hominem, vituperandi libidine abreptum: sed irrisorem petulantem, hominemque politum et urbanum. Quaecumque praeter consuetudinem ac morem maiorum fiunt, ei nec placent, nec recta videntur. Facili ratione et iucunda, qua philosophatur, salibus, quibus cogitata sua condit; elegantia et eloquendi celeritate, quibus ea cum aliis communicat, maxima, remota nimia simplicitate, sermonum suavitas efficitur. Ceterum hexameter ad hoc quoque poëticae genus ab ipso ita aptatus est, ut dictio eius, si numeros tollis, orationi apta sit solutae<m>.

Quid quaeris? Si dispositionem eius cogitationum consideramus, circumscriptionem || |<49v> verborum, concentum versuum, varietatem rerum; si meminimus, eundem hominem satyras, elegantiae, concinnitatis et alacritatis plenas, scribere; epistolas, optima societatis civilis praecepta continentes; librum de arte poëtica, sublite auctoris iudicium indicantem: nulla est dubitatio, quin consentiamus, Horatium unum esse ex iis ingeniis, quas natura formaverit splendissima.

Lisa 4: Ferdinand Otto Ludwig Freymann „De utilitate philologia“

<Ferdinand Otto Ludwig Freymann, F_15_24_81>

<82r>De utilitate philologiae[a]

Nostris temporibus, et imprimis in patria mea, cum perpauci tantum philologiae operam dent, plurimique obiter doctrinam aliquam, et praecipue literas in posterum victus subsidia praebentes, sibi parare studeant, verba quaedam de utilitate philologiae faciam, ut me ipse ad viam inceptam, difficillimam quidem, sed amoenissimam persequendam, adhorter huiusque scientiae utilitatem, quantum id per rudem et ineruditum, qui Minervi templi limen nondum salutavit, fieri potest, exponam.

Philologia in linguarum studio versetur. Nos ut fieri solet linguarum studio inprimis intellegimus hoc loco studium utriusque linguae, qua ex antiquis populis Graeci et Romani usi sunt: cujus utilitatem in animo unius cujusque hominis excolendo, quum in universum, tum in unaquaque disciplina separatim, explicare tentabo. || <82v>

Philologiam primum, ad animum excolendum, maxima utilitate esse, nemo negaverit. Linguae enim populorum, quos supra dixi, multo sunt perfectiores, quam recentiorum gentium linguae, ab antiquis derivatae. Alia regula oritur ex alia et deducitur, ita ut animus juvenilis, mature jam ad cogitandum adsuescat, et postea in scriptoribus legendis, constructione verborum implicata, ingenii acumen eximie exerceatur. Praeterea scripta Romanorum, inprimis Graecorum, multa cuique homini utilia complectuntur. Maximi patriae amoris, constantiae, temperantiae, et multarum aliarum virtutum, nunc rarissimarum, exempla praebent antiqui scriptores, historici praesertim, et ad praeclare facta imitanda, inflammare possunt. Non vero temperantiam morumque simplicitatem, in omni historia antiqua deprehendimus: Romani enim vitiosius insanisque luxuriae dediti erant, quam omnes, qui nunc maximi helluones habentur: a Graecis autem, numquam decori modum egredientibus, elegantia demum, atque iudicio subtili uti, voluptatibus, vitaeque amoenitatibus frui discamus, || <83r> et vitia eorum ipsa, incommodis ex iis nascentibus, ab animi pravitate nos deducant. Maximam vero utilitatem, antiquae linguae afferunt et semper afferent ingenio animoque excolendo, quod etiam antiquae philosophiae studio assequimur. – Philosophia quidem Graeci Romanos longe superavere, qui ex illorum libris, quid optimum putarent, elegerunt, aut ex omnibus unum sibi composuerunt. Graecorum contra philosophi, non solum multum acute excogitaverunt, sed etiam excogitata mirifice explicuere, ita ut hac ratione etiam eorum scripta cum voluptate maxima legantur. Praeterea gratissimum est visu, quanta opera philosophi antiqui, omnes difficultates, ut veritatem tandem invenirent, vincere studuerint; et quomodo paulatim attum, quem tenerant gradum, adscenderint; quod neminem qui quidem se philosophum vult appellari ignorare decet. – Minor tamen non habenda est utilitas, quam philologiae studium affert iudicio acuendo, inprimis Graecis perlegendis. Ubinam quaeso populus inveniatur, qui eorum poëtis, eorumque scriptoribus rerum gestarum antecellat? Cujus animus in Sophocle, Aeschilo, aliisque summis viris legendis non effertur, maximaque voluptate fruitur? || <83v>

Ad singulas disciplinas et primum quidem ad theologiam transibo; gravissimi enim theologo est momenti, ut literis operam det. Nam liber ille, ex quo ei maxima scientiae pars haurienda est, Novum Testamentum, graece est conscriptum: et etiamsi multae nobis sint versiones, semper tamen theologo iudicandum est, num verae sint nec ne: in re gravissima ut haec, aliorum auctoritatem sequi non potest; doctissimi enim viri nonnunquam errant. Patrum ecclesiasticorum praeterea, et multorum aliorum opera, quae theologus ignorare nequit, graece et latine sunt edita. Clarissima

etiam eloquentiae et dictionis exempla, in Graecis et Romanis invenimus, quos quidem non in cathedra, sed in foro atque pro nostris dicentes, tamen nostri divini cultus ministri sibi exemplaria ad imitandum proponere deberent; ut Reinhardus Dresdensis, Schleiermacherus Berolinensis aliique fecerunt: et quis eorum orationes non maxima admiratione pietatisque sensu affectus leget? |||<84r>

Venio nunc ad juris consultos, quibus antiquarum linguarum, praesertim latini cognitio, non minus quam theologis necessaria est. Institutiones enim, pandectaeque, uno verbo totum jus Romanum, quod semper juris peritum scire decuit, nostris vero temporibus Napoleonis codice maxime vigere coepit, sermone latino conscriptae sunt. Doctus autem juris consultos non solum in literis Latinis, sed etiam in Graecis versari debet. Jurisprudentiae enim historia ex multis scriptoribus Graecis, ut e Dionysio Halicarnaseo, Diodoro Siculo, multisque aliis haurienda est.

Iis etiam, qui medicinae operam dant, philologiae studium non est negligendum. Non ut disserationem, ad doctoris gradum obtinendum, scribant, quamquam etiam melius esset, si hanc componere valerent; sed quia verba, hujus disciplinae technica, latina et imprimis graeca sunt; medico igitur, harum linguarum ignaro, nihil nisi mutae et inanes literae esse possint, quas multa opera ediscet, et mox, nisi saepe eorum memoriam repetat obliviscetur; omniaque miscebit, nullum enim sensum sermonis imperito haec vocabula praebent.

Qui disciplinis, quae philosophicae apud nos appellantur, indulgere volunt, nullo modo linguarum antiquarum notitia carere possunt. Philosopho, quem veteres ita nominabant; qui unde ortus sit mundus, qua lege generali sint homines, qui bonorum malorumque fines, qui animi immortalitatem etc. explorare studet, |||<84v> quoniam jam antea mentionem feci quam utilitatis futura sit philologia; nunc ad historicos, rerum gestarum scriptores, venio. Hic historiae fundamentum, antiquam historiam non ignorare debet; non solum, ut ad medii aevi historiam transire possit, resque novas rite dijudicet; sed etiam plurimarum gentium recentiorum historici, qui populi originem, primaque ejus facta enarrant, ium maxima gentis pars ferox adhuc, inculta, literarumque rudis esset, latine annales composuerunt. Inprimis autem, ut dixi, historicus philologiae, ut antiquam historiam cognoscat, eget: qui enim diligenter historiae operam dabit, versionibus, saepe haud accuratis, contentus esse non potest. Optimam historiae conscribendae rationem ex veteribus tantum discet; recentiores enim, nec tanta libertate gaudentes, nec tantam vim in scribendo adhibentes, simplicitatis loco, splendidis verbis utuntur. Herodoto, Thucydidi, Xenophonti, Sallustio, Livio, Tacito, et nonnullis aliis, Ioannem Muellerum solum opponere possumus; qui vi atque simplicitate veterum similis, Helvetiorum historiam narrat.

Imperatoribus, centurionibusque nostris, philologiam haud inutilem esse, qui bella Graecorum, et Romanorum praesertim, ex antiqua historia noscit, sine dubio intelliget: nam |||<85r> etiamsi multa alia sint apud nos, quam olim fuerint, multis tamen rebus utendum est; quas Napoleon maximus dux probavit. Sed politioris humanitatis studiosum linguarum antiquarum haud plane expertem esse oportet; quotidie enim vel legimus, vel audimus multa verba latina aut graeca, in scriptis Germanicis, quae, omni eorum notitia carentes, intellegere nequeunt.

Satis dixi. Pauca jam, quae locutus sum, philologiae utilitatem, omnibus probent: an vero multam suavitatem iis hoc studium praebiturum sit, nec ne, pro certo habere non audeo: diversi enim sunt hominum animi, nec de gustibus est disputandum.

Lisa 5: Ferdinand Kraemer „De utilitate ac praestantia literarum

<18r>De utilitate ac praestantia literarum

<Aasta: 1826

Autor: Ferdinand Kraemer; f_15_25_1825_1834_5>

Magna omnino vis * in literarum studio posita est, et ad penitus perscrutandam veritatem, et ad augendam et cumulandam hominum felicitatem. Nam cum unicujusque animus honestissima literarum voluptate afficiatur, ita et nulla omnino civitas florere potest, nisi a literarum sole collustrata, ut is sane, qui literarum cultum sustulerit, solem ipsum e mundo sustulisse videatur.

literae imprimis ad animi cultum, quo nihil praestantius inveniri potest, necessariae sunt; nam omnia, vel divitiae, vel opes, vel honores et munera |||<18v> fragilia, et (externis) casibus obnoxia sunt – literarum cultus tam domi quam militiae viget. Qui literis exornatus est, is certionem in rebus explorandis rationem inibit, externa rerum specie se decipi haud patietur, et qui certiore omnium causarum et naturae intelligentia praeditus est, is, si vel totam aetatem in otio literario consumere volet, abunde semper habebit quo delectetur. –

Vis acrior ingenii omnia facilius penetrat, mentis exercitata acies longius prospicit, homo doctus, subtilius denique, quam vulgus, expers omnis doctrinae, accuratius et verius judicat. |||<19r>

Etsi haud raro fit, ut et homo doctus falsis argumentationibus in errores inducatur, ipsi tamen errores non impediunt, quominus veritas tandem inveniatur, et ut fines doctrinae et literarum sensim praeferantur et extendantur. Nam omnia haec emolumenta * non ex usu vitae quotidiano et sine ulla mentis exercitatione proveniunt, sed meditando solum et diligentius in res inquirendo comparari possunt.

In juvenili aetate jam multa discimus, quibus virilis aetas non indiget, sed si cogitaverimus, quanta sit in literis et artibus, qualescunque sunt, per discendis praestantia, tum |||<19v> neminem poenitebit, se in iis perdiscendis aliquantulum temporis collocasse. * –

Praeterea veritatis investigatio et literarum cognitio generosam et inexhaustum voluptatem nobis praebet. – Magnum est illud quidem viatoris gaudium, qui per anfractus et errores inexplicabilis alicujus silvae rectam et apertam invenit viam, major vero est illius voluptas, qui dum literarum studium persequitur, ex errorum tenebris ad lucem pervenit.

Quantum vero discrepat ab his ille, qui patrimonio suo fretus, vitam luxuria et inertia, quibus nihil vilius et objectius inveniri potest, |||<20r> perdit, qui nihil agit, quo se hominem esse demonstret! – Nihil est vilius et abjectius, quam homo, qui ita vivit, ut neque domi neque militiae, neque publice, neque privatim, neque civibus neque sibi utilis, veluti navis nullum sui vestigium relinquat. Egrege Hesiodus: "diligentiam sit et laborem nemini, desidium et luxuriam omnibus turpem et objectum esse" – Non minus praeclare Cicero, "qui nihil agunt, inquit, non esse mihi videntur."

Cum igitur vita ignara atque odiosa ne pro vita quidem habenda sit, videamus nunc, num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad literas, animum adjicere praestet. |||<20v>

Plures sunt artes, quae nostris cum studiis, aut nullam omnino, aut non magnam communionem habeant, e quibus agricultura et mercatura[3] praecipue ita necessariae sunt, ut civitas omnino iis carere non possit; ex illis vero, quae ad ornandam civitatem, et ad honestam in animis voluptatem excitandam pertinent, duae aliae, ars pictoria et statuaria.

Quidquid enim boni civitas ex terrae solo dicere potest, id agricultura comparat et gignit. Tum, quid est utilius, quid ad vitam beandam et ad hominum industriam excitandam magis, necessarium, quam mercatura? Pictorum et statuariorum opera plurimum |||<21r> habent admirationis et voluptatis, praecipue ad conservandam illustrium virorum memoriam apud posteritatem, et ad reliquorum imitationem excitandam magnam habent vim. –

Sed omnibus iis artibus antecellit literarum studium, quod in omnibus vitae conditionibus, in rebus tam prosperis quam augustis, recte jureque fons omnium aliorum bonorum nominari potest.

literarum tractatio quiete maxime et otio abundat, mercatura terra marique maximis periculis suos objicit, in literis tractandis ea solum bona petuntur, quae neque naufragiis neque incendiis obnoxia sunt, quae neque furem neque |||

<21v> latronem timent. Ne Apellis quidem tabulas, ne Praxitelis quidem statuas cum scriptis Homeri et Virgilii picturis comparaverim. Quim etiam ignoraremus talium operum opifices, nisi literarum monumentis proditum esset, eos quondum summam gloriam consecutos esse. Opera vero eorum, qui vel totam homini figuram vel partes singulas exprimunt, talis sunt naturae, ut ea si nihil aliud, longinquitas tamen temporis sit extinctura et consumptura. At scripta et lucubrationes doctorum, non solum illustrium virorum corporis et membrorum formam, sed et virtutes, animum, vitam et facta eorum ita exprimunt, ut eos quasi spirantes et viventes ante oculos videamus. literae igitur talem vim habent, ut ista, omnium |||<22r> aliarum rerum confectrix, longinquitatis temporis, iis solum nihil eripiat, sed majorem potius dignitatem comparet et conciliet. –

Sed invenientur fortasse, qui vitam militarem, quae multis summam gloriam et maximam potentiam conciliaverit, otiosae doctorum vitae praeferunt! Numquam mihi quidem in mentem veniet, ex gloria fortium virorum quidquam deterere, sed ex animo peto, ut eorum praeclara facinora ad immortalem posteritatis memoriam conserventur.

Attamen si quis reputet, quae illius sit vita, qui perpetuis periculis obnoxius frequentius sub divo, quam sub tecto somnium capiat; et quae ejus, qui in literis tractandis libere et tranquille vitam transigat, vix enim dubitaturum esse puto, vitam tranquillam et serenam continuis periculis omnino praeferendam esse.

literis denique magnum pretium statuendum erit, quod ad communem generis humani felicitatem |||<22v> augendam plurimum conferunt, adeo, ut ille Milesius Thales a propinquis et ab amicis suis reprehensus, quod omne tempus in literarum honestarum studio consumeret, contenderit: hominem literarum copia instructum, semper divitem esse; vel illico divitem fieri posse. Quae verbis paullo post ab eo comprobata sunt. Nam cum astronomicis scilicet observationibus praevideret, magnam olei fertilitatem fore, omnia Milesiorum praela conduxit et postea ex iis, magni clocatis, magnam pecuniae vim sibi comparavit. –

Ex his omnibus quae leviter attigi jam apparet, quanta sit in literarum honestarum et in artium ingenuarum cultu vis posita. Arduum illud quidam est iter ad veram et solidam doctrinam, sed cogitemus, nullo modo fieri posse, ut ad excelsa et sublimia per plana aliter veniatur, quam labore. Summus vero in literarum studio collocatus labor nullus est, prae suavissimam, quam largiuntur voluptate! –

Lisa 6: Emil Kyber „Laus literarum“

Lisa 6:

<156r> Laus literarum

<1827, Emil Kyber, f_15_25_1825_1834_14.pdf>

Quaelibet vitae aetatisque conditio quum ad animi vires vel excitandas et augendas vel minuendas et retardandas valeat, sponte sequitur, maximi esse momenti illam, qua juvenis in literarum universitate versatur, annorum seriem. Quid enim majorem habet vim in omnes totius vitae reliquae partes, quid magis totam juvenis indolem, animum atque ingenium format, quid |||<156v> magis sensus ejus ad praecepta honesta bonaque percipienda excitat, quid magis denique futurae felicitati atque bene recteque vivendi rationi viam aperit, quam artes literaeque a celeberrimis Academiae doctoribus in usum audientium traditae?

De harum literarum studio atque utilitate quum mihi hoc tempore edisserere proposuerim, videamus scilicet, literarum studium, quantum ornamenti ac praesidii tam communi generi humano, quam vel singulis hominibus afferat. |||<157r>

Primum, quid majus, quid excelsius venerabiliusque dici aut cogitari potest? Nonne enim hoc homines omnium temporum omniumque saeculorum studebant spectabantque, quomodo omnes totius orbis terrarum incolae magis magisque feliciores beatioresque reddi possent? Et si perspectum habemus literarum auxilio facillime haec impetrari posse, in quibus rebus magis tunc omne studium ponere debemus, quam in literis? ut non tantum ipsi illis progredi, verum quam maxime alios etiam illis imbuere conemur. Gentes, |||<157v> ignorantia superstitioneque obtusae, illius conferas conditione, qua eruditio literaeque vigent, quam longe inter se differunt! quanto plus saevitiae immanitatisque apud illos, quanto plus politionis urbanitatis humanitatisque apud hos invenies?

Prima jam ab aetate literae honestissima quadam voluptate nos alliciunt allectosque praeceptis complent saluberrimis; non tantum bene dicendi, verum etiam bene vivendi commonstrant vias; excitant in animis nostris igniculos gloriae; quantus sit |||<158r> in virtute splendor, quanta in vitii deformitas edocent: quae omnia qui semel bene penitus imbeberint, ii numquam non postea et vitii turpitudinem omni studio refugient et officii honestatisque rationem rebus aliis omnibus anteponunt. Ab educatione pueritiae totius reliquae vitae expectatio pendet; quo maturius jam literis imbuti sumus, eo magis tenebrae discutiuntur, eo magis in interiorem rerum naturam, a quibus bene perspectis multa in omnem vitam commoda redundant, penetramus, eo magis in mentis animique cognitione progredimur, |||<158v> eo maturius ad animi corporisque tranquillitatem atque integritatem quam maxime perfectam, ad hoc ultimum omnium hominum studium ac finem pervenimus. Quodsi vetustissimis jam memoriae dignissimae antiquitatis temporibus, populos, maximeque Graecos Romanosque studiis literisque vacasse invenimus, istis temporibus, ubi literae minime tot singulas doctrinas amplectebantur, ubi, nullis majorum exemplis propositis, ex suis ipsi hauriebant viribus atque ingeniis illas disciplinas, quarum usum prius ignorabant, quodsi, inquam, istis jam temporibus, animos ingeniaque literis informabant; quanto magis nos, post tot saecula, quibus incredibilia literae ceperant incrementa, operam illis dare debemus; |||<159r> quanto acrius nos illis incendi atque inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum virtute praestantium opera intuemur?

Humanitatis autem studia maxime sunt, quibus ad literarum usum qui sese conformat, operam navare debet; illa sunt, quae veram efficiunt animi culturam, et si quis, prius quam aureos veterum scriptorum libros animi cum attentione pervolverit, prius quam linguarum quantulumcunque quidem

antiquarum intelligentiam ac constantem et perennem totius eruditionis veterum amorem conceperit, academici civis nomen profiteretur, non sine damno profecto in academia versaretur. Primum commodum, quod ex praeclarissimis antiquitatis |||<159v> monumentis proficiscitur, cernitur in eo, quod ex illis ipsius antiquitatis, vetustissimorum ac celeberrimorum orbis terrae populorum notitia, eorumque, quibus illi uterentur morum conditionumque cognitione imbuimur. Prudenti modo qui deinde antiquitatem persecratur, mentem providentiae vestigiis intentam habet id genere humano educando, suae aliorumque saluti ut consulat, prudentiam ex iisdem fontibus ut hauriat, gurgites periculosos ac voragines ut evitet, quibus alii submersi sunt; quumque ita in indagandis naturae dotibus omnibusque iis quae homines illarum ope efficiant, occupatus sit, in notianum humanarum perspicuitate sensim sensimque exorta versatur. Neque tum porro, altera ex parte si animadvertit, quomodo Socratis ratio ingeniumque ad puriorem numinis notionem officiorumque humanorum intelligentiam ascenderit, et altera contra crassam superstitionem, tanto cum dolore et luctu erroribus ac vitis obstupescet, quibus totae |||<160r> nationes, nimio rerum in sensus cadentium amore captae, se contaminarunt.

Sunt autem, qui dicant, juvenem antiquitatis studio, hominum inter quos natus est morumque et consuetudinis, quibus sui distinguuntur, expertem, ad cognitionem eorum; qui multis interjectis saeculis vita defuncti sunt, traduci accuratioremque fori Romani notitiam, quam agri silvaeque ante fores ipsius suae civitatis sibi comparare. Opus quidem est, ut tanquam cives hujus terrarum orbis, ipsam nostram gentem vicinosque proximos omnium primos nosse discamus; philosopho autem et homini erudito gentium vetustissimarum cognitio historiae multo fertilior reperitur. Nam, totius generis humani cognitionem sine antiquitatis veterisque historiae monumentorum notitia scientiaque addisci posse, dici nequit. – Humanitatis studia autem non tantum philosophiae cognoscendae multarumque vitae communi inservientium rerum atque artium sunt fontes, verum illis etiam omnes indoles naturae |||<160v> omnesque vires ingenii humani exerceri possunt. Auxilio eorum sensus leporis, sive viva venusti, honesti et boni agnitio, praestantissima illa animi dos, qua omnes reliquae demum maxime frugiferae utilissimaeque fiunt, nos vero ipsi innumerae jucundissimorum liberalissimorumque sensuum multitudinis participes reddimur, facillime acquiri potest. Non minoris utilitatis literarum studium est, ratione habita illius, quod confert ad honestam animi indolem conformandam; atque ubi infirmam ineuntis aetatis teneritatem robur adolescentiae exceptit, quae tandem alia res ante animum praeclararum rerum studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea aetas insigniter agitari solet, frenos injicere, praeter literarum tractationem, potest? Animus enim quodsi |||<161r> honestis semper bonisque occupatur laboribus, numquam pertimescendum est, ne aut voluptatis irretiatur illecebris, aut molli Sirenum cantu ad exitium perducatur, tanta siquidem est oblectatio paulatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi, ut ea qui fruuntur, ab iis neque laboris taedium, neque avocantium voluptatum blanditiae sentiantur. Integram denique honestamque literae nobis afferunt voluptatem, ipsae jam per se, et ad rerum veritatem perscrutandam quia aperiunt nobis viam. Quoties enim intellegit doctus, non frustra adhibitis animi viribus doctiorem se peritioremque fieri, rerumque cognitionem et intelligentiam augeri, toties maximam liquidissimamque percipit |||<161v> voluptatem, neminique pertimescendum est, ne fontes isti voluptatum exhauriantur; sed sunt perennes, quovis tempore nobis adfluentes, atque quo saepius ex illis hauriamus, eo dulciores sunt eoque magis abundant. Quoniam igitur voluptas ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus major sinceriorque sit, vel illud indicio est, quod aliarum satietatem quandam esse ac taedium confitentur: hujus ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius atque avidius concupiscit.

Lisa 7: Ferdinand Johann Wiedemann „Quae studia referuntur ad humanitatem, et suntne omnino digna, quam illis impendimus?“

<33r> Quae studia referuntur ad humanitatem, et suntne omnino digna, quam illis impendimus?

<Ferdinand Johann Wiedemann, f_15_29_1824_1834_4>Prioris quaestionis solutio, quo laxior atque incertior hujus vocis vis atque potestas est, eo minus supervacanea est. Veteres enim eadem alia significatione utebantur, et vel nunc tum latiore tum angustiore vi usupatur. Omnino eas artes et litteras complecti putatur, quibus prae aliis humanitas fingatur et formetur, sensus venusti acuatur, mentis intellegentia limetur, animusque ad integritatem, mutuuum hominum amorem aliasque virtutes impellatur; universae igitur culturae scientia, quae homini per se neque ullo modo munere publico aut ullo vitae negotio spectato, utilis sit. At vero eadem de reliquis omnibus quodammodo praedicari possunt, cum et opera et industria, quae versentur in addiscendo juris prudentia, medica vel quavis alia arte, mentem exercere et locupletare vimque habere in animum possint. Quenam igitur sunt, quae ab altiore communis utilitatis gradum honorifico illo nomine insignitae sunt? Romani illis annuerant poësin, rhetoricen, grammaticam, criticen, || historiam, mathesin universamque, quam dicunt, philosophiam. Nostra aetate duplex obtinet hujus nominis significatio; latiore usurpatur de omnibus litteris, quibus juvenum ingenia in scholis occupatur, ut: naturae et rerum divinarum scientia, historia cum geographia et chronologia, mathesi, philosophia, poësi, rhetorice et musice, linguis veteribus et recentibus aliis. Quamquam enim harum disciplinarum multae, humanitatis studiis si opponuntur, etiam sublimiores appellantur, isto appellatio tamen non nisi de toto illarum ambitio et complexu valet. Quodsi vero in earum principiis et elementis subsistimus, aut fertilissimae mentisque juvenilis viribus accommodatissimas partes earum ad uberiores explicationem eligimus, universae hominum culturae inserviunt, viamque ad sublimiores artes sternunt ac muniunt. _ Angustior humanitatis studiorum vis eadem est, quae philologiae, et graecarum tantum romanarumque litterarum notitiam complectitur. Quam quidem notitiam, quamquam amplissima videatur, tamen ad ipsam vocem, qua exprimitur, quod attinet, valde angustis finibus inclusam esse, fatendum est. || Quamvis autem studium, quod in linguis addiscendis ponitur, non solum sit, quod nomen illud sibi vindicare possit, tamen non modo permultum ad culturam confert, sed etiam in maturioribus institutionis annis uberiore ratione, quam aliae doctrinae, linguae tradendae sunt.

Quo facilius vero statim notionem mancam et imperfectam evitarem, pro qua studia humanitatis cum mero confunduntur linguarum studio, in quo nil nisi quaedam regularum grammaticarum multitudo ac vocabulorum phrasiumque copia requiruntur, studia humanitatis arctiore quidem vi graecas romanasque litteras, nequaquam linguam, indicare, convulto dixi et de industria. A grammatica quidem linguae cognitione incipiunt, neququam vero eadem etiam finituntur. Nam quid est, quod nos incitet ad addiscendam linguam Romanam Graecamve? Proxima causa haud dubie haec est, ut scriptores graecos latinosque legere possimus quos quidem qui legere atque perfecte intelligere cupit, is sane ad illos legendos non solum vocum singularum notitiam afferre debet. In mechanica quasi linguae structura minime acquiescat, sed interiorem ejus indolem accuratius perscrutetur, communia omnium linguarum principia, et quae sint graecae latinaeque propria probe intelligat, varius saepissime singularum vocum notiones accurate distinguat, edesque primam earum originem imo quasi radicem perquirat, _ delectum et collocationem earum cogitatorumque seriem contextam observet, ut venustatem gravitatemque inde oriundam sentire possit, necesse est. Requiritur porro, ut ad totius antiquitatis sensum penetret, civilis et eruditae historiae monumentis operam det, perfectam terrarum rerum publicarum, divinarum atque domesticarum non modo Romanorum Graecorumque, sed omnium populorum, quorum memoriam nobis Romani et Graeci

conservarint notiam sibi comparet universae naturae artisque intelligentiam, ex his in antiquissimis mentis humanae thesauris acquirat, ipsiusque sensum venusti ad perfectissimorum scriptorum, oratorum et poëtarum exemplum conformet. Qum denique haec opera praestantissima interjecto longo temporum intervallo ac negligentia hominum, a quibus nostrum a quibus nostrae aetati tradita sunt, subinde corrupta vel cum adulterinis et spuriiis permixta sint, || illorum studiorum non pigat operae laboriosae quam criticae impendat, cujusque subsidio, quamvis non ubique locorum certa et indubia, saltem tamen verisimili ratione, intellegat, quae proba sint necne nihilque omnino, quo locum corruptum emendare, aut loco intellectu(i?) difficili lucem afferre possit, contemnendum portet. Quamvis is quidem, qui huic litterarum studio, tanquam praecipuo negotio suo, vitam non consecrarit, paucissimos scriptores hac diligentia perlegere possit nemo tamen academiae nomen prius profiteri debeat quam nonnullos illorum hac ratione, complures cursim legisset, omniumque reliquorum hirtoricam saltem cognitionem sibi peperisset. Haec enim scientia tantae est necessitatis, ut juveni, qui sine hoc filo quasi Ariadnes immensum litterarum regnum ingredi audeat, semper verendum sit, ne aberret, atque alteram regionem nimis mature alteram sero intret. Sperare quidem licet ipsi, fore ut in ipsa academia hoc filum sibi subministretur, eodem vero, si e schola jam attulerit, jam statim ab initio || novi stadii sui uti possunt. Alteram quaestionem, num studia humanitatis opera, quam iis impendimus, digna sint, hoc loco non nisi litterarum graecorum romanarumque, sive angustiore humanitatis significatione spectata solvere sufficiat.

Primum igitur commodum, quod ex monumentis antiquitatis excellentissimis proficiscitur, cernitur in eo, quod iis ipsius antiquitatis, vetustissimorum clarissimorumque orbis terrarum populorum eorumque morum cognitione imbuimur. ?Me vero iudice, interpretationes in linguam vernaculam huic consilio parum aptae et idoneae reperiuntur. Quodsi enim scriptoris mentem singulis vocibus sententiarumque conformatione quoad fieri potest, reddunt, non facile quisquam est, qui, nisi linguae indoli, assidua ipsorum scriptorum lectione adsuefactus fuerit, ab iis sic alliciatur, ut eas legere velit; sin vero nostrae potius quam veteri linguae accommodatae sunt, non accuratiorem antiquitatis notitiam nobis comparant, quam opera recentiora. Ingenii saltem, animique indoles ipsi linguae intexta perditur, quo toto quasi depravatur imago. || Eadem studia porro non modo fontes sunt doctrinarum philosophicarum, eloquentiae, poësis, mathesis, naturae historiae, medicinae, oeconomiae multarumque aliarum vitae communi inservientum rerum atque artium, sed etiam praestantissima adminicula sunt, quibus omnes ingenii humani facultates simul exerceri possunt. Omnes cognitionis humanae ad hunc usum accommodari posse quamquam negari non potest, non tamen quaelibet, illarum omnibus omnino naturae commodis pari modo consulit. Amoenitatis naturae artisque contemplatio sensum venusti acuit atque vim imaginandi inflammat, attamen, eandem iudicandi facultatem memoriamque pariter exercere dicere non possis. Mathesis animis attentionem exercet atque acumen auget, historia facultatem de honesto et utili accurate iudicandi conformat, utraque autem remotissimam vim habet ad excitandum venusti sensum. Omnia haec commoda, ne una quidem animi dotium neglecta, simul offert accuratius veterum scriptorum studium. Memoriae enim facultati et tenacitati immensam vocum || notionum phrasiumque multitudinum servandam tradens, eam exercet, iudicium acuit, quod, quotiescunque gradum facimus, setentiarum repugnantium animaduertit, quarum argumenta in utramque partem prolata, ut intellegat, utro, harum repugnantium sententiarum alteri praeferenda sit, ponderare debet; itemque ingenium quod immensis acutissime cogitatorum divitiis, et sententiarum transitusque variatione suavissima ad eandem ubertatem imitando exprimendam alitur, inveniendis novis explicationibus novis, pro corruptis, lectionibus, sese exercendi occasionem nanciscitur; imo perfectissimis poëtarum, oratorum, et scriptorum descriptionibus facultas imaginandi magis magisque incenditur. Praecipue autem sensus leporis, sive viva venusti, honesti et boni agnitio, praestantissima illa animi dos, qua reliquae omnes demum innumerae jucundissimorum

liberalissimorumque sensuum multitudinis participes reddimur, eadem, qua diximus, via comparari potest. In veterum enim quae classica di | | cuntur, operibus perfectissima cuius poesis, eloquentiae et bene scribendi generi exemplaria reperimus, et hac in re cernitur principatus ille, qui his operibus communi omnium consensu conceditur, et quo, quamdiu rerum humanarum series durabit, auctoritatem suam conservabunt. Quo magis autem de venusto iudicium in quovis populo mutationi obnoxium est, eo magis ad ejusmodi exempla nostrum ingenium conformemus necesse est. Novitatis studium in artibus liberalibus et scribendi genere semper novas profert formas, quae nullo modo omnes probandae et incorruptae esse possunt, et decimo aut vigesimo quoque anno dominans et communis de venusto et deformi opinio permutatur, et ingenii proventuum, antea probatissimorum suavissimorumque, dignitati pretioque multum detrahit. Quae cum ita sint, quomodo juvenis, uniuersique sensui expiando facilis, nisi optima illi subministraris exempla, errores poterit devitare?

Veterum scriptorum lectio juveni porro ob intentionem, quam non postulat, sed exigit, permagna affert commoda. Nam in intento laborandi studio cernitur officium ab ipsa natura | | homini impositum, atque imprimis ei, qui litteris operam navat. Difficultates autem in addicendis linguis veteribus, explicandisque scriptis in ipsis praestantissimis operibus nobis obviae necessario requirunt, ut omnes ingenii facultates efficaces sint, et suavitatis, qua redundant, magnitudine impediunt, quo minus defatigentur.

Non minoris denique utilitatis est studium istud, si ad illa respexeris quod confert ad honestam animi indolem conformandam. Sunt quidem, qui contrariam nobis opinionem suadere velint, nec erubescant, dicti sui argumentum e singulis quorundam poetarum sordidis et obscenis locis deducere. Quamdiu vero fertilem agrum, quia subinde etiam urticam protulit, non censebis sterilem, neque ideo de benefica solis luce dubitabis propterea, quod nonnullas in ipso maculas conspexeris, illarum iudicium absurdam jure meritoque putabis. Integrorum librorum ad doctrinae morum disciplinam compositorum, et praestantissimarum a plurimis poetis toties insertarum sententiarum aut utilissimarum historicorum observationum, quibus omnibus in multorum certe juvenum | | animis semina sparguntur fructuosissima, hoc loco mentionem facere operae pretium esse non censeo, cum haec omnia cuique sine partium studio iudicanti plane nota sint.

Haec quidam commoda omnia quae memoravimus sufficiant ad urgendam huius litterarum formae utilitatem, tanquam idoneae ad universum ingenium pariter excolendum. Omnibus, qui inferioribus hominibus altiore scientiae gradu praestare et antecellere cupiunt, ad exsequendum huc consilium mirum quantum prodest. At vero inter omnes hominum ordines, non facile ullus reperitur, qui majore ardentioreque studio ad illam incumbere debeat, quam eruditus. Sine ipsa vel academiae sublimiore disciplinae, quibus ad comparanda vitae sustentandae subsidia operam navamus, aequae parum accurate et exquisite addisci possunt, nec rami, nisi suorum e radicibus acceperint, virescunt ac florescunt. Theologiae cultori minime sufficit in explicandis sacris scriptoribus verbum de verbo exprimere posse, opus potius est, ne multa illorum ipsi non minus obscura et repugnantia illis, quibus eadem interpretetur, videantur, ut veterum/vetustium? cogitandique rationem probe intellegat. Jurisconsulto ad interpretanda leges veterum, non modo Latinae et Graecae linguae scientia, sed etiam cum Romanorum historia iuribus | | moribus et consuetudinibus familiaritate opus est. Jam theologiae igitur quam juris cultor cum litterarum harmonitatis cultore in veterum scriptorum explicatione, tanquam communis eoque gravissimo suo negotio, occupati sunt, cujus feliciorum successum, quo accurate illius cognitione in philologorum scholis imbuti sunt, eo majore cum fiducia sperare possunt. Medico denique innumerae jam Graecae originis voces, in variis artis salutaris disciplinis occurrentes, aliquam huius linguae scientiam injungunt; at vero nonnulli

praeterea reperiuntur inter Graecorum et Romanorum scriptores, qui non solum ab artis historiam sed illius etiam praecepta et doctrinam maximae medico sunt gravitatis maximique ponderis.

Lubentissimo igitur animo liberalissimo cunq̄ue juvenum voluptatem, et commoda, quae e studiis humanitatis nascuntur, concedamus, atque commiseratione dignum putemus virum, qui negotiorum onere afflicto, quo minus juventutis oblectationes nonnumquam sibi revocet, impeditur. Felicissimus autem in mihi est, qui iisdem ut fruatur muneris officio tenetur.

Lisa 8: Emil Kyber „Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur“

<164r> Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur

<Kyber, Emil Aasta: 1827, f_15_25_1825_1834_13.pdf>

Si quid est, quod hominem divini ortus admoneat, hoc vel maxime literis atque artibus inesse mihi videtur; nam, ut iis excultis homo Deo adpropinquat, ita neglectis iis bestiarum similis fit, quod verum esse historia cum prisci, tum recentioris aevi multis exemplis testatur. Quid enim interest, ut rem statim exemplo probem, inter animalia et illos omnino incultos homines, Novae Hollandiae incolae, qui ne ad imum quidem humanitatis gradum pervenerunt? Idem dicendum est de antiquissimis, quales nobis describit historia, Graeciae populis. Glandibus vescentes ferarum more in speluncis habitabant ac ne certa quidem habebant connubia. At quam celeriter rudes illi homines, morum asperitate exuta, literis artibusque excelluerunt. Millesimo sexcentesimo circiter anno a. Chr. n. nullum plane apud Graecos literarum artiumque vestigium invenimus; millesimo circiter anno jam Homerus, divinus ille poeta Achillis || <164v> iram et Ulyxis errores carminibus celebravit, posterisque tradidit.

Orpheus etiam ante Homerum musica excelluit, ita ut ab Horatio rapidos fluminum lapsus, celeresque ventos moratus esse, auritasque duxisse quercus fidibus canoris dicatur. Ab Homeri inde temporibus Graeci in dies magis excoluerunt literas praecipue tamen poesin, quae rudium hominum animos magis allicit, quam oratio soluta. Floruerunt literae initio praesertim in coloniis Graecis in Asia sitis, deinde in magna Graecia praeclari existere legislatores atque oratores, tum in Graecia ipsa literis operam dederunt omniumque urbium Graecarum Athenis plurimi fuerunt viri doctissimi sapientissimique. Longum est omnes enumerare Graecos, qui alius alio literarum artiumque genere laudem aeternam sibi comparaverunt, sed praeclarissimi in sua quique arte in memoriam revocandi revocandi pauloque accuratius considerandi || <165r> sunt. Homerus, quamvis jam ante nonnulli fuerunt, qui poesi operam navarant, tamen jure pater Graecae poesos appellandus est, ejusque carmina, suavissime ficta atque composita, universum, quo tum temporis Graeci utebantur, morem vivendi nobis exponunt, ac sane omni tempore magna cum voluptate evolventur atque legentur. Verissimum enim est, quod Quintilianus de Homero dicit: "Hunc nemo in magnis sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem laetus ac pressus, jucundus et gravis, tum copia, tum brevitate mirabilis; nec poetica modo, sed oratoria virtute eminentissimus." Nemo post eum, non Graecorum solum, sed aliarum etiam gentium solum, sed aliarum etiam gentium tantam gloriam carmine epico sibi comparavit. Poetarum lyricorum praeclarissimus exstitit Pindarus cujus sententiarum ubertatem ac verborum copiam artemque jure miramur. Anacreontis veneres cupidinesque, quis est, qui non legat cum maxima || <165v> voluptate? Theocritus primum locum habet in poetis bucolicis, qui carmina ex natura ipsa hausta suavissime adornaret. Insignes sunt Aeschylus, Sophocles, Euripides, qui summa diligentia magnum praeclarissimarum tragoediarum numerum conscripserunt. Literarum pars, quam primam Graeci oratione soluta attigerunt, historia fuit, quae jam ante Herodotum quidem tractata est, sed ab eo demum propriam suam pulcritudinem[a] atque amoenitatem abtenuit. Digni, qui Herodoto in historia literis consignata succederent, fuere Thucydides, Xenophon, Polybius aliique. Multos deinde ac praeclaros philosophos protulit Graecia. Quis est, qui ignoret celeberrimos illos septem viros sapientes – et Pythagoram, Socratem, Platonem, Aristotelem, Zenonem? Ut omittam Lysiam, Isocratem, Aescinem, quis non admiratur || <166r> Demosthenem, qui natura balbutiens singulari perseverantia summam eloquentiae laudem adeptus est? Artificum denique magnum numerum apud Graecos fuisse constat, quorum praeclarissimos historia nobis indicat Phidiam, Praexitelem, Apellem,

Parrhasium, Zeuxim[b]. Graecis literis artibusque Romani ad hoc usque tempus admodum rudes, ad mitius vivendi genus perducti sunt, sensimque asperis moribus rejectis, ipsi literis artibus que operam dare coeperunt; Graecorum tamen vestigia sequentes nihil paene novi protulerunt, ita ut dicere audeam ipsum Virgilium poetam cujusque aevi laude ornatum nisi Homerum ac Theocritum exempla habuisset, vix Aeneidem ac poemata sua bucolica tanta arte perfecisse; nam etsi multa ex ipsius ingenio fluxerint, multis tamen locis Homerum ac Theocritum diligentissime imitatus est. Cicero, |||<166v> celeberrimus Romanorum orator, non per se lolum excoluit ingenium atque eloquentia excelluit, sed magnam laudis partem Graecis debuit oratoribus, imprimis Demostheni, etenim quam viam ille monstrarat, ea incedens magnum illud exemplar paene adaequavit. Graeci fuere philosophi, qui Romae studium philosophiae excitarunt, et quascunque Romani amplexi sunt disclipinas, eas Graecis philosophis debuerunt. Ne multa, in omnibus literarum partibus Graeci auctores ducesque Romanorum exstiterunt. Non solum autem Romani, sed etiam omnes Germanici populi literas atque artes magna ex parte Graecis debent; nam vix crediderim, nisi tum antiquis Graecorum scriptis, tum a Graecis ipsis, qui Constantinopoli a Turcis expugnata in occidentales Europae terras migrarunt, Graecarum literarum artiumque cognitio |||<167r> ad nos pervenisset, tot tantaque apud nos exstitisse literarum monumenta. Graecorum scriptis tenebrae, quibus literae barbaris medii aevi temporibus premebantur dissipatae sunt et gratissima lux eas est secuta. Etsi fortasse concedendum est jam ante Graecos alios antiquitatis populos, imprimis Indos Aegyptiosque literis operam dedisse, multumque in iis profecisse, hi tamen tanquam literarum lucem aliis invidentes, parum contulerunt ad humanitatis studia aut excitanda aut commendanda. Itaque quum videmus, Graecorum ingenia ad totius paene orbis terrarum mores excolendos vim habuisse maximam, convertamus nunc oculos ad illum terrarum angulum, quem natura Graecorum genti tribuerat. Omnis Graecia de qua dicimus, prope mare jacebat; pars ejus etiam insulae erant, quo factum est ut Graeci |||<167v> alias gentes, quae jam aliquantum in humanitatis studiis profecerant, cognescerent. Populus, qui procul a maris litoribus sine ullo aliarum nationum commercio montibus inclusus habitat, mores, quibus natura imbutus ac praeditus est, diu retinebit. Si vero insulas littoraque paulo diligentius consideramus, negare non possumus, multis plerumque rebus insularum littorumque incolas prae iis excellere, qui procul a mari degunt. Hi enim, quamvis interdum, praeclaris animi viribus a natura donati, diligentia nonnullarum artium cognitionem adipiscuntur, non facile tamen aliquantum in bonis artibus proficiunt, sed quodcunque vivendi genus sibi adamarunt, id, nisi necessitate coacti, non mutant. Hodieque gentes barbarae maximeque ab humanitate alienae in iis potissimum terrae partibus inveniuntur, quae aut altis montibus aut lociis desertis |||<168r> ab aliis populis segregantur. Natura plerumque magnum insularum numerum, parvo intervallo inter se distantium collocasse videtur eo consilio, ut si quid novi unius insulae habitatores inveniunt, id cum omnibus ceteris facile communicetur. Ex Asia minore Graeciam primos accepisse cultores verisimile est, cum ab illa Hellesponto tantum segregetur atque insulae, quibus mare Aegeum quasi conspersum est, utramque terram jungant. Magnum populorum commercium hac conjunctione in utraque terra exortum est; continuae migrationes ex alia terra in aliam factae sunt, ita ut omnes paene Graeciae populi semel saltem sedes mutaverint, quo factum est, ut, quas artes singula quaeque natio invenerat, eas cum aliis statim communicaret. Terrae situ ad navigationem ac mercaturam invitati, ad externos quoque populos venerunt. Phoenices Aegyptiique |||<168v> antiquissimis Graeciae temporibus alios populos victu atque cultu praestiterunt, cumque non minus quam Graeci imprimis tamen Phoenices, navigatione ac mercatura florerent, non multum abiit tempus antequam populi illi mutuo cum Graecis uterentur commercio. Phoenices nonnullas res utiles invenerant v.c. vitrum ac purpuram. Graeci, natura dociles has aliasque ejusmodi inventiones mox in usum suum converterunt. Ab Aegyptiis, qui incredibili patientia et constantia magnas illas moles, quae tempori, quod omnia delere solet, jam tot secula restiterunt, exstruxerant, primum duxerunt aedificandi amorem, quem tamen majori arte,

quam auctores, commendarunt. Aegyptii, natura tardi atque hebetes, magni aestimarunt, quidquid ingentis magnitudinis quodammodo in aeternum exstructum erat, atque in una pyramide exaedificanda ad centem millia hominum quadraginta annos consumserunt. Graeci, gnavi atque alacres, |||<169r> ut tantum temporis spatium uni operi perficiendo tribuerent, a se impetrare non potuerunt, sed aedificia majori arte ac splendore, non vero tantae magnitudinis condiderunt. Celeberrimum marmor Parium aliaque marmoris genera Graecis patria ipsa suppeditavit; ebur, aes et quidquid aliud ad templa atque aedificia exstruenda, atque ad statuas imaginesque adornandas opus erat, navigatione ac mercatura facile sibi comparare potuerunt. Apud Phoenices, qui cum omnibus paene populis mercatura conjuncti fuerunt, aliarum nationum artes repererunt eaque re, ut simile aliquid conarentur impulsi, haud multo post omnes alias gentes operibus artificiosis superaverunt. Prospero terrae situ effectum quoque est, ut peregrini ex Aegypto, Phoenice et Phrygia transmigrarent. Advenae illi multam attulere Graecis utilitatem; nam et mores eorum tum temporis asperos mitigarunt, mitiusque vivendi genus eos docuerunt et prima humanitatis semina |||<169v> apud eos sparserunt. Cecrops Aegyptius seculo decimo sexto a. Chr. n. in Atticam venit, ubi singulas incolarum[c] stirpes, quae nondum sedes fixas habebant, in unam urbem congregavit, Athenas arcemque earum, quam ex se appellavit Cecropiam condidit, certa instituit connubia, Deorum cultum docuit, aras exstruxit, in quibus nonnisi res inanimas sacrificavit, multas leges tulit atque cives adsuevit navigationi ac mercaturae. Non multo post Cadmus ex Phoenice in Boeotiam advectus Cadmeam Thebarum arcem condidisse et Boeotos literarum cognitionem acrisque Cyprii usum docuisse fertur. Aliquot annis praeterlapsis Danaus ex Aegypto et Pelops e Phrygia Argos profecti sunt atque hujus regionis incolas in multis artibus eradiverunt.

Lisa 9: Võtmesõnade tabel täies mahus

	sona	quaestud.txt	deutilitateac.txt	lauslit.txt	destudio.txt	veramhum.txt	deutilitate.txt	detulilio.txt	morgenstermor.txt	kokku
1	possum	19	9	7	14	1	8	6	33	97
37	animus	4	6	12	10	2	7	3	33	77
276	magnus	2	10	11	5	13	2	11	23	77
3	studium	16	6	10	4	3	6	4	19	68
28	dico	5	1	4	7	5	4	9	33	68
4	verus	10	6	4	5	3	5	2	28	63
13	homo	7	8	7	1	6	4	2	26	61
2	lingua	16	0	1	10	0	10	9	14	60
19	sensus	7	0	2	0	0	2	1	43	55
402	antiquus	1	0	1	0	3	12	1	34	52
9	ars	8	6	2	2	12	0	6	14	50
56	vita	4	12	6	2	0	0	0	26	50
5	graecus	9	0	0	1	18	9	5	7	49
329	suus	2	3	3	2	4	0	8	27	49
32	litera	5	0	11	6	12	1	0	11	46
971	tempus	1	4	6	3	10	2	3	17	46
43	habeo	4	5	4	3	5	1	6	17	45
17	ratio	7	1	4	1	0	2	7	19	41
73	jam	3	3	4	3	6	2	5	14	40
300	primus	2	0	2	3	4	2	8	19	40
22	natura	6	2	1	0	8	0	2	20	39
23	romanus	6	0	1	1	4	6	5	16	39
339	video	2	4	1	2	3	0	5	21	38
340	vir	2	0	4	1	3	2	4	21	37
14	littera	7	24	1	0	0	2	2	0	36
1024	virtus	1	1	2	0	1	0	0	30	35
1259	genus	0	1	3	3	4	0	7	17	35
18	scriptor	7	0	1	5	0	4	2	15	34
53	solus	4	4	0	1	3	4	4	14	34
6	humanus	9	1	7	0	0	0	1	15	33
88	pars	3	1	2	1	6	1	5	14	33
330	tantus	2	0	5	4	5	4	5	8	33
563	fio	1	3	2	7	1	2	3	13	32
21	locus	6	0	0	0	1	2	1	21	31
15	opera	7	1	3	1	4	6	6	2	30
16	parvus	7	1	2	2	4	1	2	11	30
105	verbum	3	1	0	2	1	6	4	13	30
31	ingenium	5	1	1	2	3	1	4	12	29

89	populus	3	0	2	0	10	3	0	11	29
12	historia	7	0	1	0	4	9	2	5	28
990	unus	1	0	1	2	4	3	1	16	28
10	idem	8	0	0	1	2	0	3	13	27
64	doctrina	3	2	1	1	0	0	1	19	27
428	bonus	1	3	1	6	1	2	0	13	27
2342	graecia	0	0	0	1	13	4	0	9	27
2427	oratio	0	0	0	1	2	1	12	11	27
27	debeo	5	0	2	5	2	3	0	9	26
30	humanitas	5	0	2	0	6	1	0	12	26
280	mos	2	0	2	0	5	0	2	15	26
1173	cicero	0	1	0	3	1	0	11	10	26
80	lego	3	0	0	5	2	3	4	8	25
55	vis	4	4	1	0	1	1	0	13	24
244	certus	2	1	0	0	2	1	1	17	24
259	honestus	2	3	4	0	0	0	0	15	24
694	litus	1	0	3	2	7	1	0	10	24
1057	ago	0	3	1	1	0	4	2	13	24
1427	quus	0	1	2	1	2	1	0	16	23
38	cognitio	4	1	7	1	3	1	1	4	22
66	facilis	3	1	0	3	3	0	4	8	22
308	quidam	2	1	2	5	0	1	1	10	22
765	nullus	1	5	1	2	1	2	3	7	22
7	professor	9	3	8	0	0	0	0	1	21
45	illus	4	2	1	0	1	1	1	11	21
508	do	1	0	1	1	1	6	2	9	21
995	usus	1	1	3	3	2	0	2	9	21
1866	liber	0	0	1	1	0	2	5	12	21
65	exemplum	3	0	1	3	3	2	0	8	20
331	terra	2	2	2	0	9	0	0	5	20
48	mens	4	3	1	0	0	0	1	10	19
58	at	3	1	0	0	1	0	0	14	19
85	on	3	0	4	0	1	4	6	1	19
319	scribo	2	0	0	5	0	2	5	5	19
750	nemo	1	1	0	1	2	2	2	10	19
873	quantus	1	3	7	0	0	2	0	6	19
1511	ka	0	0	11	0	1	2	2	3	19
2440	philosophus	0	0	0	1	1	3	2	12	19
51	opus	4	1	1	2	1	1	2	6	18
91	praecipuus	3	2	0	2	0	1	4	6	18
236	aetas	2	3	3	1	0	0	1	8	18
238	alter	2	0	2	1	0	0	3	10	18
294	philosophia	2	0	1	0	1	1	3	10	18
305	publicus	2	1	0	0	0	0	1	14	18
539	excito	1	3	2	1	2	0	0	9	18
883	quisque	1	0	1	0	3	0	5	8	18

1001	utor	1	0	0	4	0	3	1	9	18
1540	gens	0	0	3	0	6	3	0	6	18
3026	patria	0	0	0	0	1	2	0	15	18
61	denique	3	2	2	2	1	0	2	5	17
336	utilitas	2	1	0	4	1	7	0	2	17
421	auctor	1	1	0	1	2	0	6	6	17
583	haud	1	2	0	3	1	3	2	5	17
876	que	1	4	1	1	2	1	5	2	17
1019	via	1	1	3	2	1	1	1	7	17
76	jus	3	1	4	0	1	3	1	3	16
102	totus	3	2	7	0	1	1	0	2	16
505	disciplina	1	0	1	0	0	3	0	11	16
2128	latina	0	0	0	9	0	2	5	0	16
8	scientia	9	0	1	2	0	2	1	0	15
26	veterus	6	0	2	0	0	1	1	5	15
86	operis	3	0	0	3	1	0	4	4	15
322	semper	2	2	1	0	0	3	3	4	15
404	appello	1	0	0	1	1	2	1	9	15
1029	voluptas	1	5	3	0	2	2	0	2	15
1068	peaks	0	3	4	0	0	5	2	1	15
1126	vivo	0	2	2	0	4	0	0	7	15
1553	saeculum	0	0	3	0	0	0	0	12	15
2090	us	0	0	1	0	0	0	0	14	15
4533	vetes	0	0	0	0	0	0	0	15	15
255	facio	2	0	0	1	0	3	4	4	14
287	o	2	0	1	0	1	0	5	5	14
296	poëta	2	0	0	0	0	0	4	8	14
689	licet	1	0	0	1	0	0	5	7	14
696	longus	1	1	1	0	0	1	0	10	14
1092	doceo	0	2	1	2	2	2	0	5	14
84	omninus	3	5	0	0	1	0	0	4	13
95	reliquus	3	1	3	0	0	0	1	5	13
107	volo	3	3	0	0	0	2	0	5	13
252	divinus	2	0	0	0	2	1	1	7	13
299	potis	2	2	0	0	0	0	0	9	13
311	reddo	2	0	2	0	0	0	1	8	13
540	excolo	1	0	0	2	1	3	2	4	13
1007	valeo	1	0	1	0	0	1	2	8	13
1066	labor	0	3	2	0	1	0	1	6	13
1211	disco	0	1	2	3	0	2	0	5	13
2161	scio	0	0	0	3	0	1	0	9	13
2210	quaero	0	0	0	2	0	0	1	10	13
47	judico	4	1	0	1	0	1	0	5	12
74	judicium	3	0	0	1	0	2	3	3	12
275	lux	2	1	1	0	2	0	0	6	12
400	antiquitas	1	0	4	0	1	0	0	6	12

546	explico	1	0	0	1	0	3	1	6	12
729	moris	1	0	0	0	1	0	0	10	12
1049	invenio	0	4	2	0	4	2	0	0	12
1063	gloria	0	3	1	0	1	0	3	4	12
1137	adeo	0	1	0	0	0	0	0	11	12
1980	prima	0	0	1	0	0	1	0	10	12
2131	priscus	0	0	0	7	0	0	0	5	12
2312	elegantia	0	0	0	1	0	1	3	7	12
2429	orator	0	0	0	1	2	0	7	2	12
2473	recentius	0	0	0	1	0	2	0	9	12
3312	sermo	0	0	0	0	0	2	2	8	12
3737	veter	0	0	0	0	0	1	0	11	12
4553	sapientia	0	0	0	0	0	0	0	12	12
40	communis	4	1	0	0	0	0	0	6	11
50	novus	4	0	0	0	0	2	0	5	11
83	nomen	3	0	1	2	0	0	0	5	11
278	memoria	2	2	1	0	1	1	0	4	11
297	pono	2	2	1	0	0	0	2	4	11
324	singuli	2	0	1	0	1	0	1	6	11
473	copia	1	1	0	1	2	0	4	2	11
585	historicus	1	0	0	0	0	3	0	7	11
998	uterque	1	0	0	0	1	1	1	7	11
1143	aliquus	0	1	0	2	0	1	0	7	11
1174	civis	0	1	2	0	1	0	0	7	11
1264	homerus	0	1	0	1	7	0	0	2	11
1289	inquam	0	1	1	3	0	0	2	4	11
1640	tot	0	0	2	0	2	0	0	7	11
1703	cognosco	0	0	1	0	0	1	0	9	11
1795	ignoro	0	0	1	1	1	3	1	4	11
1975	praecipio	0	0	1	0	0	0	1	9	11
2341	graeca	0	0	0	1	2	0	3	5	11
2546	carmen	0	0	0	0	4	0	2	5	11
3352	an	0	0	0	0	0	1	0	10	11
3539	meus	0	0	0	0	0	1	0	10	11
3581	nus	0	0	0	0	0	1	0	10	11
3857	hodies	0	0	0	0	0	0	2	9	11
20	exerceo	6	0	1	1	0	1	0	1	10
36	vox	5	0	0	0	0	0	0	5	10
46	intellego	4	0	1	1	0	1	1	2	10
57	anima	3	0	1	0	0	0	0	6	10
237	affero	2	0	2	1	0	3	1	1	10
249	confero	2	1	2	1	0	0	1	3	10
312	reperio	2	0	1	0	0	0	0	7	10
531	error	1	4	1	0	1	0	0	3	10
744	necessarius	1	5	0	0	0	1	1	2	10
921	sanus	1	0	0	0	1	0	2	6	10

923	scrio	1	1	0	0	2	0	0	6	10
1060	cultus	0	3	0	1	2	1	0	3	10
1177	cogito	0	1	1	0	0	1	1	6	10
1442	scripio	0	1	0	0	0	2	0	7	10
2216	satis	0	0	0	2	0	1	1	6	10
3722	unde	0	0	0	0	0	1	1	8	10
4574	pulcher	0	0	0	0	0	0	0	10	10
35	universus	5	0	0	0	1	1	0	2	9
62	dignus	3	0	0	1	0	0	2	3	9
67	gradus	3	0	0	0	1	2	0	3	9
90	porro	3	0	1	0	0	0	0	5	9
266	ingenius	2	0	2	0	0	1	1	3	9

Summary

The aim of this Master's thesis „Karl Morgensterni inauguratsioonikõne ja Tartu ülikooli pedagoogilis–filoloogilise seminari tudengite harjutustöodes esinevate võtmesõnade võrdlev analüüs“ („A comparative analysis of Karl Morgenstern's inauguration speech and the Pedagogical-Philological Seminar's students' exercises“) was to find out whether the students have taken on Morgenstern's style.

First, the thesis gives an overview of Karl Morgenstern's life and the Pedagogical-Philological seminar to give an idea why it is important to cover the topic. Then the students included in my corpus were introduced. The introduction gave a short overview of their life and the time of their studies, the latter was based on archive materials.

The methodology of my thesis consisted of keyword analysis based on first distant reading, and then close reading, more specifically qualitative analysis. The programming language R was used for conducting the distant reading. From the keywords given by R, the Latin word *animus* was chosen for qualitative analysis, alongside all the lexical words in Karl Morgenstern's inauguration speech. A digital tool AntConc was used to facilitate the qualitative analysis which allowed to find clusters and collocates of the keywords.

The qualitative analysis resulted in finding out that the word *animus* is used by both, Karl Morgenstern and his students when conveying two ideas and meaning – evolving the spirit and the forces spirit, and turning one's attention to something. The sentences analyzed also carried the thought of ancient authors being the best source for improving oneself and one's spirit.

As Karl Morgenstern's inauguration speech and his students' exercises carried a lot of the same ideas, my hypothesis was proven to be correct – the students have taken on Professor Morgenstern's use of language, his keywords and their use.

Avaldamine

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anni Polding

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Karl Morgensterni inauguratsioonikõne ja Tartu ülikooli pedagoogilis–filoloogilise seminari tudengite harjutustöodes esinevate võtmesõnade võrdlev analüüs“,

mille juhendaja on Janika Päll

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Anni Polding

31.05.2022